

ortadoğu

analiz

uluslararası
siyaset
dergisi

Nisan 2021 • Cilt: 12 • Sayı: 100 • Fiyatı: ₺ 15

**AVRUPA BİRLİğİ'NİN SURİYELİ
MÜLTECİLER POLİTİKASI:
BAŞARI MI FİYASKO MU?**

PROF. DR. KEMAL İNAT

ORTADOğU: QUO VADIS?

PROF. DR. CENGİZ TOMAR

**ARAP BAHARI'NİN BÖLGESEL
ETKİLERİ VE TÜRKİYE**

PROF. DR. MUHİTTİN ATAMAN

**TÜRKİYE VE RUSYA'NIN
ORTADOğU'DAKİ
REKABETİ VE İŞ BİRLİğİ**

PROF. DR. OKTAY F. TANRISEVER

**IRAK TÜRKLERİNİN TARİHSEL
SEYİR DEFTERİ VE KARŞILAŞTIğI
ÇOK BOYUTLU SORUNLAR**

PROF. DR. MAHİR NAKİP

DÖNÜŞEN ORTADOğU VE

TÜRKİYE

KATAR TSK
KARA UNSUR KOMUTANLIğI

ISSN 1308-7541

9 771308 754001

www.orsam.org.tr

ORSAM RÖPORTAJ

ALAIN GRESH

ABDENNOUR TOUMI

**ARAP BAHARI'NİN 10. YILINDA ORTADOğU'DA
BÜYÜK GÜÇLER VE DEMOKRATİKLEŞME**

PROF. DR. AHMET UYSAL

**KÖRFEZ SİYASETİNİN YENİDEN
İNŞASINDA DÖNÜŞEN İTTİFAKLAR**

DOç. DR. İSMAİL NUMAN TELCİ

Türkiye'nin Ortadoğu alanındaki en büyük düşünce kuruluşu olan
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

genişleyen ekibi, Ankara ve İstanbul'daki ofisleriyle faaliyetlerini sürdürmektedir. Ortadoğu'daki siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri bölge uzmanları aracılığıyla takip eden ORSAM, saha araştırmalarıyla zenginleştirdiği analiz ve raporlarıyla kamuoyunu bilgilendirmeye devam etmektedir.

Ortadoğu gündemini takip etmek için

www.orsam.org.tr

ve sosyal medya hesaplarımızı inceleyiniz.

www.orsam.org.tr

[orsamorgtr](https://www.youtube.com/orsamorgtr)

Ortadoğu Araştırmaları Derneği Adına
Yayın Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Uysal

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Dr. Mustafa Yetim

Editörler

Doç. Dr. İsmail Numan Telci
Dr. Mustafa Yetim

Editör Asistanı
Nurbanu Akcan

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Birol Akgün
Prof. Dr. Mehmet Şahin
Prof. Dr. Meliha Altunışık
Prof. Dr. Tayyar Arı
Prof. Dr. Cengiz Tomar
Prof. Dr. Muhittin Ataman
Prof. Dr. Mahir Nakip
Prof. Dr. Muhsin Kar
Prof. Dr. Kemal İnat
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Prof. Dr. Mesut Özcan

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Uysal
Dr. Mustafa Yetim
Dr. Göktuğ Sönmez
Dr. Recep Yorulmaz

Redaksiyon

Ekin Köklü

Grafik - Tasarım

Mustafa Çingöz

Yönetim Merkezi

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)
Mustafa Kemal Mah. 2128. Sok. No: 3
Çankaya / Ankara
Tel: +90 850 888 15 20

Baskı: KD Karton Dijital Matbaacılık Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Koyunlu Han 95/36 Ankara
Telefon : +90 312 341 52 39

Sertifika No: 44423

Fotoğraflar : Anadolu Ajansı (AA), Shutterstock

Cilt 12, Sayı 100, Nisan 2021

Yerel Süreli Yayın

Basım Tarihi: 31 Mart 2021

ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ yayınıdır.

Bu dergide yer alan yazılardaki değerlendirmeler, aksi belirtilmedikçe ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

© 2021 ORSAM

Dergideki tüm yazıların telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar ve yararlanma dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayınlanamaz.

Middle East
Studies
Association

ORSAM, the Middle
East Studies Association
(MESA) üyesidir.

EBSCO
HOST

tarafından taranmaktadır.

Değerli okuyucular,

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki güncel gelişmeleri aylık olarak kapsamlı analizlerle ilginize sunduğumuz Ortadoğu Analiz'in 100. sayısı ile karşınızda olmaktan memnuniyet duymaktayız. 2009 yılında yayın hayatına başlayan dergimiz Türkiye'nin Ortadoğu alanında en önemli birikimlerinden birisi olarak 12. yılını doldurmuştur. Bu süre zarfında Ortadoğu'daki siyasi, iktisadi ve toplumsal gelişmelere odaklanan Ortadoğu Analiz, kıymetli yazarları ve siz değerli okuyucularına bölgeye dair Türkiye merkezli bir perspektif sunmaya devam etmektedir. Ortadoğu Analiz dergisindeki özgün değerlendirmelerin yanı sıra istikrarlı yayın sürecine de işaret eden 100. sayımız vesilesi ile Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika gelişmelerindeki güçlenen ve kökleşen aktörlüğüne ilişkin çalışmaları dergimizin bu özel sayıdaki kapak konusu olarak belirlemeyi uygun gördük. Bu çerçevede Körfez bölgesi, Kuzey Afrika ve Levant gibi alt bölgelerde Türkiye'nin dönüşen dış politika öncelikleri ve Arap Ayaklanmaları sürecinin özellikle Türkiye'nin Ortadoğu politikaları başta olmak üzere bölge siyasetine etkileri bu alanda yetkin isimler aracılığı ile analiz edilmiştir.

Bu çerçevede bu sayımızda Ortadoğu'da küresel aktörlerin politikaları, yerel aktörler arasındaki güç mücadeleleri, demokratikleşme, göç ve su gibi konulara ilişkin çalışmalara yer vermekte ve ayrıca bu sorunlar çerçevesinde Türkiye'nin konumu tartışılmaktadır.

Dahası Ortadoğu siyasi tarihine ilişkin değerlendirmelerin bulunduğu bu sayımızda Ortadoğu ve özel olarak Körfez'de değişen bölgesel yapı ve ittifak ilişkileri de tartışılmaktadır. Bölgeye ilişkin önemli eksikliklerden bir tanesi de bölgesel çalışmaların nasıl ve hangi noktaların dikkate alınarak yapılması gerekliliği olmuştur. Bu bağlamda bir değerlendirmeyi de bu sayımızda bulabileceksiniz. Ayrıca Rusya, ABD ve AB gibi küresel aktörlerin bölgedeki krizlere yaklaşımı ve Türkiye ile ilişkileri de dikkatlice ele alınmıştır. Irak ve Suriye eksenli gelişmelerin incelendiği çalışmaların yanı sıra Kuzey Kıbrıs ve Irak'taki Türklerin geçmiş ve güncel sorunlarına ve durumlarına ilişkin değerlendirmeler de bu sayımızda mevcuttur. İran'daki iç siyasi gelişmeler, nükleer sorun bağlamındaki gelişmeler, dönüşen Libya krizinde Türkiye'nin istikrara katkıları ve genel olarak Arap Ayaklanmaları çerçevesinde gelişmeler yine sayımızın diğer analizleri arasındadır.

Geleneksel olduğu üzere bu sayımızda da gündem, etkinlik ve bölge üzerine çalışmalar yürüten önemli bir isim ile röportaj kısımları yer almaktadır. Bunun haricinde kapak konumuzu bir film ile anlamlandırma çabamız ise Türkiye'nin Doğu-Batı arasındaki konumunu ve Ortadoğu üzerindeki anlamını özetleyen Çalgıcı (Mutrib) filmi üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Keyifli okumalar dileğiyle...

İÇİNDE KİLER

Nisan 2021 Cilt: 12 Sayı: 100

04 Gündem: Türkiye ve Ortadoğu

KAPAK DOSYASI

08 Arap Baharı'nın 10. Yılında Ortadoğu'da Büyük Güçler ve Demokratikleşme / Prof. Dr. Ahmet Uysal

14 Körfez Siyasetinin Yeniden İnşasında Dönüşen İttifaklar / Doç. Dr. İsmail Numan Telci

20 Ortadoğu: Quo Vadis? / Prof. Dr. Cengiz Tomar

24 Ortadoğu'da Üç Kutuplu Yapı ve Türkiye / Dr. Mustafa Yetim

28 Arap Baharı'nın Bölgesel Etkileri ve Türkiye / Prof. Dr. Muhittin Ataman

36 Ortadoğu'da Çok Boyutlu Su Meselesini Değerlendirme / Dr. Tuğba Evrim Maden

40 ABD Başkanlarının Değişen Yaklaşımları ve Bölge Dinamiklerine Etkisi / Dr. Bora Bayraktar

44 Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'daki Rekabeti ve İş Birliği / Prof. Dr. Oktay F. Tanrısever

48 Dönüşen Libya Krizinde Türkiye'nin Pozisyonu / Doç. Dr. Ramazan Erdağ

52 Türkiye Su Diplomasisinin Gelişimi / Prof. Dr. Ayşegül Kibaroğlu

LEVANT

56 Avrupa Birliği'nin Suriyeli Mülteciler Politikası: Başarı mı Fiyasko mu? / Prof. Dr. Kemal İnat

68 Suriye'nin Kuzeyinde ENKS ile TEV-DEM Görüşmeleri, ABD ile Rusya'nın Rolü ve Geleceğe Projeksiyonlar / Doç. Dr. Göktuğ Sönmez

IRAK GÜNDEMİ

80 Irak'ta Yapısal Sorunlar ve Kaçan Fırsatlar / Prof. Dr. Ferhat Piriñçi

84 Irak Türklerinin Tarihsel Seyir Defteri ve Karşılaştığı Çok Boyutlu Sorunlar / Prof. Dr. Mahir Nakip

10. YILINDA
SURIYE KRİZİ

Oytun Orhan

62

KAPAK DOSYASI

ARAP BAHARI SÜRECİNDE
GÖÇ DALGASI VE
EKONOMİ İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Recep Yorulmaz

32

RÖPORTAJ

100

Abdennour Toumi

Alain Gresh:

**TÜRKİYE'NİN
ORTADOĞU'DA BÜYÜK
BİR GÜÇ HÂLINE
GELDİĞİ KABUL
EDİLMELİ**

IRAK'TA ABD İŞGALİNDEN GERİYE NE KALDI?

Bilgay Duman

74

BÖLGESEL GELİŞMELER

14. Yüzyılın Sonunda
İran Panoraması
Dr. Hakkı Uygur **88**

ABD Dış Politikasında 40 Yıllık
İran Sorunu: Nereden Nereye?
Prof. Dr. Mustafa Kibaroğlu **92**

Kıbrıs'taki Egemenlik Çekişmeleri ve
KKTC'nin Güçlenen Devlet Statüsü
Doç. Dr. İsmail Şahin **96**

ORTADOĞU ÇALIŞMALARI

Ortadoğu'yu Daha İyi Nasıl Çalışabiliriz?
Prof. Dr. Tuncay Kardeş **104**

SİNE KRİTİK

Batı'nın Doğulusu, Doğu'nun Batılsı
Bir Labirent Ülke
Doç. Dr. Sertaç Timur Demir **110**

ETKİNLİK

Etkinlikler **114**

14

44

56

68

84

88

... ORTADOĞU GÜNDEMİ ...

1 Mart 2021

- İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Umman Körfezi'nde ülkesine ait bir geminin geçişi sırasında meydana gelen patlamanın İran'ın eylemi olduğunu söyledi.
- Avrupa Birliği (AB) Komisyonunun, çocukların yetersiz beslendiği, çatışma ve kıtlık yaşanan Yemen'e yeni insani 95 milyon avro yardımda bulunacağı belirtildi.

3 Mart 2021

- Katar Savunma Bakanlığı, Ortak Askeri Yüksek Komitenin üç gün süren üçüncü toplantısının sonunda Türkiye ile yeni iş birliği anlaşmaları imzalandığını duyurdu.
- Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcılığı, işgal altındaki Filistin topraklarında savaş suçu işlenmesi ile ilgili soruşturma başlattı. Memnuniyetini dile getiren Filistin yönetimi, soruşturmanın hızlı şekilde sonuçlandırılmasını da istedi.

6 Mart 2021

- Irak Başbakanı Mustafa el-Kazımi, Katoliklerin ruhani lideri Papa Francis'un Irak'taki temasları nedeniyle 6 Mart'ı Ulusal Hoşgörür ve Birlikte Yaşama Günü ilan etti.
- Türkiye ile Mısır'ın Doğu Akdeniz'de karşılıklı ılımlı açıklamaları Atina'yı panikletti. Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis, Mısır Cumhurbaşkanı ile telefonda görüştü. Miçotakis yönetimi, Kahire ile diplomasiyi hızlandırdı.

2 Mart 2021

- Suudi Arabistan, bu yıl hac farızası için koronavirüs salgını (Covid-19) aşısı yapılmasının temel şart olduğunu duyurdu.
- ABD Temsilciler Meclisi Üyesi 3 vekil, Kaşıkçı cinayetinin sorumlusu olduğu gerekçesiyle Suudi Arabistan Veliâht Prensi Muhammed bin Selman'a da yaptırım uygulanmasını öngören bir tasarı sundu.
- Irak Sağlık Bakanlığı, Çinli ilaç firması Sinopharm'ın geliştirdiği koronavirüs aşısının ülkede uygulanmaya başladığını duyurdu.
- Yemen'deki İran destekli Husiler tarafından Suudi Arabistan'ın Yemen sınırına yakın Cizan bölgesine roket saldırısı gerçekleştirildi. Saldırıda 2'si Yemenli, 3'ü Suudi Arabistanlı toplam 5 sivil yaralandı.

4 Mart 2021

- ABD'de Joe Biden yönetimi, geçici ulusal güvenlik strateji belgesini yayımladı. Belgede, ABD'nin askerî varlığının Pasifik bölgesi ve Avrupa'da olacağı vurgusu yapıldı. Biden yönetimi, Ortadoğu'daki asker sayısını ise ihtiyaçlara göre karşılayacak.

7 Mart 2021

- Cyprus Mail gazetesinde yayımlanan bir makalede, Rum kesiminin Türkiye ile Münhasır Ekonomi Bölge konusunda anlaşmaya varmadan doğal gaz satmasının "olasılık dışı" olduğu yazıldı.
- ABD Silahlı Kuvvetleri'ne ait B-52 tipi iki stratejik bombardıman uçağının, Ortadoğu üzerinde çok uluslu devriye uçuşu gerçekleştirdiği kaydedildi.

5 Mart 2021

- BAE'de zorla alıkonulan "kayıp prenses Latife'nin hayatından endişe editiyor. Birleşmiş Milletler (BM) BAE'nin, Dubai Prensesi'nin hayatta olduğuna dair hâlâ bir kanıt sunmadığını açıkladı.

8 Mart 2021

- Lübnan'da mevcut ekonomik kriz sonucu yerel para biriminin dolar karşısında değer kaybetmesi nedeniyle son günlerde düzenlenen protestoların ardından Savunma Bakanlığı bireysel silah taşıma ruhsatlarının ikinci bir duyuruya kadar dondurulduğunu açıkladı.

12 Mart 2021

- Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye ile Mısır arasında diplomatik temasların başladığını "Herhangi bir ön koşul Mısırlılardan da gelmedi bizden de gitmedi. Bir yol haritası çerçevesinde görüşmeler devam ediyor" cümlesi ile ilan etti.

14 Mart 2021

- İngiltere'de polis, Beşar Esad'ın İngiliz vatandaşı da olan eşi Esmâ Esad hakkında terör eylemlerini kışkırttığı ve teşvik ettiği iddiasıyla ön soruşturma başlattı.
- Cezayir yönetimi, Fransız hükümetine bağlı France 24 kanalına, ülke aleyhinde tahrik edici faaliyetlerde bulunması nedeniyle uyarıda bulundu.
- Fransa'nın başkenti Paris'te, Müslümanları hedef aldığı gerekçesiyle eleştirilen "ayrılıkçı" yasa tasarı ve İslamofobi protesto edildi.

13 Mart 2021

- Yemen'in Taiz ilinde, Husilerin devam eden 7 yıllık kuşatması el-Kedha ile birlikte dört yeni cephenin ele geçirilmesiyle kısmen kırılmış oldu.
- Ürdün Sağlık Bakanı Nezir Ubeydat, bir hastanede merkezi oksijen sistemindeki kesinti nedeniyle 8 hastanın hayatını kaybetmesinin ardından istifasını sunduğunu açıkladı.
- Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta toplanan yüzlerce kişi, ülkede giderek derinleşen ekonomik krizi ve 7 aylık hükümet kurma konusunda anlaşamayan siyasi güçleri protesto etti.
- Irak Türkmen Cephesi Genel Başkanı Erşat Salihî terör örgütü PKK'nın Kerkük ve çevresinde karargâhlar oluşturduğunu söyledi. Salihî, Kerküklülerin güvenliklerinin tehdit altında olduğuna dikkat çekti. Irak hükümetine "acil önlem alma" çağrısı yaptı.

15 Mart 2021

- Hamas, Kosova'nın Kudüs'te büyükelçilik açmasını, "uluslararası kararların ihlali" şeklinde değerlendirdi.
- ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Linda Greenfield, Suriye'de 10 yıldır devam eden savaşa çözüm bulunamamasının tek nedeninin Esad rejimi olduğunu belirterek Rusya'ya, siyasi süreci oyalayan rejime "baskı" yapması çağrısında bulundu.
- Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Katar Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Muhammed bin Abdurrahman el-Sani ile telefonda görüştü.

9 Mart 2021

- İran'da Devrim Muhafızları Ordusunun komutanlarından Said Muhammed, 18 Haziran'da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını açıkladı.
- Libya Başbakanı Abdülhamid Dibeybe, "Libya, Türkiye ile imzaladığı anlaşma sayesinde Doğu Akdeniz'deki gaz yatakları hakkında iyi bir pay kazandı" dedi.

10 Mart 2021

- Libya'da Dibeybe liderliğindeki Millî Birlik Hükümeti, Sirte'de toplanan Temsilciler Meclisinden güvenoyu aldı.
- BAE, bölgesel iklim değişikliğini gözlemlemek ve bunlarla ilgili verileri toplamak için uzaya "nanometrik uydu" gönderecek.

16 Mart 2021

- Nijerya hükümeti, BAE'ye ait Emirates Hava Yolları şirketinin sürekli olarak PCR testi olmayan yolculara uçuş izni vermesi nedeniyle ülkeye uçuşlarını geçici olarak askıya aldı.
- İran'da Covid-19'a karşı geliştirilen yerli aşı "Fahra"nın tanıtımı ve insan üzerindeki ilk denemesi gerçekleştirildi. Aşının ilk dozu, Kasım 2020'de suikast sonucu hayatını kaybeden Muhsin Fahrizade'nin oğluna uygulandı.

19 Mart 2021

- Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, İstanbul'da bir araya geldi. Resmî temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelen İran Dışişleri Bakanı Zarif, iki ülke arasındaki 400 yıllık barışın Ortadoğu'ya uygulanmasını hedeflediklerini söyledi.

21 Mart 2021

- İsrail'de, Başbakan Netanyahu karşıtı gösteriler sürüyor. Başbakanlık konutu önünde toplanan binlerce gösterici, hakkındaki yolsuzluk iddiaları ve koronavirüs sürecindeki politikaları nedeniyle Netanyahu'nun istifasını istedi.
- Irak Savunma Bakanlığı, Uluslararası Koalisyon'un ülkenin kuzeyindeki dağlık bölgeye düzenlediği 133 hava saldırısıyla 85 DEAŞ hedefini imha ettiğini duyurdu. Operasyonda çok sayıda terörist de etkisiz hâle getirildi.

17 Mart 2021

- Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Faiz es-Serrac, başkent Trablus'taki Başbakanlık Ofisinde gerçekleşen devir teslim töreninde görevini Muhammed el-Menfi'ye devretti. Törene, Ulusal Birlik Hükümeti Başbakanı Abdulhamid Dibebe de katıldı.

20 Mart 2021

- Suudi Arabistan'ın Rusya'ya ait fırlatma füzesiyle uzaya göndermeyi planladığı "ŞahinSat" adlı uydunun fırlatılmasının Kazakistan'daki hava muhalefeti nedeniyle iptal edildiği belirtildi. Öte yandan, Tunus medyasında da ülkenin yerli imkânlarla ürettiği ve aynı şekilde Rus fırlatma roketiyle uzaya göndermeyi planladığı uydunun Kazakistan'daki olumsuz hava şartları nedeniyle fırlatılmadığı vurgulandı.

22 Mart 2021

- Suudi Arabistan, Yemen'deki krizin sona erdirilmesi ve kapsamlı siyasi çözüm için ülke çapında ateşkesi içeren yeni bir barış girişiminde bulundu.

24 Mart 2021

- İsrail'deki seçimlerde baraj altında kalması beklenen İsrail vatandaşı Filistinliler tarafından kurulan "Birleşik Arap Listesi", büyük bir sürprizle meclise 5 milletvekili göndermeyi başardı.

18 Mart 2021

- BAE yönetiminin İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından gelecek hafta yapılacak seçim kampanyasında kullanılabileceği endişesiyle Abu Dabi'de düzenlenmesi planlanan İsrail-Arap zirvesinin hazırlıklarını askıya aldığı açıklandı.

25 Mart 2021

- Irak'ta İran'a yakın Şii milis gruplar, ABD'nin Irak'taki askerî varlığını ve onun ülkedeki müttefiklerini tehdit etmek için silahlarla başkent Bağdat'ın caddelelerinde gövde gösterisi düzenledi.
- BM Ortadoğu Barış Süreci Özel Koordinatörü Tor Wennesland, uluslararası finanse edilen insani yardım projeleri dâhil Filistinlilere ait yapıların yıkımında ve ele geçirilmesinde ani artış olduğunu söyledi, de'nin oğluna uygulanı.

27 Mart 2021

- Lübnan Başbakanı Hassan Diyab, ülkenin güneyindeki bir petrol tesisinin depolarında "tehlikeli nükleer madde" olduğunu duyurdu.
- Mısır'ın başkenti Kahire'de 10 katlı bir binanın çökmesi sonucu ilk belirlemelere göre 18 kişinin öldüğü, 23 kişinin yaralandığı açıklandı.

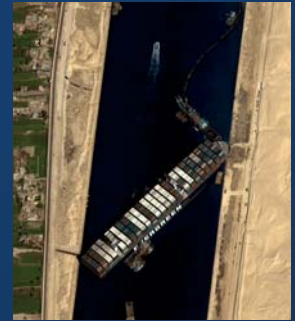
30 Mart 2021

- İran'ın bazı şehirlerinde toplanan vatandaşlar, Tahran ve Pekin yönetimleri arasında imzalanan 25 yıllık iş birliği anlaşmasını protesto etti.
- Irak, İran'dan elektrik üretimi için ithal ettiği 2,6 milyar dolarlık doğal gaz borcunu ABD'nin Tahran'a uyguladığı ambargolar nedeniyle ödeyemediğini açıkladı.
- BM ve AB, Suriye için çevrim içi yardım konferansı düzenledi.
- Bahreyn, normalleşme anlaşmasının ardından İsrail'e diplomatik misyon şefi atadı.

28 Mart 2021

- Yemen'de hükümeti destekleyen Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon güçleri, İran destekli Husilere ait bomba yüklü 3 insansız hava aracı (İHA) ile Kızıldeniz'de yine bomba yüklü 2 teknenin etkisiz hale getirildiğini açıkladı.
- Irak Türkmen Cephesi'nin yeni başkanı Hasan Turan oldu, Turan görevi Erşat Salih'i den devraldı.

31 Mart 2021

- Mısır, Süveyş Kanalı'nda 6 gün deniz trafiğinin durmasına neden olan "Ever Given" isimli dev konteyner gemisinin yaptığı kaza ile ilgili soruşturma başlatıldığını duyurdu. 19 bin geminin geçtiği Süveyş Kanalı'nda 6 gün boyunca karaya oturan gemi nedeniyle dünya ticareti büyük yara aldı.
- Irak Başbakanı Mustafa el-Kazimi, resmi ziyaret için Suudi Arabistan'a gitti.

26 Mart 2021

- İsrail makamlarının, Mescid-i Aksa İmam Hatibi Şeyh İkrime Sabri'ye bir ay süresince seyahat yasası getirdiği belirtildi.
- İşgal altındaki Batı Şerit'inde bulunan Hamas yöneticilerinden 3'ü daha İsrail askerlerince gözaltına alındı.
- Mısır'ın Nil Nehri kıyısındaki Sohac kentinde iki tren kafa kafaya çarpıştı. İlk belirlemelere göre 32 kişi öldü, 108 kişi yaralandı. Kaza, kimliği belirsiz kişilerin acil durdurma frenini kullanması sonucu meydana geldi.

29 Mart 2021

- Irak'ın Saddam Hüseyin dönemindeki Kuveyt'i işgali sırasında el konulan arşivlerden 3. partinin de Kuveyt'e teslim edildiği açıklandı.
- Kudüs'te yüzlerce fanatik Yahudi Mescid-i Aksa'ya baskın düzenledi.
- Suudi Arabistan'da Kâbe ve Mescid-i Nebevi'de ramazan ayı hazırlıkları koronavirüs salgını kapsamında tamamlandı. Bu yıl ramazan ayında teravih namazlarının 20 yerine 10 rekât kılınacağı, itikaf yapılmayacağı açıklandı.

ARAP BAHARI'NIN 10. YILINDA ORTADOĞU'DA BÜYÜK GÜÇLER VE DEMOKRATİKLEŞME

PROF. DR. AHMET UYSAL

Başkan ORSAM

“

2000'lerde George W. Bush, Irak'ı işgal yöntemi ile demokratikleşmeyi özdeşleştirmeseydi Ortadoğu bölgesi kendi iç dinamikleri açısından demokratikleşme için gerçek zemini bulabilirdi. ABD'nin çıkarına uygun "demokratikleşme" projesi Ortadoğu'yu kaosa sürüklemekten başka bir sonuç getirmedi.

”

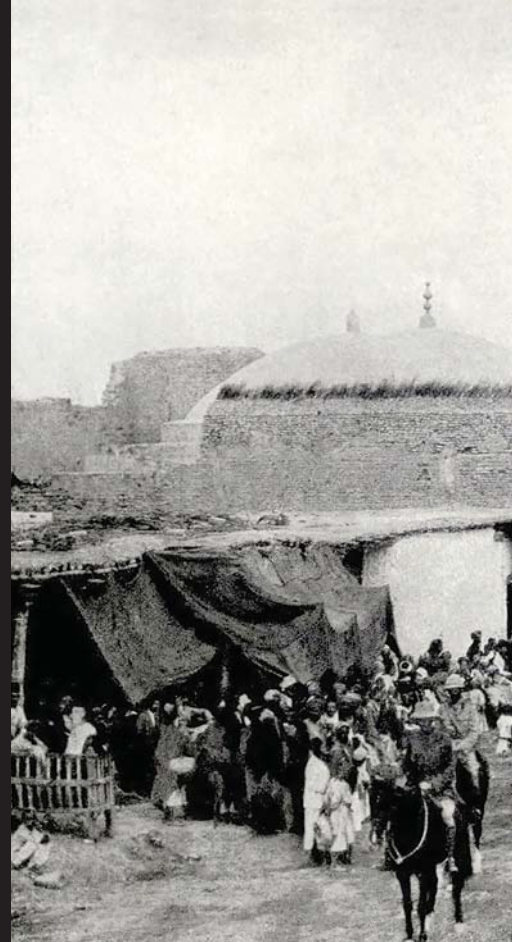
Batılı devletler, "hasta adam" olarak adlandırdıkları Osmanlı Devleti'ne yönelik emellerini "Doğu Sorunu (Şark Meselesi)" olarak tanımlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarını paylaşınca bu bölgeyi Ortadoğu olarak adlandırmışlardı. Sykes-Picot Anlaşması'yla paylaştıkları Arap topraklarında sömürge etkisi bölünmüşlük ve otoriter yönetimler olarak bugüne kadar sürmüştür. Bunların

sonucu olarak bölge halkları baskı ve yoksulluktan mustarip şekilde 10 yıl önce isyan ederek çoğu Batı müttefiki diktatörleri düşürmüştür. Bu yazıda Büyük Güçler'in (ABD, AB, Rusya ve Çin) Arap Baharı'na yönelik tutumlarını analiz edeceğiz.

ORTADOĞU BÖLGESİNDE DEMOKRATİKLEŞME SARMALINDA ABD VE AVRUPA'NIN ROLÜ

Arap toplumları aslında siyasi bağımsızlığa kavuştukları 1950 ve 1960'larda demokratikleşebilirlerdi. Ancak 1952 Cemal Abdunnasır darbesi kötü bir örnek oluşturdu, sömürgeci bağımsızlaşmayı darbeci yöntemlerle gerçekleştirmeye çalıştılar. Bu süreçte Irak, Suriye, Libya, Cezayir ve Yemen'de hep darbe modeli karşımıza çıkmıştır. Hâlbuki askerî darbeler, söz konusu ülkelerdeki devlet-toplum ittifakını zayıflatmakta ve ister istemez küresel güçlere bağımlılığı beraberinde getirmekteydi. Aynı şekilde, Soğuk Savaş bittiğinde Doğu Avrupa'da ortaya çıkan demokratikleşme dalgasının Arap dünyasına gelebilme ihtimali de engellenmiş gözükmektedir. 2000'lerde George W. Bush, Irak'ı işgal yöntemi ile

demokratikleşmeyi özdeşleştirmeseydi Ortadoğu bölgesi kendi iç dinamikleri açısından demokratikleşme için gerçek zemini bulabilirdi. ABD'nin çıkarına uygun

“demokratikleşme” projesi Ortadoğu’yu kaosa sürüklemekten başka bir sonuç getirmedi.

2010 yılının sonunda Tunus’ta seyyar satıcı gencin kendini yakmasıyla başlayan halk gösterileri önce Tunus’ta, yıl boyunca da Mısır, Yemen, Libya’da diktatörleri teker teker düşürmüş ve diğerlerinde ciddi reformlara yol açmıştır. Diktatörler toplumda muhalefet bırakmadığı için ayakta kalabilen İslami hareketler (Müslüman Kardeşler gibi) hem diktatörlerin düşmesinde hem de daha sonraki siyasi-sosyal süreçte öne çıkmışlardır. İslami partiler, Mısır ve Tunus’ta yönetime gelmişler, Yemen ve Lib-

ya’da siyasi geçiş sürecinin parçası olmuşlardır. Ancak hem Arap demokrasinin Batılı bazı devletlerin çıkarlarına uymaması hem de demokratik süreçte İslamcıların öne çıkması ideolojik olarak da Batı’yı açmazda bırakmıştır.

Küresel düzenin hamisi ABD’nin yaklaşımı, Arap Baharı ile ilgili en belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Bush’un zorla demokrasi ihracına karşı olsa da Barack Obama, 2009’da Kahire’deki konuşmasında bölge halklarının demokrasiye ve kalkınmaya ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Bir buçuk yıl sonra patlayan demokrasi hareketlerine karşı Obama başlarda süreci des-

tekler görünmüştür çünkü hem büyük halk hareketlerine karşı durması pek kolay değildi hem de küresel güç ABD’nin ilk siyahi başkanı olarak demokrasiye karşı durması ideolojik olarak da mümkün değildi. Bunun istisnası Libya olayıdır. Çünkü Obama, Muammer Kaddafi’yi düşürmeye yönelik kişisel hesapları olduğu anlaşılan Nicolas Sarkozy’nin peşine takılmıştır.

“

Obama, demokrasi konusunda daha isteksiz olan John Kerry’yi 2013’te Dışişleri Bakanı yapmıştır. Mısır’daki darbeye Obama yönetimi darbe bile diyememiş, Sisi ile New York’ta bizzat görüşmüştür.

”

İlk dalga atlatıldıktan sonra bölgedeki Batı’ya bağımlı statüko güçler (bazı Körfez ülkeleri ve İsrail), Ortadoğu’da eski diktatörlük yapılarını geri getirmeye yönelmiştir. Bu amaçla Mısır ve Yemen’de darbe projeleri ve Suriye’de iç savaş senaryoları devreye girmiştir. ABD için demokrasi konusunda turnusol testi, Mısır’daki Abdülfettah el-Sisi darbesi ve Suriye krizi olmuştur. Obama, demokrasi konusunda daha isteksiz olan John Kerry’yi 2013’te Dışişleri Bakanı yapmıştır. Mısır’daki darbeye Obama yönetimi darbe bile diyememiş, Sisi ile New York’ta bizzat görüşmüştür. Aslında Obama yönetimi demokrasiye en güçlü desteği Suriye’de gösterebilirdi. Çünkü Suriye halkı çok büyük bir direniş göstermiş ve Esad rejimini düşürme arifesine getirmişti ve rejim o süreçte oldukça zayıftı.

Rusya ve İran yanlısı olması yüzünden Beşar Esad'ın düşmesi ABD'nin de işine gelebilirdi. Hatta Esad rejimi kimyasal silah kullanarak Obama'nın sözde kırmızı çizgilerini bile aşmıştı ama Suriyelilerin beklediği müdahale bir türlü gelmedi. ABD Savunma ve Dışişleri Bakanları bile operasyona destek verdiği hâlde muhtemelen İsrail lobisinin etkisiyle Obama'nın müdahaleden vazgeçtiği daha sonra ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'daki derin statükonun ABD'nin en çok işine yarayacak yerde (Suriye) bile demokrasi istemediği anlaşılmıştır. Esad rejimini yıkmak yerine onu ayakta tutmak için yardıma koşan İran'ı nükleer anlaşma yaparak ve

100 milyar dolarını serbest bırakarak ödüllendirmiştir.

“
Obama yönetimi, terör örgütü IŞİD ile mücadele bahanesiyle bir diğer terör örgütü PKK-PYD'yi destekleyerek Suriye'nin bölünmesine hizmet etmiştir. Obama, Libya'da Sarkozy'ye katılarak Kaddafi'yi düşürseler de daha sonrası için hazırlık yapmamalarının büyük bir hata olduğunu itiraf etmiştir.

Obama yönetimi, İran'ın Esad'ı korumakta yetersiz kalması yüzünden Rusya'nın Suriye'ye yerleşmesine ve yaptığı yıkıma ses çıkarmamıştır. Terör örgütü IŞİD ile mücadele bahanesiyle bir diğer terör örgütü PKK-PYD'yi destekleyerek Suriye'nin bölünmesine hizmet etmiştir. Obama, Libya'da Sarkozy'ye katılarak Kaddafi'yi düşürseler de daha sonrası için hazırlık yapmamalarının büyük bir hata olduğunu itiraf etmiştir. Yemen'de ise Husilerin darbe yapmasına ve iç savaş sürecini başlatmasına da göz yumulmuştur. Yemen'de Suudi Arabistan'ı destekliyor görülse de ABD, alanda Husileri zayıflatacak bir hamle yapmamış ve çatışmanın sürmesini istemiştir.

Bu yıkıcı ve pasif politikaları Obama, arkadan liderlik (*leading from behind*) diyerek gizlemeye çalışmış olsa bile ABD'nin demokratik liderlik imajı ciddi şekilde sarsılmıştır. Diğer taraftan, Ortadoğu'daki kaosa ilgisizliğini "Asya eksenini" açılımı ile meşrulaştırmaya çalışarak yapıcı rol almaktan kaçınmak için kullanmıştır. Obama mirası olarak sadece bölgede İran'ın önünü açmış; ne Asya'ya ağırlık verebilmiş ne de Ortadoğu'dan çıkabilmiştir. Zaten Rusya'ya daha sıcak bakan Donald Trump, Suriye'den çıkmak istese de ABD kurumları çıkmasına ve PKK-PYD'ye desteğinin kesilmesine müsaade etmemiştir. Dolayısıyla Trump'ın

başta gelmesi de Ortadoğu'yu daha huzurlu ve istikrarlı hâle getirmemiştir.

Trump yönetimi Ortadoğu'da ABD'nin vekili rolündeki İsrail'e sınırsız destek vererek ve Suudi Arabistan'daki güç değişimine müdahale ederek bölgeyi daha da istikrarsız hâle getirmiştir. Trump'ın Binyamin Netanyahu'nun radikal politikalarına desteği, iki devletli çözümü rafa kaldırmış ve Trump yönetimi Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımış; Golan Tepeleri'nin ilhakı ve yerleşimlerin artırılması gibi İsrail politikalarına destek vermiştir. Gönüllü olarak İsrail ile normalleşen Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn yanında Sudan ve Fas gibi Arap ülkelere farklı siyasi-ekonomik "kolaylıklar" sağlayarak ile İsrail'le normalleşmeye yöneltmiştir. Trump İran Devrim Muhafızları Komutanı Kasım Süleymani'yi öldürmek dışında, İran'ın etkisini kırma konusunda çok ileri gitmemiştir. Diğer taraftan, Katar ambargosuyla Körfez ülkelerini birbirine düşürerek bölgede İran'ın etkinliğini – istemese de – artırmıştır.

“

Avrupa kendisini demokratik ilkelerin temel destekleyicisi olarak sunsa da ABD gibi güvenlik, mülteciler ve İslamcılık gibi farklı bahanelerle bölgedeki demokratikleşmeye destek değil, direnç göstermiştir.

”

Avrupa'nın Arap Baharı yaklaşımı ABD'den çok farklı olmamıştır. 2011'de Avrupa Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso, Avrupa'nın Arap demokrasilerini desteklediğini ve çıkarıcılıkla eleştirenlerin haksız olduğunu söylüyordu. Aradan geçen sürede eleştirenler haklı çıkmıştır çünkü Avrupa kendisini demokratik ilkelerin temel destekleyicisi olarak sunsa da ABD gibi güvenlik, mülteciler ve İslamcılık gibi farklı bahanelerle bölgedeki demokratikleşmeye destek değil, direnç göstermiştir. Kuzey Afrika'da büyük çıkarları olan Fransa, bu bölgede patlak veren Arap Baharı'na agresif olarak karşı çıkmıştır. Mısır darbesini görmezden gelerek silah satmış ve Libya'da

Halife Hafter darbesine destek vermiştir. Almanya da Mısır darbesi konusunda benzer bir tavır takınmış ama Libya'da daha temkinli davranmıştır.

“

Özellikle kronikleşen Suriye krizi, mülteci akınına yol açtığı için ülke içinde aşırı sağın yükselmesine yol açtı. Bu yüzden Brexit ile Avrupa bütünlüğü ve siyaseti sarsılmıştır. Avrupa kamuoyunun Filistin davasındaki hassasiyeti söylem düzeyinde de olsa ve Trump'ın İsrail yanlısı politikalarına karşı çıksa da Macron gibi siyasetçiler bunları duymazdan gelmiştir.

”

Avrupa'yı Arap Baharı'ndan uzaklaştıran bir konu IŞİD ve mülteci meselesi olmuştur. Aslında bölgede demokrasiye ve istikrara destek olmaları bu iki konuda riskleri azaltabilirdi. Çünkü Ortadoğu'daki demokrasi ve kalkınma hem radikalizme hem de göçe engel olabilirdi. Özellikle kronikleşen Suriye krizi, mülteci akınına yol açtığı için ülke içinde aşırı sağın yükselmesine yol açtı. Bu yüzden Brexit ile Avrupa bütünlüğü ve siyaseti sarsılmıştır. Avrupa kamuoyunun Filistin davasındaki hassasiyeti söylem düzeyinde de olsa ve Trump'ın İsrail yanlısı politikalarına karşı çıksa da Macron gibi siyasetçiler bunları duymazdan gelmiştir. Avrupa Birliği, Katar ambargosuna da karşı çıkarak İsrail-Suudi Arabistan eksenin güçlenmesini ABD oranında onaylamıştır.

ALTERNATİF KÜRESEL AKTÖRLERİN ORTADOĞU'DAKİ ROLÜ

Doğu kampının önemli aktörü ve merkezî gücü olarak Rusya, Arap Baharı'yla yakından ilgilenmiştir. Demokratik dalganın kendi içinde ve Orta Asya'da hareketlenme yaratma ihtimalinden çekinerek Ortadoğu'daki çıkarları gereği enerji kaynaklarının güvenliği, silah ticareti ve geleneksel sıcak denizlerde bulunmaya odaklanmıştır. Rusya'nın Suriye'ye askerî müdahalesi büyük yıkım getirmiştir. Yine de ABD'nin PKK'yı destekleyerek ülkeyi parçalama ve Türkiye'yi güneyden kuşatma niyeti karşısında

Türkiye, Rusya ile çözüm arayışına gitmiştir. Astana Süreci olarak adlandırılan bu müzakerelerle, Suriye'deki iç savaş sürecine çözüm girişimleri yoğunlaşmış ve PKK/PYD'nin Suriye'deki devlet projesi engellenmiştir. Suriye'deki mantağa uygun şekilde Rusya bölgedeki enerji denkleminde yer almak ve Hafter darbesini desteklemek istemiştir. Bu amaçla Wagner milislerini Libya'ya getirmiş olsa da Suriye'deki kadar bu ülkedeki gelişmelere angaje olmamıştır.

Eskiden beri eski otoriter rejimlerle iyi anlaşılan Çin de ilk başlarda bölgedeki değişimleri sadece izlemiştir. Genel olarak aktif müdahaleden

kaçınan Çin, yeni kurulan hükümetlerin tepkisini tam olarak kestirememiş ve Rusya gibi genel demokratik dalgadan çekinmiştir. Siyasi ve kültürel alanlara risk oluşturmayan yumuşak güç politikasıyla tüm bölge yönetimleriyle ticari ilişkilerini devam ettirmiştir. Kendisi açısından kritik olan petrol ve gaz tedarikinin güvenceye alınması, ticaret ve statükonun korunması konusunda Rusya'yla iş birliği içinde bir Ortadoğu politikası ortaya koymuştur. Her iki ülke de İran'ın ve Esad rejiminin yıkıcı politikalarına diplomatik destek vermişlerdir. Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) vetolarını tarihinde en çok Esad'ı

korumak için kullanmıştır. Süper güç seviyesine çıkmaya çalışan Hindistan'daki Narendra Modi yönetiminin, Hindu milliyetçiliğinin etkisiyle Arap demokrasilerine mesafeli yaklaştığı ve demokrasi karşıtı

Körfez ülkeleri ve İsrail ile yakın ilişkiler yürüttüğü görülmektedir.

Sonuç olarak demokrasi, kalkınma ve bağımsızlık potansiyeli ile Arap Baharı'nın büyük güçlerin bir komplosu olup olmadığı açıktır. Bölgede kalkınma ve bağımsızlık için tüm şartlar bulunmasına rağmen, otoriter yönetimlerin altında baskı ve yoksulluk çeken bölge halkları 100 yıldır gerekli enerjiyi biriktirmişti. Biriken enerjiyi bastırmak sadece patlamanın şiddetini artırmış ve Arap Baharı adeta bölgede köklü değişimlere işaret etmiştir. Büyük güçlerin bu değişimleri yönlendirdiğini, daha yıkıcı hâle dönüştürdüğünü, halkları kaos ve şiddetle korkutmaya ve durdurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu çerçevede bölgedeki otoriter rejimler de Batılı küresel aktörleri İslamcı grupların siyasi-sosyal faaliyetleri ile korkutarak demokrasi taleplerini bastırmaya çalışmaktadır. Ancak küresel aktörler ile bölgedeki otoriter rejimler arasında bölgede demokratikleşmenin engellenmesine yönelik güçlü ittifakın Ortadoğu halklarının demokrasi ve bağımsızlık arayışını sonlandıramayacağı da açıktır. ■

KÖRFEZ SİYASETİNİN YENİDEN İNŞASINDA DÖNÜŞEN İTTİFAKLAR

DOÇ. DR. İSMAİL NUMAN TELCİ

Başkan Yardımcısı ORSAM

“

Arap devrimleri sürecinde demokratik halk hareketlerini destekleyen Türkiye, Körfez bölgesinde aynı tutum içerisinde Katar'la ilişkilerini güçlendirerek stratejik bir ittifak kurmuşlardır.

”

Körfez siyaseti son yıllarda ciddi meydan okumalara sahne oluyor. Özellikle Arap devrimleri sonrası süreçte

giderek daha belirgin hâle gelen farklı dış politika yaklaşımları Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi altı ülke arasında görüş ayrılıklarına ve kimi durumlarda siyasi ve ekonomik krizlere neden oldu. Bu farklı yaklaşımların temelinde Arap devrimleri sürecine karşı izlenen farklı dış politika seçimlerinin etkili olduğu görülmektedir. Bu noktada Katar, Arap devrimleri sürecinde Arap halklarının meşru taleplerinin destekçisi olan bir aktör olarak karşımıza çıkarken Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan ve Bahreyn'in devrim süreçlerine ve Arap halklarına karşı net bir tavır içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Öte yandan üçün-

cü bir blok olarak tarafsız tutum takınan iki ülke ise Kuveyt ve Umman olmuştur. 2014 ve 2017 yıllarında Katar'ı hedef alan diplomatik krizlere sahne olan Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler 2021 yılıyla birlikte diplomatik düzeyde normalleşirken, dış politikada yaşanan ayrışmalar ve geçmiş çekişmelerin yarattığı izler mevcudiyetini korumaktadır.

ARAP DEVRİMLERİ SONRASI ORTADOĞU'DA BLOK SİYASETİ

Bu ayrışma sürecinin dikkat çeken bir diğer bağlamı ise bölgesel ve küresel aktörlerin müdahil olması sonrasında

ortaya çıkan bölgesel ittifak yapılanmalarıdır. Arap devrimleri sürecinde demokratik halk hareketlerini destekleyen Türkiye, Körfez bölgesinde aynı tutum içerisindeki Katar'la ilişkilerini güçlendirerek stratejik bir ittifak kurmuşlardır

Buna karşın Arap devrimleri sürecinin başından bu yana en sert muhalifi olan İsrail ise Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn ittifakına destek olarak bu ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda siyasetler izlemeye yönlendirmiştir. Bu süreçte en önemli hamle Mısır'da

Müslüman Kardeşler liderliğindeki siyasi dönüşüm sürecinin sonlandırılması ve 2013 yılında gerçekleştirilen askerî darbe ile Mısır'ın bu ittifaka hizmet eden bir aktör hâline getirilmesi olmuştur. Dış politika anlayışlarındaki farklılıklar hasebiyle ortaya çıkışı tetiklenen ittifak yapılanmalarının aynı zamanda ekonomik ve askerî sonuçları olmuştur. Bu çer-

çevede, Körfez'deki farklı ittifaklara dâhil ülkelerin, 2011 yılından bu yana Mısır'a toplamda 92 milyar dolardan fazla finansman sağladığı tahmin edilmektedir.

Bu ittifak yapılanmalarının bölgesel siyasetlerine daha yakından bakmak Ortadoğu siyasetinin gelecek yönelimine dair de fikirler verebilecektir. Türkiye ve Katar'ın başını çektiği siyasi çizginin bölgede demokratik siyasi yapıların kurulmasını öngören, küresel güçlerin yönlendirmelerinden ziyade yerel ve meşru ulusal aktörlerin güdümünde siyasi önceliklerini belirleyen, ekonomik kalkınma ve toplumsal refahı önceleyen ve çatışmacı değil istikrar odaklı dış politikaları teşvik eden bir yaklaşımla Ortadoğu'da kalıcı bir barış ve sürekli bir kalkınma gündemiyle hareket ettiği görülmektedir. Türkiye ve Katar'ın son yıllarda izlediği bölgesel politikalar ve bu politikaların söz konusu bölgeler adına başarılı sonuçlar elde etmesi bu durumun göstergesidir. Türkiye

ve Katar ayrıca, 2010'lu yıllardan itibaren askerî anlamda da güçlü bir model ortaklık kurmuşlar; Türkiye'nin Katar'daki askerî varlığı güçlendirilmiş ve iki ülke dış politika amaçlarının, askerî araçlar ile de desteklenmesi gereken noktalarda askerî kapasitelerini meşru biçimde kullanmışlardır.

“

Türkiye ve Katar, Suriye'de demokratik ve barışçıl bir geçiş sürecinin destekçisi olmuşlardır. Bu bağlamda gerek Beşar Esad rejimine gerekse de ABD, Rusya ve İran gibi dış aktörlere telkinlerde bulunmuşlardır. Ancak söz konusu ülkeler, Suriye'de yaşanabilecek insani dramı ve yıkımı göz ardı ederek kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve çatışma ortamının derinleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

”

Söz konusu politikalar arasında Suriye ve Libya'da yaşanan gelişmeler özellikle kayda değerdir. İç savaşın ilk dönemlerinden itibaren Türkiye ve Katar, Suriye'de demokratik ve barışçıl bir geçiş sürecinin destekçisi olmuşlardır. Bu bağlamda gerek Beşar Esad rejimine gerekse de ABD, Rusya ve İran gibi dış aktörlere telkinlerde bulunmuşlardır. Ancak söz konusu ülkeler, Suriye'de yaşanabilecek insani dramı ve yıkımı göz ardı ede-

rek kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve çatışma ortamının derinleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu süreçte BAE ve Suudi Arabistan da nihai bir çözüme ulaşma adına yapıcı adımlar atamamış aksine Suriye'ye yönelik politikalarını özellikle son dönemde Türkiye karşıtlığı üzerinden şekillendirmişlerdir. Bu çerçevede Türkiye'ye karşı silahlı mücadele yürüten terör örgütü PYD'yi destekleyen bir tutum içerisinde olan

Riyad ve Abu Dabi, Suriye'deki yıkımın baş müsebbibi olan Esad rejimi ile de diplomatik ve ekonomik ilişkileri yeniden tesis ederek kendileriyle dahi fazla çelişen bir tutum içerisinde olmuşlardır. Bu süreçte ise Türkiye, Suriye'deki politikalarında istikrarlı bir tutum içerisinde bulunmuş, Esad rejiminin varlığını devam ettirmesinin mümkün olmayacağı ve ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanmasını kalıcı biçimde engelleyecek PYD ve DAESH gibi terör örgütlerine karşı bölgede verilen mücadelenin kesintisiz devam etmesinin gerekliliği gibi konularda net tutumunu sürdürmektedir. Bununla birlikte Türkiye, bölgedeki terör örgütlerine karşı verdiği mücadelede askerî kapasitesini de etkili bir çerçevede kullanmış ve bölgedeki temel siyasi ve askerî aktör konumunu güçlendirmiştir.

Türkiye ve Katar'ın askerî iş birliğinin hayat bulduğu bir başka çatışma bölgesi de Libya'dır. Muammer Kaddafi'nin devrilmesinin ardından birçok tarafın müdahil olduğu istikrarsızlık ve çatışma ortamına giren Libya'da özellikle BAE, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkelerin başını çektiği politikalar ülkede istikrarın sağlanabilmesi karşısında en büyük engel olagelmıştır. Uluslararası kamuoyu tarafından tanınan Trablus'taki Ulusal Mutabakat Hükûmeti'ni silahlı milis gruplarınca gerçekleştirilecek askerî operasyonlarla ortadan kaldırmayı hedefleyen Halife Hafter'in güdümündeki güçlere destek olan bu ülkelere karşı Türkiye ve Katar hem askerî hem de diplomatik araçlarla karşı çıkarak Libya'nın toprak bütünlüğünün sağlanmasına giden yolda en etkili

“

2015 yılında, belirli Arap ülkelerinin de katıldığı bir koalisyon ile Yemen'e yönelik askerî bir operasyon başlatan BAE ve Suudi Arabistan, bir taraftan Husilerle mücadele ederken bir taraftan da hâlihazırda işlevsiz durumda olan Yemen'in altyapısına çok daha büyük zararlar vermişlerdir.

”

BAE ve Suudi Arabistan ittifakının bölgesel düzeyde kalıcı yıkımlar getiren bir başka politikası da Yemen'dir. Arap devrimleri sürecinde bu ülkede de baş gösteren halk ayaklanmalarının özellikle İran destekli Husiler tarafından ülkedeki merkezî hükûmeti ele geçirmeye yönelik araçsallaştırılmasının anlaşılmasının ardından Riyad ve Abu Dabi, ülkedeki siyasi süreçlere müdahil olma kararı almışlardır. Bu çerçevede 2015 yılında, belirli Arap ülkelerinin de katıldığı bir koalisyon ile Yemen'e yönelik askerî bir operasyon başlatan BAE ve Suudi Arabistan, bir taraftan Husilerle mücadele ederken bir taraftan da hâlihazırda işlevsiz durumda olan Yemen'in altyapısına çok daha büyük zararlar vermişlerdir. Bununla birlikte savaşın yıkıcı ortamı nedeniyle on binlerce

sivil hayatını kaybederken bu süreçte başlıca sorumlu olarak BAE ve Suudi Arabistan olarak gösterilmiştir. Öte yandan son birkaç yıldır ise bu ülkeler de Yemen'de kendi ajandalarını daha ön plana çıkarırken özellikle BAE'nin ülkenin güneyinde ayrılıkçı bir yapıyı hayata geçirmeye çalışması dikkatlerden kaçmamıştır. BAE'nin bu tutumunun Yemen'in toprak bütünlüğünün sağlanmasını engellemesi sadece İran'ı değil, BAE'nin müttefiki olan Suudi Arabistan'ı da rahatsız etmiştir. Yemen konusunda özellikle 2019 yılından itibaren askerî anlamda sahada ve diplomatik anlamda BAE tarafından yalnız bırakılan Suudi Arabistan ülkede kendisi aleyhine oluşabilecek durumları engellemek adına her ihtimali değerlendirmek zorunda kalmıştır. Bu noktada Suudi Arabistan yönetimi, ABD'de Joe Biden yönetiminin konuyla ilgili telkinlerini de dikkate alarak

2021'in Mart ayında Yemen'de kalıcı bir ateşkes imzalanması konusunda girişimlerini yoğunlaştırma kararı almıştır. Ateşkesе varılsın ya da varılmasın gerek Yemen'deki yerel, bölgesel aktörler gerekse toplumsal kesimler ülkedeki yıkım politikalarından Abu Dabi ve Riyad yönetimlerini sorumlu tutmaya devam etmektedir. Bu anlamda, Suudi Arabistan ve BAE'nin operasyonlarının tetiklediği çatışmaların Yemen ekonomisine verdiği zarar, Yemen halkının katlanmak zorunda kaldığı hayat şartları ile birleştiğinde ülkedeki yıkımın ne denli büyük olduğu görülebilir.

UMMAN VE KUVEYT'İN ARA BULUCULUK VE TARAFSIZLIK POLİTİKALARI

Öte yandan Arap devrimleri sonrası süreçte bölgesel gelişmeler karşısında komşularından farklı bir tutum izleyerek birçok konuda tarafsız ka-

lan ve hatta çatışma ve nüfuz mücadelelerinde herhangi bir rol oynamaktan çekinen Umman ve Kuveyt'in tutumları da dikkat çekmektedir. 2020 yılında 49 yıl süreyle görev yapmış olan Umman Sultanı Kâbus'un ve uzun dönem Kuveyt Emiri olarak görev yapmış olan Şeyh Sabah'ın hayatını kaybetmesi, bu ülkelerin dış politika stratejilerinde ciddi bir değişime sebep olmamıştır. Bir taraftan Suudi Arabistan ve BAE'nin başını çektiği ittifak yapılanmasının agresif politikalarından rahatsız olan Kuveyt ve Umman, bir taraftan da iyi ilişkiler içerisinde oldukları İran'ın nüfuz alanına girmekten çekinmişlerdir. Bu nedenle özellikle Suudi Arabistan ve İran arasındaki nüfuz mücadelesinde herhangi bir tarafa yakın durmaktan çekinen bu ülkeler, bölgenin yükselen gücü Türkiye ile ilişki kurmayı fırsat olarak değerlendirmiştir. Özellikle siyasi, ekonomik ve askerî anlamda Türkiye'nin bölgede artan etkinliğini fırsata çevirmek isteyen Kuveyt ve Umman, Ankara ile iş birliğini ilerleterek özellikle Suudi Arabistan'a karşı bir alternatif arayışı içerisinde olduklarını göstermişlerdir. Bu ülkelerin ekonomik gücü ve küresel aktörlerle ilişkileri de Suudi Arabistan ve BAE ittifakının Kuveyt ve Umman'ın dış politikalarını tam anlamıyla yönlendirebilmelerini engellemiştir.

Gelinen noktada Körfez bölgesinde Suudi Arabistan ve BAE'nin başını çektiği ittifak yapılanması Arap devrimleri sonrası süreçte daha önce görülmediği kadar aktif bir dış politika çizgisi izlemiş ve bu anlamda bölge siyasetini dönüştürücü bir rol oynamaya çalışmıştır. Ancak bu yoğun dış politika akti-

vizmi bir taraftan da bu ülkelerin sınırlarını ve kırılganlıklarını ortaya çıkarmıştır.

“
BAE ve Suudi Arabistan arasındaki ittifak yapılanmasının temel amaçlarına ulaşamaması gerekse de dış politika konusunda giderek ortaya çıkmaya başlayan farklılıklar, iki ülke arasındaki ortaklığında bir nüfuz mücadelesine dönüşmeye başladığı yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu anlamda, ortaklığın nüfuz mücadelesine dönüştüğü tezi, Suudi Arabistan'ın BAE'nin önde gelen emirlikleri Abu Dabi ve Dubai'yi çeşitli ekonomik kararlar ile hedef alması ile de perçinlenmiştir.

”
Bu durum BAE ve Suudi Arabistan'ın, Libya ve Yemen gibi ülkelere yönelik politikalarında daha fazla görünür hâle gelirken, sürdürülemeyen dış politikalar nedeniyle bu ülkelere yönelik politikalarını revize etmek durumunda kalmışlardır. Gerek ittifak yapılanmasının temel amaçlarına ulaşamaması gerekse de dış politika konusunda giderek ortaya çıkmaya başlayan farklılıklar, iki ülke arasındaki ortaklığında bir nüfuz mücadelesine dönüşmeye başladığı yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu anlamda, ortaklığın nüfuz mücadelesine dönüştüğü tezi, Suudi Arabistan'ın BAE'nin önde gelen emirlikleri Abu Dabi ve Dubai'yi çeşitli ekonomik kararlar ile hedef alması ile de perçinlenmiştir. Öte

yandan Katar ise gerek Türkiye gibi bölgesel ülkelerle oluşturduğu güçlü ittifaklar gerekse küresel aktörler üzerinden yürüttüğü başarılı diplomatik ve ekonomik girişimleri sayesinde Körfez bölgesindeki ittifak yapılanmalarında ve dış politika angajmanlarında daha başarılı bir ülke görünümünü vermiştir.

Sonuç olarak, Arap devrimlerini takip eden süreçte gerek bu devrimlere yönelik izlenen farklı politikalar ve gerekse daha sonradan yaşanan yerel, bölgesel ve uluslararası gelişmeler Ortadoğu'da ittifaklar üzerinden bir ittifaklar siyasetinin perçinlenmesine sebep olmuştur. Bu süreçte sadece Körfez ülkeleri arasındaki dinamikler değil, Körfez ülkelerinin Körfez-dışı ve bölge dışı ülkeler ile kurdukları farklı ilişkilerde ittifaklar siyasetinin gerek ülkelerin dış politikalarında gerekse Körfez'de bölgesel anlamda etkili olmasını gerekli kılmıştır. Burada Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in İsrail ile dış politikada eklemlenmeleri, Trump yönetimi ile de sıkı ilişkiler kurmalarını beraberinde getirmiştir. Öte yandan Katar'ın ambargo sürecinde Türkiye, İran ve ABD ile ilişkilerinin geliştirmesi, yine blok siyasetinin Körfez'de artan oranda etkili olması gerçeğini beraberinde getirmiştir. Nitekim, Biden yönetiminin göreve başlaması ile Körfez içi siyasi yumuşamanın yaşanması, Körfez krizinin sonlandırılması, Türkiye ile siyasi yakınlaşmanın artması ve Yemen'deki savaşın siyasi çözüme doğru evrilmesi girişimleri de ittifaklar siyasetinin gerek yerel dinamiklere gerekse de bölgesel ve uluslararası gelişmelere endeksli olarak belirlendiğini göstermektedir. ■

ORTADOĞU: QUO VADIS?

PROF. DR. CENGİZ TOMAR

Rektör Vekili AHMET YESEVİ ÜNİ.

“

Kabaca 1950'lerde bağımsızlıklarını kazanmış bulunan Arap devletlerinde demokrasiye geçiş çabaları bölgenin Arap olmayan iki mihver (pivot) devleti Türkiye ve İran'a da paralel bir şekilde emperyal güçlerin desteklediği askerî darbeler neticesinde hüsrarla sonuçlandı.

”

21. yüzyılın ilk çeyreğinde tıpkı 20. yüzyılın ilk döneminde olduğu gibi Ortadoğu yeni bir dönüşüm içerisinde. İslam'ın gelişinden sonra Orta Çağ'da Abbasilerle bir süre istikrar kazanan bölge Abbasilerin dağıldığı ve küçük devletlere bölündüğü dönemde önce Haçlı ve ardından Moğol istilasıyla bir fetret devresi geçirmişti. Nihayet yeni çağın kudretli devleti Osmanlılar 20.yy. başlarına kadar bölgede “Osmanlı Barışı” (Pax Ottomana) olarak adlandırılan bir istikrar süreci yaşatmıştı. Herkesin malumu 20.yy. başlarında Osmanlıların yıkılmasıyla bölge tekrar bir keşme-keşe duçar oldu. İngilizlerin büyük

bir Arap krallığı vaadiyle Osmanlılara karşı ayaklandırdığı Şerif Hüseyin ve 5.000 kişiden müteşekkil bedevileri nihayetinde aldatıldıklarını Arap dünyasının Fransız ve İngiliz mandasında esaret altına girmesiyle yani Arapça deyimle “ba'de harabi'l-Basra” anladılar. Gerçi büyük bir Arap krallığı beklerken ömrünün son yıllarını iş birlikçileri İngilizlerin himayesinde Kıbrıs adasında geçirmek zorunda kalan Şerif Hüseyin'in ömrü vefa etmese de Filistin toprakları işgal edilerek İsrail ile irili ufaklı onlarca Arap devleti ve milliyetçiliği zuhur etti Ortadoğu'da.

ORTADOĞU SİYASETİNDEKİ KIRILMALAR VE İRAN DEVİRİMİNİN ETKİLERİ

Kabaca 1950'lerde bağımsızlıklarını kazanmış bulunan Arap devletlerinde demokrasiye geçiş çabaları bölgenin Arap olmayan iki mihver

(pivot) devleti Türkiye ve İran'a da paralel bir şekilde emperyal güçlerin desteklediği askerî darbeler neticesinde hüsrarla sonuçlandı. İklimi sıcak Ortadoğu'da "Soğuk Savaş" rüzgârlarının estiği 1950-1990 yılları arasında ABD veya Sovyet-

ler Birliği'ne dayanmış Pan-Arap, seküler zalim diktatörler, istinat etmiş oldukları ağababalarının verdiği destek sayesinde bölgenin toplumsal dokusunu tarumar ettiler. Cemal Abdünnasır'ın öncülük ettiği bu Pan-Arabist söylem bırakın nevezuhûr Arap devletlerini birleştirmeyi, İsrail karşısında alınan her yenilgi sonucunda Filistin topraklarının tebahhür etmesinin yanı sıra Sina ve Golan gibi

Arap topraklarının da işgaliyle sonuçlandı. Tabii bu hezimetler Pan-Arabist söylemin de tabutuna son çiviye koydu. Bu dönemde Arap dünyasının en büyük ve örgütlü muhalefet hareketi Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) ise 1982'de Hama İsyanı'nda olduğu gibi katliamlara ve işkencelere maruz kaldı. Belki de bu durum neden bugünlerde Arap dünyasındaki muhalif hareketlerin bu kadar zayıf olduğunu bizlere açıklamaktadır.

Ortadoğu'da din her zaman önemli olmuştur. Zira bugün dünya nüfusunun üçte ikisinin mensup olduğu üç semavi din bu bölgeden neş'et etmiştir. İslam tarihindeki mezhebî ayrılıkların neredeyse tümü siyaset ve imamet odaklıdır. Ancak 1979 İran Devrimi bu dinî-mezhebî tabanlı siyasete yeni bir boyut kazandırmış, Arap yönetimleri tarafından varoluşsal bir tehdit olarak görülen Müslüman Kardeşler'in

yanına ikinci bir mesele olarak İran'ın Arap dünyasındaki nüfuzunu yayması tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Şia, Orta Çağ'da siyasi temelli bir yapı olarak daha ziyade Irak'ta ortaya çıkmış ve özellikle Suriye ve Lübnan'da yaygınlaşmışsa da 16. yy.da Sünni İslam'ın hamisi Osmanlılar karşısında yine Türk kökenli Safevi Sultanı Şah İsmail tarafından biraz da siyasi mecburiyetler neticesinde İran'ın resmî inancı hâline getirilmiştir. İslam dünyasında Şia nasıl ki menşe olarak siyaset merkezli ortaya çıkmışsa hem 16. yy.da İran'daki dönüşümü hem de 1979 İran Devrimi'nden sonraki seyrüseferi de hep bu minval üzere olmuştur. Bir şey nasıl başlarsa hep öyle devam eder. Nitekim İran Devrimi'nin lideri Humeyni de daha devrimden önce geliştirdiği velâyet-i fakih teorisiyle gâib olan 12. İmam'ı siyaseten ete kemiğe büründürmüş ve imamın gaybeti döneminde adil bir fakihin devleti yönetmesi gerektiği tezini ileri sürmüştür. Bu, Arap dünyasında özellikle de Irak'ta yaygın olan merci-i taklid anlayışından oldukça farklı bir yaklaşımdır ve Arap Şia ekolüne karşılık bir Fars Şia ekolü olarak da tanımlanabilir. İşte İran Şia'sına Arap Şia'sından farklı bir siyasi neşve veren bu teorinin uygulanmasıyla birlikte hem siyasi açıdan İran Şia'sı daha üstün ve kudretli bir konuma gelmiş hem de bölgede hâlâ devam etmekte olan problemlerin artmasına yol açmıştır. Nitekim devrimden hemen sonra ülkesinde önemli miktarda Şii nüfus barındıran Saddam Hüseyin'in Irak'ı ile İran arasında başlayan savaşın en önemli sebeplerinden biri de budur.

“
Soğuk Savaş döneminin Arap diktatörleri Müslüman Kardeşler gibi muhalif grupları epey zayıflatmış olsa da seküler Pan-Arabizm'in etkisini kaybetmesinden sonra bölge daha ziyade dinî-mezhebî görünümlü çatışmalara sürüklenmiştir.”

Velayet-i fakih teorisiyle siyasi açıdan güçlenen İran, mezhebî tabanlı dış politikasıyla da kendi topraklarında büyük miktarda Şii nüfus barındıran Arap ülkelerini rahatsız etmiş ve Mısır ile birlikte Ortadoğu'nun iki Arap mihver ülkesinden biri olan Suudi Arabistan da buna mezhep tabanlı bir politikayla karşılık verince bölgede

elân hüküm süren hercümerci tektiklemiştir. Bugün Yemen, Suriye, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde hüküm süren karışıklığın en önemli sebeplerinden birisi de budur.

Soğuk Savaş döneminin Arap diktatörleri Müslüman Kardeşler gibi muhalif grupları epey zayıflatmış olsa da seküler Pan-Arabizm'in etkisini kaybetmesinden sonra bölge daha ziyade dinî-mezhebî görünümlü çatışmalara sürüklenmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra tekrar dirilen Arap kabileciliği ve Haşimi ile Emevi çekişmesi, zamanla dinî-mezhebî bir görünüm kazanarak nasıl Şii-Sünni çatışmasına dönüşmüşse Araplar ve Farslar arasında yüzyıllardır süren mücadele elân yine bir mezhebî rekabet adı altında devam etmektedir. Bu da dinî radikalleşmeyi

körüklemektedir. Görüntüler de-
ğişse de sorunun özü yüzyıllardır
aynı kalmakta, siyaset ve imamet
mücadelesi 21. yy. başında da dinî
bir görünüm altında devam et-
mektedir.

ARAP BAHARI SÜRECİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

İşte bu esnada 2010 sonları ile
2011 başlarında Türkiye'nin ilham
olduğu, Arap Baharı adı verilen
halk hareketleri başladı. Haklı bir
sebebe dayanan ve başlangıçta he-
men hemen tüm dünyanın des-
teklediği bu spontane hareketler,
kısa süre sonra emperyal güçlerin,
kendi çıkarları doğrultusunda bu
desteklerini çekip karşı devrimci-
lerle iş birliği yapmaları sonucunda
akamete uğradı. Üstelik el-Kaide,
DAEŞ ve PKK/PYD gibi terör ör-

gütleri vasıtasıyla bölgenin top-
lumsal dokusunda mevcut fay hat-
ları kırıldı. Suriye'de rejime önce
İran ve ardından Rusya'nın desteği
iç savaşı içinden çıkılmaz bir sorun
yumağı hâline dönüştürdü. Ülke
fiilen üçe bölünmüş durumda ve
siyasi sürecin daha ne kadar süre-
ceği bilinmemekte. 1990'lardan
itibaren ABD'nin "demokrasi ge-
tirmek için!" çabaladığı Irak fiilen
üçe bölünmüş hâldedir. Demokra-
tik seçimlerle bir ara ümitlenen
Arap dünyasının en önemli ve
etkili ülkesi Mısır, askerî darbenin
ardından daha da geriye gitmek-
tedir. Yemen ve Libya fiilen ikiye
bölünmüş durumdadır. Lübnan
zaten daha fazla bölünemeyecek
kadar küçük olduğundan ayakta
kalabilmektedir. Körfez ise bilindiği
gibi kendi sorunları ile meşgul ol-
maktadır. Suudi Arabistan ve Ye-

men çekişmesi bütün bölgeyi ateş
altına alırken, bunu körükleyen
dış güçlerin müdahalesi yangını
daha da söndürülemez hâle getir-
mektedir.

“

Aslında çözüm bölgenin dört
mihver ülkesi Türkiye, İran,
Mısır ve Suudi Arabistan'ın iş
birliğinden geçiyor. Ancak
hâlihazırda bu iş birliğinin
imkânlarının oluşmaması,
ABD, Rusya ve Fransa gibi dış
güçlerin ve İsrail'in de işine
gelmektedir.

”

İran her ne kadar dış politikasında
bazı başarılar elde etmişse de iç-
ride halkını çok memnun ettiği
söylenemez. Bölgenin en güçlü ül-
kesi Türkiye daha çok yakında
ABD destekli bir FETÖ darbe te-
şebbüsüne maruz kaldı. Bu arada
İsrail, Filistin'in artık oldukça azal-
mış bulunan topraklarının son
parçalarını da buharlaştırma pe-
şindedir. Aslında çözüm bölgenin
dört mihver ülkesi Türkiye, İran,
Mısır ve Suudi Arabistan'ın iş bir-
liğinden geçiyor. Ancak hâlihazırda
bu iş birliğinin imkânlarının oluş-
maması, ABD, Rusya ve Fransa
gibi dış güçlerin ve İsrail'in de
işine gelmektedir. Bir de buna Doğu
Akdeniz sorunu eklendiğinde kısa
vadede bir çözüm görünmemek-
tedir. Sonuç olarak 20. yy. başlarında
ulus devletlere bölünen Ortadoğu,
21. yy. başlarında daha mikro par-
çalara bölünecek gibi görünmek-
tedir. Hâlbuki tam tersine Ortadoğu
5000 yıldır bölündükçe kaybediyor
ve dış istilalara uğruyor, birleştikçe
barış ve huzuru koruyor. ■

ORTADOĞU'DA ÜÇ KUTUPLU YAPI VE TÜRKİYE

DR. MUSTAFA YETİM

Uzman ORSAM

“

Arap Ayaklanmaları ile bölgede güç-etki kapasitesini artıran Türkiye'nin Katar ile geliştirdiği ittifak ilişkileri bölgedeki sosyo-politik gelişmelere önemli oranda etki etmiştir. Bu çerçevede bölgede ortaya çıkan yeni düzenin irdelenmesi sonraki süreçte yaşanması ihtimal gelişmelerin anlaşılma ihtimalini artırmaktadır.

”

Arap Ayaklanmaları süreci sonrasında önemli değişimlerin yaşandığı bir alan da bölgesel sistemin dönüşüme uğramasıdır. Soğuk Savaş sonrasında genel itibarıyla İran-Suudi Arabistan arasında şekillenen bölgesel güç mücadelesinin sonraki süreçte üç kutuplu bir yapıyı andırmaya başladığı söylenebilir. Bu çerçevede Arap Ayaklanmaları ile bölgede güç-etki kapasitesini artıran Türkiye'nin, Katar ile geliştirdiği ittifak ilişkileri bölgedeki sosyo-politik gelişmelere önemli

oranda etki etmiştir. Bu çerçevede bölgede ortaya çıkan yeni düzenin irdelenmesi sonraki süreçte yaşanması muhtemel gelişmelerin anlaşılma ihtimalini artırmaktadır.

BÖLGESEL YAPININ ZAMAN İÇERİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ

Soğuk Savaş sürecinin önemli kısmında yani kabaca 1953-1970 arasında Cemal Abdünnasır öncülüğünde Mısır, seküler Arap milliyetçisi söylem benimseyerek ve Batı-ABD karşıtı politikalar geliştirerek bölgede bu yöndeki hareketlere ve aktörlere destek vermiştir. Bu söylemin karşısında ise geleneksel olarak revizyonist hareketlere mesafeli tutum sergileyen ve statükocu politikalar benimseyen Suudi Arabistan'ın Nasır karşıtı cephenin öncülüğünü üstlendiği

yılına kadar süren Arap-İsrail savaşları, özel olarak Filistin-İsrail çatışmasında ve dahası Türkiye'nin Ortadoğu yöneliminde söz konusu çekişmelerin etkisi görülmüştür.

“

Uzun dönem Nasırcı revizyonizmden endişelenen Suudi Arabistan, bu defa Körfez bölgesinde askerî, siyasi, nüfus ve coğrafi açıdan oldukça güçlü bir aktör olan İran'ın, Şii-İslamcı çerçevedeki devrim çağrılarına rejim güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak yaklaşmıştır.

”

görülmüştür. Bu süreç boyunca 1950'li ve 60'lı yıllarda Irak-Suriye'de sosyalist-Arap milliyetçisi rejimler iktidara gelirken Libya'da 1969'da İslamcı sosyalizm olarak tanımlanan Muammer Kaddafi rejimi ortaya çıkmıştır. Bu rejimlerin; Lübnan, Yemen ve bölgedeki diğer ülkelerdeki bazı hareketlerin Nasırcı söylemde vücut bulan Arap milliyetçisi ve sosyalist ideolojilerden etkilendiğini düşündüğümüzde bölgedeki Soğuk Savaş süreci belirli süre bu ideolojik-siyasi ve askerî kampaşma çerçevesinde şekillenmiştir.

Bölgedeki sosyo-politik gelişmeleri belirleyen söz konusu bölgesel kampaşmada İran ile Suudi Arabistan ise Batı ve ABD'nin geleneksel müttefikleri olarak bölgede sosyalist ve Arap milliyetçisi temelindeki revizyonizmin karşısında olmuştur. Soğuk Savaş sürecindeki Yemen iç savaşı (1962-1970), Ürdün-Lübnan'da 1950'li yılların sonuna doğru meydana gelen siyasi-sosyal krizler, 1973

Genel hatlarını ifade edebileceğimiz bu yapının 1979'daki devrim sonrasında farklı bir tarafa evrildiği anlaşılmaktadır. İran Devrimi sonrasında bu defa İran bölgedeki revizyonist kampın öncülüğünü üstlenirken karşı blokta ise geleneksel bir aktör bulunmaktaydı. Uzun dönem Nasırcı revizyonizmden endişelenen Suudi Arabistan, bu defa Körfez bölgesinde askerî, siyasi, nüfus ve coğrafi açıdan oldukça güçlü bir aktör olan İran'ın, Şii-İslamcı çerçevedeki devrim çağrılarını rejim güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak yaklaşmıştır.

İran'ın Ayetullah Humeyni döneminde radikal şekilde devrim çağrısı yapması ve bölgedeki Suriye gibi diğer revizyonist aktörler ile “Direniş Cephesi” oluşturduğunu savunması, Suudi Arabistan öncülüğündeki Körfez'deki bazı ülkelerin siyasi, askerî ve ekonomik olarak iş birliğini yoğunlaştırmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreç sonrasında Suudi Arabistan, Kör-

fez'in diğer küçük ülkeleri ile Körfez İşbirliği Konseyini (KİK) kurarak hem bölgede İran ile Irak gibi farklı ideolojilere sahip olan revizyonist aktörleri dengelemeyi hem de içerde yani Körfez bölgesindeki başat pozisyonunu sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Böylece Soğuk Savaş süreci sonrasında da etkisi bariz olan, Arap Ayaklanmaları sürecine kadar bölgenin iki kutuplu olarak yorumlanmasına yol açan ve mezhepsel söylemlerin zaman zaman öncelendiği İran-Suudi Arabistan geleneksel güç mücadelesi yoğunlaşmıştır. Bu süreç esnasında Riyad, Tahran'ın kendi ülkesi de dâhil bölgedeki Şii nüfus üzerinden bölgeye rejim ihracı peşinde koştuğunu savunarak "Şii Hilali" söylemini temel tehdit parametresi olarak kullanmış ve Batı-ABD ile Suudi Arabistan öncülüğündeki Körfez ülkeleri ittifak ilişkilerini yoğunlaştırmıştır.

ARAP AYAKLANMALARI İLE DÖNÜŞEN BÖLGESEL YAPI VE TÜRKİYE'NİN PEKİŞEN BÖLGESEL KONUMU

Farklı açılardan bölgesel gelişmeleri etkileyen Arap Ayaklanmaları süreci, bölgede uzun dönemdir İran ile Suudi Arabistan'ın temel aktörler olarak yer aldığı iki kutuplu yapının da belirli oranda evrilmesini sağlamıştır. Bu geleneksel rekabet varlığını sürdürmesine rağmen bölgedeki gelişmeleri şekillendirme kapasitesine sahip alternatif bir ittifak ilişkisinin ortaya çıktığı bu süreç sonrasında daha net bir şekilde fark edilmiştir. Bu bağlamda bölge ile ilişkilerini uzun dönem mesafeli tutan ve yoğun olarak Irak, Suriye, İran ve sınırlı olarak diğer bölge ülkeleri ile te-

maslar gerçekleştiren Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren öncelikle ekonomi, kültür ve turizm gibi "yumuşak güç" unsurları ile sonrasında ise "sert güç" unsurları ile bölgedeki pozisyonunu tahkim etmeye başladığı görülmüştür.

“
Arap Ayaklanmaları süreci ve dahası 2013'te Mısır'daki askerî darbe sürecine kadar "yumuşak güç" vurgusu ile bölgede "ilham kaynağı" olarak tanımlanan ve bu süreçte önemli oranda benzer bölgesel yaklaşım sergileyen Katar ile kapsamlı ilişkiler geliştiren Türkiye, bölgede güvenlik kaygılarının yoğunlaşması sonrasında da etkili aktör olarak yer almaya devam etmiştir.

”
Arap Ayaklanmaları süreci ve dahası 2013'te Mısır'daki askerî darbe sürecine kadar "yumuşak güç" vurgusu ile bölgede "ilham kaynağı" olarak tanımlanan ve bu süreçte önemli oranda benzer bölgesel yaklaşım sergileyen Katar ile kapsamlı ilişkiler geliştiren Türkiye, bölgede güvenlik kaygılarının yoğunlaşması sonrasında da etkili aktör olarak yer almaya devam etmiştir. Dolayısıyla bu durum Türkiye'nin bölgede merkezî rol oynama arayışının geçici ve sadece yumuşak güç unsurları ile sınırlı olmadığını göstermiş ve bölgedeki reform-demokratikleşme sürecine sahip çıkan Türkiye-Katar ittifakı karşılaştıkları bölgesel meydan okumalar karşısında sahip oldukları araçları kullanmaktan ve ittifaklarını güçlendirmekten çekin-

memişlerdir. Özellikle Mısır'da Türkiye-Katar ittifakının desteklediği Muhammed Mursi iktidarının askerî darbe sonrasında devrilmesi Ankara-Doha ittifakının geleceğine ilişkin soru işaretlerini ortaya çıkarsa da söz konusu ittifak, bu süreç sonrasında 2017'de patlak veren ve Katar'ın Riyad-Abu Dabi tarafından "cezalandırılması"ni amaçlayan abluka sürecinden de başarı ile çıkmıştır. Dolayısı ile yaşanan bu krizler neticesinden ittifak ilişkileri için gerekli olan askerî boyutu da güçlendiren ve bölgede üçüncü bloku andıran Türkiye-Katar ittifakı, sadece İran-Esad rejimi ile değil özellikle Mısır ve Libya gibi konularda görüldüğü üzere Suudi Arabistan-Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ittifakı ile de önemli kırılmalar yaşamıştır.

Körfez bölgesinde yeni bir denge- nin ve merkezî bir aktörün varlığına şiddetle karşı çıkan Suudi Arabistan-BAE ittifakı, sadece "Şii tehdit" olarak tanımladıkları İran'ı değil bu defa Sünni bir oluşum olmasına rağmen Müslüman Kardeşler'i desteklemekle eleştirdikleri Katar-Türkiye ittifakını da tehdit öncelikleri arasına yerleştirmişlerdir. Böylece uzun yıllar Suudi Arabistan-İran arasındaki güç mücadelesinin Şii-Sünni çekişmesi şeklinde mezhepsel yorumlayan çalışmaların temel argümanının da ne derece zayıf olduğu anlaşılmıştır. Sünni ve hatta kendisi gibi Vahhabi geleneğe sahip olan Katar'a KİK tarihinde benzeri görülmemiş şekilde abluka uygulayan Riyad öncülüğündeki geleneksel statükocu ülkeler, Türkiye'nin Libya, Katar krizi, Suriye ve Irak gibi meselelerde sert güç unsurlarını

da barındıran merkezî rolünün artmasını ve hatta Yemen, Lübnan ve Filistin sorunu gibi gelişmelerde etkisinin yoğunlaşma ihtimalini önemli risk olarak düşünmüşlerdir. Sadece Suudi Arabistan-BAE ittifakı değil Suriye-İrak meselelerinde görüldüğü üzere İran da, Türkiye'nin bölgede pekişen temel aktör olma durumundan yeterince rahatsızlık duymaktadır. Her ne kadar ideolojik anlamda Suudi Arabistan ile çekişme-rekabet içerisinde yer alsada İran'ın bölgeye önerdiği modelin Suriye örneğinde görüldüğü üzere özü itibarıyla otokratik bir sistem olduğunu düşündüğümüzde Türkiye-Katar ittifakının reform-değişim çağrılarının Tahran yönetimi tarafından da kaygı ile izlendiği söylenebilir.

Sonuç itibarıyla pek çok köklü dönüşüm süreçlerini beraberinde getiren Arap Ayaklanmaları, bölgesel

güç dengesinde de kayda değer değişimlere yol açmıştır.

“

Gelişen bu ittifak ilişkisinde sert güç unsurları konusunda ön plana çıkan Türkiye'nin, Libya, Suriye ve Irak krizlerinde attığı adımlar bölgedeki göç sorunu, iç savaş süreci ve terör sorunu gibi konuların çözüme kavuşmasında önemli rol oynamıştır.

”

Bu çerçevede otomatik olarak ne Suudi Arabistan-BAE ittifakına ne de İran öncülüğündeki bölgesel bloka karşı konumlanan Türkiye ile Katar ittifakının geçmiş dönemde izledikleri benzer bölgesel politikalar neticesinde alternatif ittifak-blok ilişkilerini yoğunlaştırdıkları ve bölgesel yapıda dö-

nüşümü zorladıkları anlaşılmaktadır. Gelişen bu ittifak ilişkisinde sert güç unsurları konusunda ön plana çıkan Türkiye'nin, Libya, Suriye ve Irak krizlerinde attığı adımlar bölgedeki göç sorunu, iç savaş süreci ve terör sorunu gibi konuların çözüme kavuşmasında önemli rol oynamıştır. Dahası Arap Ayaklanmaları sürecinin başarılı fakat kırılğan örneklerinden Tunus ile geliştirilen ilişkiler ve bölgedeki reform-değişim taleplerine kayıtsız kalmama yönündeki tutum Türkiye'nin, söylemsel tutumundaki istikrarı da doğrulamaktadır. Tüm bu gözlemlerin ışığında bölgede üç kutuplu yapının gelişmeye başladığını doğrular şekilde Türkiye-Katar ittifakı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki gelişmeleri İran ve Suudi Arabistan bloklarının yanı sıra bu bloklara karşıt değil alternatif olarak şekillendirmeye devam etmektedir. ■

ARAP BAHARI'NIN BÖLGESEL ETKİLERİ VE TÜRKİYE

PROF. DR. MUHİTTİN ATAMAN

Öğretim Üyesi ASBÜ

“

2019 yılında bölgenin pek çok ülkesinde görülen kitle gösterileri bize Arap Baharı sürecinin tetiklediği değişim dalgasının bitmediğini göstermektedir. Dolayısıyla Arap Baharı'nın bölgede ciddi bir değişim gerçekleştirmesi hâlâ mümkündür.

”

Modern Ortadoğu tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Arap isyanlarının ve devrimlerinin üzerinden on yıl geçti. Olayların patlak vermesinden sonra bölge halklarının kapsamlı bir değişim beklentisi vardı ancak bu müspet beklenti gerçekleşmedi. Bazı bölgesel ve küresel aktörlerin olayların seyrine müdahale etmesinden, özellikle 2013 yılı ortalarında etkili olmaya başlayan devrim karşıtı müdahalelerden sonra Arap Baharı'nın bütün kazanımları ortadan kalktı ve Arap Baharı kısa süre içerisinde “Arap Kışı”na döndü. Ancak bununla birlikte, 2019 yılında bölgenin pek çok ülkesinde görülen kitle gösterileri bize Arap Baharı sürecinin tetiklediği de-

ğişim dalgasının bitmediğini göstermektedir. Dolayısıyla Arap Baharı'nın bölgede ciddi bir değişim gerçekleştirmesi hâlâ mümkündür.

ARAP BAHARI'NIN KALICI ETKİLERİ

Bugünden bakıldığında başarısız olduğu iddia edilen Arap Baharı'nın, Ortadoğu bölgesi için çok önemli kalıcı bazı sonuçları oldu.

Bunlardan birincisi, Arap isyanları ve devrimleri Arap dünyasını siyaseten anlamsız bir hâle getirdi. Arap dünyasının zaten kırılğan olan siyasi kurumları etkilerini kaybettiği için bugün itibarıyla artık siyaseten anlamlı bir Arap dünyasından bahsedilemez. Arap dünyasının ve milliyetçiliğinin geleneksel taşıyıcısı olan Mısır, Irak, Suriye, Yemen, Libya, Tunus ve Sudan gibi Arap devletleri güçlerini kaybettiler. Yeni dönemde, Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Arap dünyasının

liderliğini üstlenmeye çalıştılar ancak siyasi kurumları, askerî güçleri ve ideolojik söylemlerinin yetersizliği dolayısıyla etkili olamadılar. Bu süreçte Arap dünyası zaten kırılğan olan kurumlarını kaybetti.

İkinci olarak, Arap isyanları ve devrimleri Arap sokaklarının psikolojisini ciddi bir şekilde değiştirdi, bölgenin geleceğini etkileyecek şekilde Arap halklarının siyasi farkındalığını artırdı. Bir örnek vermek gerekirse Suudi Arabistan'a bakmak yeterli olacaktır. Arap isyanlarının etkisiyle Suudi Arabistan toplumunda önemli bir değişim ve çeşitlilik yaşanmaktadır. Bugün itibarıyla Suudi Arabistan toplumunda, geleneksel kabilevi ve dinsel kimliğinin dışında kendisini liberal, reformist, demokrat, milliyetçi veya seküler olarak tanımlayan geniş bir kitle vardır. Öte yandan, farklı Ortadoğu devletlerinde ve Batılı ülkelerde yaşayan geniş bir Suudi Arabistan diasporası oluşmuş durumdadır. Diğer ülkelerde yaşayan Suudi vatandaşları er ya da geç kendi ülkelerinin iç siyasetlerine daha fazla etki edeceklerdir.

Üçüncü olarak, Arap dünyasının zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan güç boşluğunu İsrail devleti doldurdu. İsrail, Arap Baharı'nın ortaya çıkardığı konjonktürden en fazla faydalanan devlet oldu. Arap devletleri ve bölgenin İran ve Türkiye gibi Arap olmayan devletleri yüksek bir maliyet ödemek zorunda kalırken İsrail, Arap Baharı'nın net kazananı olarak ön plana çıktı. Ağır sıklet Arap ülkeleri güç kaybedince ve kendi içlerindeki sorunlarla boğuşunca İsrail de tarihindeki en rahat dönemine gir-

miş oldu. Netice itibarıyla İsrail'in işgalci ve yayılmacı politikalarına karşı çıkacak ve Filistin halkının meşru haklarını savunacak bir Arap devleti kalmadı. Bunun da bir sonucu olarak İsrail devleti, BAE ve Bahreyn gibi bazı Arap devletleriyle ilişkilerini resmileştirdi ve normalleştirdi.

Ayrıca, Donald Trump yönetiminin de zorlamasıyla dışa bağımlılığı fazla olan bazı Arap ülkeleri ABD ve İsrail'in himayesinde bir "küre ittifakı" oluşturdu. Aslında statükodan yana olan bu ülkeler, değişimden yana olan bölgesel aktörlere karşı bölgede müdahaleci ve revizyonist bir siyaset izlemeye başladılar.

Trump döneminde sümen altı edilen Kaşıkçı dosyasının Biden yönetimi tarafından yeniden değerlendirilmesi ve sonuçların kamuoyuyla paylaşılması Suudi yönetimine ciddi bir uyarı mahiyetindedir. Biden yönetimi, ABD'nin bölgedeki devletlerle ilişkilerini yeniden kalibre edeceğini açıkladı. Bu değişime paralel olarak bölge devletleri de dış politikalarını yeniden yapılandırmak zorunda kaldılar.

Ancak bu ittifak Joe Biden'ın ABD başkanı olarak göreve başlamasından hemen sonra ciddi bir sarsıntı ile karşı karşıya kaldı. Çünkü Biden, Trump'ın bu devletlere ve rejimlere verdiği açık çeki geri çekeceğini ve hukuksuz davranışlarının hesabının sorulacağını ilan

etti. Bu bağlamda, Trump döneminde sümen altı edilen Kaşıkçı dosyasının Biden yönetimi tarafından yeniden değerlendirilmesi ve sonuçların kamuoyuyla paylaşılması Suudi yönetimine ciddi bir uyarı mahiyetindedir. Biden yönetimi, ABD'nin bölgedeki devletlerle ilişkilerini yeniden kalibre edeceğini açıkladı. Bu değişime paralel olarak bölge devletleri de dış politikalarını yeniden yapılandırmak zorunda kaldılar. Mesela Körfez ülkeleri, daha önce ileri sürdükleri 13 talepten hiçbirisini karşılamadığı hâlde Katar ile ilişkilerini normalleştirmek zorunda kaldı. Benzer şekilde, Libya'daki darbeci General Halife Hafter'e en fazla destek veren devletlerden biri olan Mısır, Libya krizinde Trablus'taki Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ile ilişkilerini geliştirmeye başladı ve hatta Trablus'taki büyükelçiliğini açacağını duyurdu.

Dördüncü olarak, Arap isyanlarının ve devrimlerinin asıl taşıyıcılarının

başında gelen Arap dünyasındaki ana akım İslami hareketler öteleştirildi ve hatta terör örgütleri olarak ilan edildi. BAE, Mısır ve Suudi Arabistan rejimleri Müslüman Kardeşler ve Hamas gibi ona yakın bir çizgide bulunan İslami hareketleri ötekeleştirdi, hatta bazı devletler bunları terör örgütü olarak ilan etti. BAE, Suudi Arabistan ve Mısır öncülüğündeki bu devletler ana akım İslami hareketlere destek veren devletlere karşı da sert bir tavır takındı. Örneğin, bu devletlerin 2017 yılında Katar'a karşı aldıkları sert tavır ve uyguladıkları ambargonun temel nedenlerinin başında Katar'ın bu hareketlere verdiği destekti.

Önümüzdeki yıllarda da ana akım İslami hareketleri kendi rejimlerinin geleceği için hayati birer tehdit olarak algılayan kişisel ve ailevi rejimlerin, bölgesel istikrarsızlığa katkı sağlamaya, iç aktörleri yabancılaştırarak dışa bağımlı kalmaya ve "İslamcı terörizm" adı altında bölgedeki Müslüman halkları

cezalandırmaya devam etmeleri muhtemeldir. Batı dünyası başta olmak üzere çok sayıda ülkedeki İslam karşıtlığı dalgası ile birlikte düşünüldüğünde bu konunun bölge devletleri tarafından istismar edileceğini tahmin etmek zor değildir.

Beşinci olarak, Arap isyanları ve devrimleri sonrası dönemde Arap devletlerindeki siyasal sistemlerin çökmesi dolayısıyla ortaya çıkan güç boşluğunu dolduran aktörlerin başında şiddet kullanan devlet-dışı aktörler gelmektedir. Ortadoğu'da şiddet kullanan devlet-dışı aktörlerin sayıları, siyasal etkileri ve kontrol alanları ciddi oranda arttı. Öyle ki benzeri görülmemiş bir şekilde geniş topraklarda hâkimiyet kurmaya kadar gittiler. Hizbullah ve Hamas gibi daha eski aktörlerin yanında Arap Baharı sonrası dönemde DEAŞ, Ensarullah (Husiler), Haşdi Şa'bi, YPG/SDG, HTŞ, Suriye Millî Ordusu (SMO) ve Hafter milisleri gibi çok sayıda devlet-dışı silahlı aktör bölgesel siyaseti etkilemeye ve dahası şekillendirmeye başladı. Bölgede devletlerin otorite kaybıyla birlikte değerlendirildiğinde devlet-dışı aktörlerin güçlerinin ve etkilerinin artması bölgenin daha da büyük bir istikrarsızlık içine gireceğine işaret edebilir.

Son olarak, Arap isyanları ve devrimleri sonrası dönemde Ortadoğu'da ortaya çıkan Suriye, Libya ve Irak gibi bazı krizlerdeki gelişmelerin Türkiye'nin siyasal bağımsızlığına ve ülkesel bütünlüğüne doğrudan bir tehdit oluşturması dolayısıyla Türkiye'nin bölge siyasetinde önemli bir değişim yaşandı. Tehditleri bertaraf

etmek için müttefiklerinden gerekli desteği alamayan Türkiye, özellikle savunma sanayindeki gelişmelerin de katkısıyla etkili bir şekilde sert güç kullanmaya başladı. Özellikle Suriye ve Libya'daki askerî müdahaleleri sonrasında sahadaki denklemleri tamamen değiştiren Türkiye, oyun değiştirici rollerle Ortadoğu'nun vazgeçilmez aktörlerinden biri hâline geldi.

Genel olarak bakıldığında, Ortadoğu'da çok kapsamlı bir yapıbozumuna (deconstruction) yol açan ve bu manada çok etkili olan Arap Baharı'nın, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleri neticesinde bir yeniden yapılanma (reconstruction) konusunda başarılı olamadığı görülür.

ARAP BAHARI SÜRECİ VE SONRASINDA TÜRKİYE'NİN GÜÇLENEN ROLÜ

Kendi ülkelerinde şiddete maruz kalan ve serbest bir şekilde yaşama imkânı bulamayan milyonlarca Arap, Türkiye'ye göz etmek zorunda kaldı. Bugün itibarıyla sahip oldukları televizyon kanalları, dergiler, gazeteler ve sosyal medya platformları üzerinden etkili olan Arap diasporasının faaliyetleri dolayısıyla İstanbul, Arap dünyasının en fazla arttığı merkezlerden biri hâline geldi. Yaşanan bu gelişmelerden sonra bölgesel güç dengesinin şekillendiricisi ülkelerden biri olan Türkiye, gerçek manada bir Ortadoğu ülkesine dönüştü. Bu da son dönemde izlediği "iliş-

kilerini çeşitlendirme" politikasının bir sonucu olarak görülebilir.

Öte yandan, başlangıçta Arap isyanlarına ve devrimlerine daha çok insani endişelerle yaklaşan Türkiye, bazı bölge devletlerinin ve küresel aktörlerin kendisi ötekileştirmesinden, bölge siyasetinden tecrit edilme çabalarından ve kendisini tehdit eden terör örgütlerinin ortaya çıkmasından sonra güvenlik ve güç merkezli bir siyaset izlemeye başladı. Türkiye'ye yönelik bu baskı politikası Türkiye'nin kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayacak bazı önemli adımları atmasına neden oldu. Özellikle savunma sanayi alanında yaptığı yatırımlarla hem etkili askerî müdahalelerde bulunmaya hem de müttefiklerine stratejik silah temin etme yolunda önemli bir mesafe aldı. Daha önceki dönemle kıyaslandığında Arap Baharı sonrasıdaki gelişmelerin yol açtığı sorunların Türkiye'ye bölgeye açılma imkânı sağladığı da söylenebilir.

Genel olarak bakıldığında, Ortadoğu'da çok kapsamlı bir yapıbozumuna (*deconstruction*) yol açan ve bu manada çok etkili olan Arap Baharı'nın, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleri neticesinde bir yeniden yapılanma (*reconstruction*) konusunda başarılı olamadığı görülür. Arap Baharı pek çok ülkede sarsılmaz denilen otoriter rejimleri yıktı ancak yıkılan rejimlerin yerine güçlü ve istikrarlı devlet otoritelerini ikame edemedi. Ortadoğu'daki değişim sürecinin daha bitmediği dikkate alındığında orta ve uzun vadedeki sonuçlarının ne olacağını da şimdiden kestirmek pek mümkün değildir. ■

ARAP BAHARI SÜRECİNDE GÖÇ DALGASI VE EKONOMİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

DR. RECEP YORULMAZ

Ekonomi Çalışmaları Direktörü ORSAM

“

Arap Baharı sürecinin sonucunda özellikle Suriye ve Libya gibi iç savaşın patlak verdiği ülkelerde milyonlarca insan evlerini terk etmek zorunda kaldı. Bu göç dalgası bölge ülkeleri başta olmak üzere yaklaşık otuz ülkeyi doğrudan etkilemiştir.

”

Arap Baharı süreci ile Ortadoğu ülkeleri büyük değişimler yaşadığı bir döneme girmiş oldu. 1980'lerin sonu ile başlayan globalleşme ve teknolojik kalkınma gibi ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelerin, otokratik ve baskıcı rejimler ile yönetilen Ortadoğu ülkelerinde etkisi Arap Baharı süreci ile ortaya çıkmış oldu. Dünyanın geri kalanının aksine bu değişim süreci bölge ülkelerini kaosun ve krizlerin kaynağı hâline getirdi. Sürecin bu yıkıcı etkisinin en büyük ha-

rici sebebi, hiç kuşkusuz bölgenin küresel güçler nezdinde taşıdığı stratejik önemdir. Bunun yanında bölgeyi kaosa sürükleyen en önemli dâhilî neden ise devlet ile toplum arasında kurulamayan sistematik bağ ve süregelen otorite boşluğuna dayalı zayıflayan merkezî yapı olmuştur.

Bölgedeki rejimler bu dönemde tabandan gelen değişim taleplerini, dünyadaki değişim eğilimlerini takip edemedikleri ve şeffaf yönetsel yapıya sahip olmadıkları için yönetememiştir. Kriz yönetiminde yaşadıkları başarısızlıkları, Suriye örneğinde olduğu gibi kendi toplumuna aşırı güç kullanımı gibi büyük hatalar ile birer iç savaşa dönüştürmüş oldular. Öte yandan Libya'da başarıya ulaştığı düşünülen bu süreç, devlet yönetim sistemindeki boşluklar ve devlet geleneğinin oluşamadığı yapısı sebebiyle bu ülkeyi de iç savaşa sürükleyen bir noktaya getirmiştir.

Lübnan ve Irak gibi ülkelerde kendini ekonomi ağırlıklı olarak gösteren kriz, aynı süreç içerisinde yaşanan petrol fiyat şokları ve iç politik istikrarsızlıklar sebebiyle bu ülkelerde de kaos ortamının hâkim olduğu bir atmosfer yaratmıştır. Ortadoğu ülkelerine nazaran yönetim sisteminin daha etkin olması sebebiyle kurumsal

ve demokratik araçları kullanarak bu süreci görece daha az hasarla atlatan Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerinde de hâlâ politik ve ekonomik istikrarın tam anlamı ile sağlanamadığı görülmektedir.

ARAP BAHARI SONRASI GÖÇ DALGASI

Arap Baharı sürecinin sonucunda özellikle Suriye ve Libya gibi iç savaşın patlak verdiği ülkelerde milyonlarca insan evlerini terk etmek zorunda kaldı. Bu göç dalgası bölge ülkeleri başta olmak üzere yaklaşık otuz ülkeyi doğrudan etkilemiştir. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde yönetimlerin devrilmesine neden olan Arap Baharı süreci, Bahreyn ve Suriye'deki sivil ayaklanmalar ile devam etti. Cezayir, Irak, Ürdün, Kuveyt, Fas ve Umman'da büyük protestolara neden olurken; Lübnan, Moritanya, Suudi Arabistan, Sudan ve Batı Sahra'da küçük ölçekli protestolar ile geçiştirildi. Özellikle, Bahreyn gibi doğal kaynak zengini bir ülkede dahi görülen büyük çaplı sivil ayaklanmalar Arap Baharı sürecinin yukarıda açıklanan sosyo-ekonomik etmenlerinin yanında yönetime katılım temelli toplumsal değişim taleplerinin tezahürü olduğu tezini desteklemektedir. 2011 yılında Bahreyn'de özelleştirilen kaynaklar, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve artan işsizlik oranı protestoların başlamasındaki en

büyük etkendi. Ekonomik temelli eşitsizlik ve toplumun yönetime katılım talepleri neticesinde başlayan isyan hareketi Suriye örneğindeki gibi iç savaşa dönüşmeden rejim tarafından sert ve kanlı bir şekilde bastırıldı.

Süreç boyunca ve hâlâ devam eden etkileri neticesinde en büyük ölçekte göç ve yerinden edilme, yukarıda sayılan ülkelerden yalnızca ikisinde, Libya ve Suriye'de gerçekleşti. Bunun sebeplerinden biri yukarıda tartışılan ilgili devletlerin göçmen nüfus da dâhil olmak üzere sivil koruma konusundaki siyasi iradesi ve kapasitesiyle ilgilidir. Cezayir ve Bahreyn'de ara sıra polis baskınları yaşanırken ve hükümet güçleri Tunus, Irak ve Umman'da protestocularla çatışırken sadece Libya ve Suriye'de hükümet ile muhalif güçler arasında iç savaş patlak verdi. Mısır'da ise Arap Baharı sürecinin başlarında devrim hareketi büyük ölçüde barışçıldı. Sivil toplum bazı eyaletlerde diğerlerine göre daha iyi kurumsallaşmış ve harekete geçirilmişti; bunun bir sonucu, vatandaşlara yönelik şiddetin hem içeride hem de uluslararası alanda daha iyi belgelenmesi ve yayımlanabilmesiydi. Ancak devrim sonrası askerî darbe ve Abdülfettah el-Sisi yönetiminin kanlı müdahaleleri ülkedeki muhalif yapıları etkisiz hâle getirmiştir.

Öte yandan, Arap Baharı sürecinde zorla yerlerinden edilen en büyük grup hiç kuşkusuz göçmen işçiler olmuştur. Bu gerçeklik özellikle Libya'da fazlasıyla gözlemlenmiştir. İçinde bulunduğumuz Kovid-19 pandemisi sürecinde de Körfez ülkelerinde çalışan göçmen iş-

çilerin krizden ilk etkilenen grup olması bu savı desteklemektedir. Zira, 2008 küresel finansal krizi ve devamında Avrupa ülkelerinde yaşanan gelişmeler ile de açıklanabilecek olan bu durum; ekonomik ve siyasi çalkantılarda ilk etkilenen kesimin o ülkede yaşayan yabancı işçi sınıfı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Özellikle Suriye’de patlak veren iç savaş sonrasında yaşanan büyük mülteci dalgası, başta komşu ülkeler olmak üzere tüm dünyayı etkileyen bir sorun yumağı hâline gelmiştir. Türkiye başta olmak üzere, Lübnan, Ürdün ve Irak gibi komşu ülkelere mülteci olarak sığınan Suriye vatandaşları, göç ettikleri ülkelerin ekonomik ve demografik gündemlerinin baş aktörü konumuna gelmiştir. Mülteci sorunun simgesi hâline gelen Suriye’den günümüze kadar yaklaşık olarak 14 milyon kişi göç etmek durumunda kalmıştır.

GÖÇ EKONOMİSİ

Kasım 2015’te, Türkiye İşveren Konfederasyonu tarafından yayımlanan çalışmada yer aldığı üzere; Suriyelilerin Türkiye’ye %50, Lübnan’a %25, Ürdün’e %12, Kuzey Irak’a %5, diğer ülkelere %5, Mısır’a %3 oranında yerleştikleri gözlenmektedir. Bu anlamda başı çeken ülkenin %50 oranla Türkiye olduğu görülmektedir. Her geçen gün bu oranın Türkiye lehine artmaya devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Türkiye’nin insani gerekçelerle açık sınır politikası izleyerek tüm geçişlere izin vermesi bu artışın en büyük sebebidir. Hukuki durumları geçici koruma statüsündeki Suriye Arap Cumhuri-

yeti vatandaşları olarak belirlenen mülteciler, kendileri için hazırlanan kampların yanı sıra toplum içerisinde dağılmış olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün açıkladığı verilere göre, Türkiye’de resmî olarak 3 milyon 649 bin 750 Suriyeli geçici koruma statüsünde yaşamaktadır. Bunun yanı sıra açık sınır kapısı politikası ile Afgan mülteci sayısı da oldukça fazladır.

“

Türkiye’de ikamet eden Suriyeli sayısı ise yaklaşık yüz bin civarındadır. Bunun yanında, resmî kayıtlara girmeyen düzensiz göçmen konumundaki mültecilerin sayısı da oldukça fazladır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre, her yıl 20 ila 30 bin civarında düzensiz göçmen yakalanmaktadır.

Öte yandan, ekonomik ve sosyal durumları daha iyi olan oturma izni ile Türkiye’de ikamet eden Suriyeli sayısı ise yaklaşık yüz bin civarındadır. Bunun yanında, resmî

kayıtlara girmeyen düzensiz göçmen konumundaki mültecilerin sayısı da oldukça fazladır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre, her yıl 20 ila 30 bin civarında düzensiz göçmen yakalanmaktadır. Kayıtlı, geçici koruma statüsünde ve çalışma iznine sahip mültecilere karşın, Avrupa ülkelerine geçiş amacı güden düzensiz göçmenler yalnızca Türkiye için değil Avrupa ülkeleri için de önemli bir potansiyel sorundur. Bu süreçte ülkesine dönen mülteci sayısı 419 bin civarındadır. Türkiye’nin son dönemde Suriye’nin kuzeyinde yaptığı operasyonlar bu sayıyı gün geçtikçe artırmaktadır. Ancak ülkedeki mülteci sayısına oranla bu rakamların oldukça düşük olduğu açıktır. Öte yandan, Millî Eğitim Bakanlığının verilerine göre, devlet üniversitelerinde okuyan Suriyeli öğrenci sayısı 2020 yılı itibarıyla yaklaşık olarak 74 bindir. Bu rakam, orta öğretim aşamasında; 36 bin anaokulu, 339 bin ilkokul, 223 bin ortaokul ve 90 bin lise olmak üzere yaklaşık toplam 690 bindir. Tüm bu bilgiler ışığında resmî açıklamalara göre, Türkiye’nin mülteciler için harcadığı rakam 6 milyar dolara ulaşmıştır.

MÜLTECİLERİN EKONOMİYE KATKILARI

İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Türk vatandaşlığı verilen Suriyeli sayısı 110 bin olmuştur. Bunlar arasında çalışma çağı nüfus rakamı 53 bin olarak belirtilmiştir. Türkiye’de doğan Suriyeli bebek sayısı ise 450 bin civarındadır. Bununla birlikte Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerine göre çalışma izni verilen Suriyeli sayısı 31 bin kişidir. Ancak kayıt dışı işçi sayısının bunun çok üzerinde olduğu bilinmektedir. Ticaret Bakanlığında alınan resmi rakamlara göre ülkede en az bir ortağı Suriye uyruklu olan şirket sayısının 15 bin 159 olduğu belirtilmektedir.

Öte yandan, ekonomiye tüm maliyetlerinin yanında mültecilerin Türkiye’de birçok ara sektörde iş kollarının varlığını sürdürmesini sağladığı söylenebilir. Yüksek genç nüfusu ile birlikte çalışma çağındaki nüfus sayısı oldukça yüksek olan ve bu oranın her geçen yıl artış gösterdiği Türkiye’de ara sektörlerde çalışacak eleman sıkıntısı birçok iş kolunun geleceğini tehdit etmektedir. Böyle bir ortamda özellikle imalat sanayi gibi sek-

törlere adeta can suyu olan mülteci nüfus, kapanma aşamasındaki firmaları tekrar ayağa kaldırmıştır. Bu sektörlerde en önemli örnek olarak Ankara’da yer alan “siteler” verilebilir. Sektör temsilcilerinin de açıklamaları doğrultusunda, işçi sıkıntısı dolayısıyla kapanma noktasına gelmiş birçok küçük ve orta ölçekli firma alanda nitelikli mülteci işçiler sayesinde ayakta kalabilmiştir. Örneğin, mobilya sektörü gibi spesifik meslek kollarının Suriye’den gelen nitelikli işçiler sayesinde yeniden ayağa kalkması ülke ekonomisine katkı sağlamıştır.

Bunun yanı sıra, piyasada özellikle nitelikli göçmen işçilerin paylaşımı konusunda da bir rekabet söz konusu olmaya başladı. Bu bağlamda, Arap asıllı işçilere nazaran daha çalışkan ve sadık olarak bilinen Afgan işçiler için işverenler adeta birbirleriyle yarışmaktadır. Son uygulamalar ile ülkeye girişleri zorlaşan Afgan işçilerin sayılarının azalması iş piyasasında Afgan işçi ücretlerini de artırmış durumdadır. Doğu illerimizde çobanlık, batı illerimizde bağ bahçe bakımı ve çiftlik kahyalığı gibi işlerde oldukça popüler hâle gelen Afganlar için

talep oldukça yüksektir. Muadili yerli işçi bulunamayan benzer iş kollarında da durum benzer seyretmektedir. Öyle ki günümüzde Afgan işçi tedariki konusunda ara sektörler oluşturup gelir elde eden küçük çaplı danışmanlık firmaları kurulduğu görülmektedir.

“

Mülteci konusunun insani boyutunun dışında ekonominin alt sektörlerine yaptığı katkının çarpan etkisi ile ekonomiye olumlu etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Konuya bu açıdan bakıldığında toplumda mülteciler üzerinden yapılan birtakım yanlış algıların giderilmesi mümkün olabilecektir.

”

Görüldüğü üzere mülteci nüfusun ülke ekonomisine getirdiği yükün yanında, gerek nitelikli iş gücünün spesifik sektörlerde yaptığı katkı gerekse de ara eleman veya niteliksiz iş gücü gerektiren sektörlerdeki işçi açığını kapatmaları bakımından katkılarında söz etmek mümkündür. Mülteci konusunun insani boyutunun dışında ekonominin alt sektörlerine yaptığı katkının çarpan etkisi ile ekonomiye olumlu etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Konuya bu açıdan bakıldığında toplumda mülteciler üzerinden yapılan birtakım yanlış algıların giderilmesi mümkün olabilecektir. Zira geçici statüde de olsa birlikte yaşamak durumunda olduğundan, karşılıklı faydalara odaklanması toplumsal barış ve refah açısından yararlı olacaktır. ■

ORTADOĞU'DA ÇOK BOYUTLU SU MESELESİNİ DEĞERLENDİRME

DR. TUĞBA EVRİM MADEN

Politika Geliştirme Koord. **SUEN**

“

Bir ülkede su, fiziksel olarak yeterli olsun veya olmasın suya erişebilmek için iyi bir su yönetimine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda özellikle Ortadoğu'da su kaynakları yönetimine ilişkin büyük sorunlar yaşanmaktadır. Suyun fiziksel varlığından ziyade suyun yönetimine ilişkin sorunlar çözülmediği sürece su sorunu Ortadoğu'da kısır bir döngüye girecektir.

”

Dünyada gün geçtikçe su kaynakları hem miktar hem de kalite bakımından kıt bir hâle gelmektedir. Ortadoğu coğrafyası mevcut hâliyle kendine has yağış ve iklim koşulları altında su sıkıntısı çeken bölgelerden biridir. Nüfus artışı, su talebinin artması, iklim değişiminin su kaynakları üzerindeki inkâr edilemez etkisi ile su sıkıntısı önümüzdeki yıllarda bölgede daha da artacaktır. Bir ülkede su, fiziksel olarak yeterli

olsun veya olmasın suya erişebilmek için iyi bir su yönetimine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda özellikle Ortadoğu'da su kaynakları yönetimine ilişkin büyük sorunlar yaşanmaktadır. Suyun fiziksel varlığından ziyade suyun yönetimine ilişkin sorunlar çözülmediği sürece su sorunu Ortadoğu'da kısır bir döngüye girecektir.

BÖLGEDEKİ TEMEL SU KAYNAKLARI

Ortadoğu bölgesi rakamlar ile incelendiğinde, dünya yüz ölçümünün %5'ini (6,52 milyon km²) kaplamakta ve dünya nüfusunun %6'sına ev sahipliği yapmaktadır. Buna karşın, dünyadaki tatlı su kaynaklarının sadece %1'ine sahiptir. Yaklaşık olarak 25 nehrin yer aldığı coğrafyada suyun ana kaynağı yağışlar, nehirler ve yeraltı sularıdır. Su kaynaklarının az olduğu bölgede, su kalitesinin bozulması ve arıtılıp tekrar kullanıma tabi olmaması da su kaynakları üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Ortadoğu'da evsel ve endüstriyel sektörler tarafından yıllık olarak üretilen atık su hacmi 13,2 milyar metreküptür ve bu suyun 5,7 milyar metreküpü (%43) artırmaktadır. Bölgede arıtılmamış atık sular, bölgede üretilen toplam atık

suyun yaklaşık %57'sini oluşturmaktadır. Arıtılmış atık suyun yaklaşık %83'ü ise tarımda kullanılmaktadır.

Ortadoğu'nun orta kesimlerindeki kurak bölgelerde yağış oranı yıllık 5 mm'den az olduğu da bilinen bir gerçektir. Hâkim kurak iklimin etkisi ile bölgenin %80'i çöldür. Bölge su bütçesi girdi-çıkı ilişkisinde en büyük su kaybı buharlaşma ve terleme ile gerçekleşmektedir. Yıllık ortalama buharlaşma-terleme hızı 2.000 mm'dir. İklim değişimi tüm dünyada su döngüsünü doğrudan etkilemektedir.

Ortadoğu, yarı kurak-kurak iklim kuşağında yer almaktadır ve su kaynakları bölgede eşit olarak dağılmamıştır. Dünyada ortalama yağış oranı yaklaşık 1000 mm'dir, bölgede ise ortalama yağış oranı 238 mm'dir. Ortadoğu'nun orta kesimlerindeki kurak bölgelerde yağış oranı yıllık 5 mm'den az olduğu da bilinen bir gerçektir. Hâkim kurak iklimin etkisi ile bölgenin %80'i çöldür. Bölge su bütçesi girdi-çıkı ilişkisinde en büyük su kaybı buharlaşma ve terleme ile gerçekleşmektedir. Yıllık ortalama buharlaşma-terleme hızı 2.000 mm'dir. İklim değişimi tüm dünyada su döngüsünü doğrudan etkilemektedir. Bu minvalde, bölgede sıcaklık artarken yıllık yağış oranları ve sıklıkları değişecektir, kurak dönemlerin süreleri artarken ani kar erimeleri ve ani yağışlar ne-

deniyle sellerin yaşanacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte buharlaşma-terleme oranının da artacağı değerlendirilmektedir.

2000'li yıllar itibarıyla gerek teoride gerekse pratikte, sınıraşan suların kullanımında iş birliği sürecinin her bir kıyıdaş için kazan kazan durumu yaratacağı anlaşılmıştır. Günümüzde bölge ülkelerinin büyük bir çoğunluğu bu süreci iş birliği ile yürütme eğilimindedir.

SINIRAŞAN SULARIN ÖNEMİ VE TARIM TEMELLİ SU İSRAFI

Bölgede mevcut olan yenilenebilir su kaynaklarının 2/3'ü bölge dışından doğmakta ve birden fazla ülkenin topraklarından geçerek sınıraşan su özelliği taşımaktadır. Havzada yer alan en önemli sınıraşan sular Nil Nehri, Ürdün Nehri, Asi Nehri, Fırat ve Dicle Nehirleridir. 1990'lı yıllarda bölgede yer alan sınıraşan sular özellikle Ürdün Nehri merkezinde su savaşı senaryolarına konu edilmeye çalışılmıştır. 2000'li yıllar itibarıyla gerek teoride gerekse pratikte, sınıraşan suların kullanımında iş birliği sürecinin her bir kıyıdaş için kazan kazan durumu yaratacağı anlaşılmıştır. Günümüzde bölge ülkelerinin büyük bir çoğunluğu bu süreci iş birliği ile yürütme eğilimindedir. Dünya genelinde su kaynaklarının %70'i, Ortadoğu'da ise su kaynaklarının yaklaşık %80'i sulama-tarımsal üretim amacıyla kullanılmaktadır. Bölgenin sürekli

çatışma hâlinde olması gıda üretiminde kendine yetebilme güdüsünü daha da tetiklemiş ve özellikle bazı ülkelerde gıda güvenliği siyasi söylemlerde yerini almıştır.

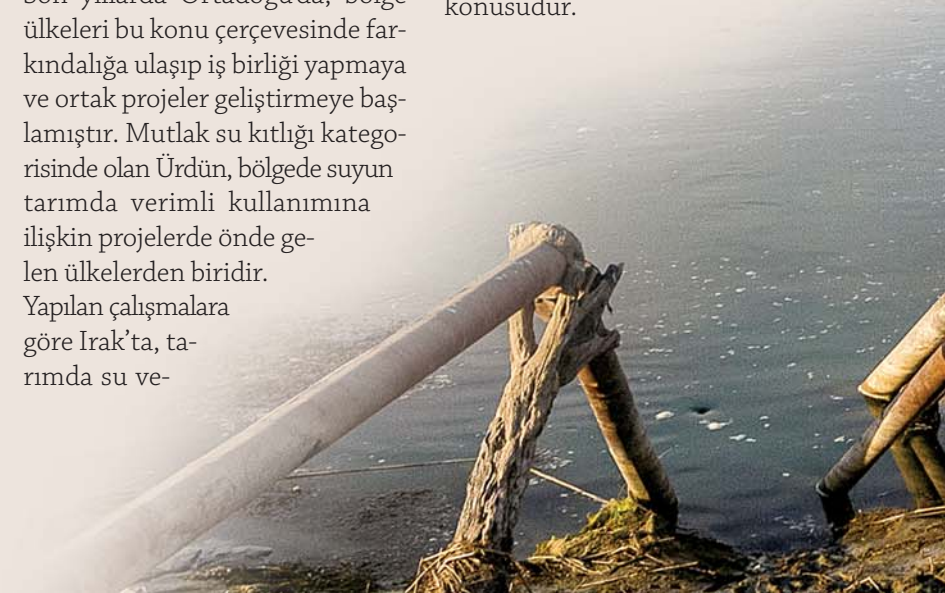
Tarımsal üretim amacıyla su kaynakları yoğun bir biçimde kullanılırken genellikle geleneksel sulama yöntemleri tercih edilmektedir. Geleneksel sulama yöntemleri ile büyük ölçüde su israf edilmektedir. SESRIC raporuna göre, Ortadoğu'da tarım alanlarının %90'ı sulama %52 oranında düşük verimlilik ile yapılmaktadır. Suyun kıt olduğu bu bölgede her bir damla su için atılacak tasarruflu su kullanımı adımı büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda modern sulama yöntemlerinin tarım sektöründe uygulamaya geçilmesi, bu yatırımlar için bütçe tahsis edilmesi, ülke içi politikalarda öncelik verilmesi ve tarım sektöründe kapasite geliştirmeye yönelik çalışmalara yönelinmesi atılması gereken en önemli adımlardan biridir. Damla sulama, yağmurlama vb. gibi modern sulama teknikleri ile %70-90 arası su verimliliği sağlanabilmektedir. Özellikle damla sulama küresel olarak uygulamaya başlanmış olmasına rağmen dünyada %1 oranında, Ortadoğu'da ise %5 oranında uygulanmaktadır. Son yıllarda Ortadoğu'da, bölge ülkeleri bu konu çerçevesinde farkındalığa ulaşmış iş birliği yapmaya ve ortak projeler geliştirmeye başlamıştır. Mutlak su kıtlığı kategorisinde olan Ürdün, bölgede suyun tarımda verimli kullanımına ilişkin projelerde önde gelen ülkelerden biridir. Yapılan çalışmalara göre Irak'ta, tarımda su ve-

rimliliği oranı %30'dur ve bu oranı %60'a çıkarmak Irak'ın hedefleri arasındadır.

Tarım sektörünün su kullanımında büyük oranda tüketiminin yanında bölgede yaşanan su sorununda önemli nedenlerden biri de çatışmalar, savaşlar ve devlet dışı aktörlerin su kaynaklarına müdahalesi nedeniyle su yapılarının zarar görmesidir. Suyun kaynaktan kullanımına ulaşım sürecinde yaklaşık %50'si kayıp ve kaçaklarla israf edilmektedir. Zarar gören su yapıları etkin olarak işletilememekte ve yapısal sorunları nedeniyle de su kaybına neden olmaktadır. Özellikle Irak'ta su yapılarının tadil edilmesi ve su altyapısının iyileştirilmesi su kaybını bir ölçüde azaltacak ve suya erişimi kolaylaştıracaktır.

SU KONUSUNA İLİŞKİN DİĞER SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bölgede, yüzey sularının yetersiz olduğu bölgelerde ve zamanlarda su ihtiyacı su kaynaklarından temin edilmektedir. Yeraltı sularının yoğun kullanımı, söz konusu su kaynağının varlığını tehlikeye atmaktadır. Bölgede yeraltı suyunun kontrollü kullanımın denetlenmesine ilişkin yasal boşluklar söz konusudur.

KontROLSÜZ ve vahşi yeraltı suyu kullanımı, yeraltı suyu ve yüzey suyu arasındaki birbirini besleme dengesini bozarak yeraltı su kaynağı ve yüzey sularının yok olmasına neden olabilmektedir. Ortadoğu'da su, tarihsel süreç içerisinde devletler arasında çatışma, tehdit, ön koşul, savaş silahı ve hedefi olarak kullanılması nedeniyle teknik bir konu olma özelliğini yitirmiş ve siyasi bir boyut kazanmıştır. Ortadoğu'da su sorununun çözülmesinde en büyük engel bu durumdur. Sulara ilişkin teknik veri ve bilgileri olmadan bölgede, su havzalarında, bir su yönetimi ve bir su politikası inşa etmek mümkün olmayacaktır. Öncelikle bölgede hem ulusal hem de sınıraşan sulara ilişkin teknik veri ve bilgi çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda kıyıdaşlar arası yapılacak iş birlikleri önem arz etmektedir. Teknik boyutta korelasyon ve su ile ilgili ortak bir anlayış oluşmadığı sürece Ortadoğu'da suların hakça, akıllıca ve etkin kullanımı sağlanmayacaktır.

Son on yıl içerisinde özellikle Suriye'de yaşanan olaylar sebebiyle bölgede büyük nüfus hareketleri gerçekleşmiştir.

Suriyeli göçmenlerin, su kıtlığı çeken Ürdün ve Lübnan'a göç etmesi ile bu ülkelerde mevcut su sorunu daha da artmıştır.

Ülkeler söylemlerinde su konusuna vurgu yapmalarına rağmen, ulusal bütçe dağılımlarında su ile ilgili yatırımlara çok az bütçe ayırmaktadır. Bu minvalde su ile ilgili yeni teknolojilerin takip edilmesi ve uygulanması için istihdamın artırılması ve kapasite geliştirme çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Yeni su kaynakları yaratma çabası içinde olan bu ülkeler konvansiyonel olmayan yöntemler ile su bulmaya çalışmaktadır. Bu yöntemlerin yatırım ve enerji maliyeti yüksektir ve bu ülkelerde yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu projelerin fon desteği olmadan gerçekleştirilmesini imkânsız kılmaktadır. Nüfus hareketleri sadece bölgede su sıkıntısını artırmamaktadır aynı

zamanda suyun kirliliğinin artması, artan atık su miktarının bertarafı veya yeniden kullanımı da su sorununa yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Bölgede su sorununun temel nedenleri suyun az olması, iklim değişikliği ile daha da azalacak olması ve artan talep karşısında yetersiz kalmasıdır. Bununla birlikte yatırım yetersizliği de sorunun bir parçasıdır. Ülkeler söylemlerinde su konusuna vurgu yapmalarına rağmen, ulusal bütçe dağılımlarında su ile ilgili yatırımlara çok az bütçe ayırmaktadır. Bu minvalde su ile ilgili yeni teknolojilerin takip edilmesi ve uygulanması için istihdamın artırılması ve kapasite geliştirme çalışmaları yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda bölgede ülkeler arası iş birliği ve deneyimlerin paylaşımı büyük önem arz etmektedir. Ortadoğu'da su ile ilgili bir sorunun çözümünde özellikle havza ülkelerinin birbiriyle iş birliği inkâr edilemez bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. ■

ABD BAŞKANLARININ DEĞİŞEN YAKLAŞIMLARI VE BÖLGE DİNAMİKLERİNE ETKİSİ

DR. BORA BAYRAKTAR

Program Müdürü TRT WORLD

“

2017 Mayıs ayında Riyad ve Kudüs'e giden ABD Başkanı Trump, Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz el-Suud ve Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah el-Sisi ile verdiği pozdan dolayı "küre ittifakı" diye popüler olan bir yapı üzerinden bölge ile ilişkilerini şekillendirmişti.

”

2 021 yılının ilk aylarında Ortadoğu'da neredeyse tüm aktörlerin Arap Ayaklanmaları sürecinin sonucu olarak yeniden pozisyonlarını değerlendirmeye yöneldikleri görülmektedir. Bu değişim sonrasında ise son dönemde de İran, Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır ve hatta Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi pek çok ülke ilişkilerinde ve angajmanlarında değişime gitmektedir. Dış politikada son dönemde moda olan bir deyimle pek çok ülke ilişkilerini "rekalibre" etmektedir. Şüphesiz bunda en büyük etkenin, Washington'daki yönetim deği-

şikliği olduğu söylenebilir. Demokratların seçim galibiyeti ile Joe Biden'ın 46. Amerikan Başkanı olarak göreve gelmesi değişimi tektiklemiş durumdadır. "Diplomasiye geri dönmekten" bahseden Biden, Cumhuriyetçi eski Başkan Donald Trump'ın Körfez ülkeleri ve İsrail ile bambaşka parametrelere dayalı kurduğu düzeni şimdiden bozmuş

görünüyor. Peki bu değişimin yönü nedir ve önümüzdeki dört yıl Ortadoğu'yu neler bekliyor olabilir?

TRUMP'IN "KÜRE İTTİFAKI" NIN BÖLGE SİYASETİNE YANSIMALARI

Değişimin yönünü ve boyutlarını değerlendirmek için öncelikle

Trump'ın kurduğu düzenin ne olduğunu kısaca hatırlamak gerekiyor. 2017 Mayıs ayında Riyad ve Kudüs'e giden ABD Başkanı Trump, Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz el-Suud ve Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah el-Sisi ile verdiği pozdan dolayı "küre ittifakı" diye popüler olan bir yapı üzerinden bölge ile ilişkilerini şekillendirmişti. Buna göre ABD, Körfez ülkelerini yanına alarak mevcut dengeleri bir kenara bırakmış, İsrail ile Suudi Arabistan merkezli bir Ortadoğu siyaseti izlemişti. İlişkiler ABD'nin bu ülkelere silah satışı ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmeleri karşılığında insan hakları ihlallerine ve diğer problemleri adımlarına göz yumması ve ABD'nin İran'a tam baskı kurmasına dayanıyordu. Trump, Suudi Arabistan'da işlerini Velihaht Prens Muhammed Bin Selman üzerinden yürütüyordu. Bu siyaset çerçevesinde ABD, Mayıs 2018'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (BMGK) 2231 sayılı kararının uygulanması planına dayalı olan 14 Temmuz Nükleer Anlaşması'na olan desteğini çekmiş, gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın 2 Ekim 2018'de Suudi yetkililer tarafından S. Arabistan'ın İstanbul'daki Konsoloslukta katledilmesini neredeyse görmezden gelmiş ve olay sonrasında Velihaht Prens ile görüşerek kendisinden övgüyle bahsetmişti.

Filistin konusunda da Trump radikal adımlar atarak 14 Mayıs 2018'de İsrail'deki Amerikan Büyükelçiliğini Kudüs'e taşımış, Filistin'de iki devletli çözüm planını yok sayan bir plan ortaya koymuş, Batı Şeria'nın ilhakına yeşil ışık yakmış ve Bahreyn ile BAE'nin İsrail ile diplomatik ilişkiler kurma-

sını sağlamıştı. Darbe ile iş başına gelmiş olmasına rağmen Mısır'daki Sisi yönetimi ile de yakın ilişkiler sürdürerek Mısır liderini Beyaz Saray'da ağırlamıştı. Bu dört yıllık dönemde Suudi Arabistan, BAE ve İsrail koalisyonu Libya, Yemen ve Suriye'de etki alanlarını genişletmeye çaba harcarken Türkiye'yi de kendi alanına hapsedmek, Suriye ve Libya'da etkinliğini azaltmak için siyasi, ekonomik, askerî ve medya/lobi faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu ülkelerin finanse ettiği basın yayın kuruluşlarında Türkiye "saldırgan", "neo-Osmanlıcı" ve "yayılmacı" bir ülke olarak resmedilmiş, İsrail'in Türkiye'yi "en büyük tehdit" olarak gördüğü yönünde raporlar ve haberler yayımlanmıştır. Bu dönemde Türkiye, ABD'nin terör örgütü PKK/YPG politikalarına itirazı sürdürmüş, Irak ve Suriye'de terörle mücadele faaliyetlerini devam ettirmiş ve İran'la dengeli-mesafeli bir ilişki geliştirmiştir. Türkiye'nin Suudi Arabistan, BAE ve Mısır ile rekabet ise

farklı sahalarda devam etmiştir. Bu düzendeki değişim daha Biden yemin etmeden hızlı bir biçimde değişim sürecine girmiştir.

BİDEN DÖNEMİNİN YENİ "KALİBRASYON" ETKİLERİ

Bölge dengelerindeki değişimin ana belirleyicisi, Biden yönetimindeki ABD'nin İran ve Suudi Arabistan'a yaklaşımındaki fark gibi görünmektedir. ABD, İran konusunda müzakereye daha yakın gibi görünse de Biden yönetiminin Tahran meselesine yaklaşımı netleşmiş değildir. ABD bir taraftan müzakere sinyali verirken diğer taraftan Trump'ın attığı adımlarla ele geçen fırsatları harcamaya niyetli görünmemektedir. Üstelik 44 günlük Karabağ Savaşı'ndaki yetersiz tutumu dolayısıyla Kafkasya'daki durumu zayıflayan İran'ın bu zafiyetinden de ABD'nin yararlanma eğilimi olduğu anlaşılmaktadır. ABD'nin Suudi Arabistan ile ilgili tavrı ise daha belirgin görünmektedir. Dışişleri Bakanı

Anthony Blinken'ın 4 Mart tarihinde ilan ettiği Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ABD'nin demokrasi ve insan hakları konularında daha hassas davranacağını ortaya koymaktadır. Bu konuları dış politikada ilkesel bir araç olarak kullanma düşüncesi açıktır. Bu nedenle Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin Trump dönemindeki kadar rahat olmayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Kaşıkçı suikastı ile ilgili 26 Şubat 2021'de açıklanan ve Veliaht Prens'in güvenlik ve istihbarat kurumlarında mutlak hâkimiyeti olduğunu kabul eden rapor politika değişikliğinin en net göstergesi gibi durmaktadır. Riyad yönetimi de durumun farkındadır. Bu yüzden bölge ülkelerinin 2017'den itibaren sürdürdükleri siyasetleri gözden geçirdikleri ve inisiyatif aldıkları gözlemlenmektedir.

Riyad'ın ABD'nin baskılaması durumunda bölgede yalnız kalmamak için şimdiden Türkiye'ye karşı düşmanca tutumunu değiştirme çabası içine girdiği, özellikle Suudi Arabistan Kralı Selman'ın 21 Kasım 2020 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile telefon görüşmesi yapmasıyla açığa çıkmıştır.

Suudi Arabistan kendi içinde Veliaht Prens'in durumunu değerlendirecek mi bilinmez fakat bir diplomatik hasar kontrolü sürecinin başladığı söylenebilir. Riyad'ın ABD'nin baskılaması durumunda bölgede yalnız kalmamak için şimdiden Türkiye'ye karşı düşmanca

tutumunu değiştirme çabası içine girdiği, özellikle Suudi Arabistan Kralı Selman'ın 21 Kasım 2020 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile telefon görüşmesi yapmasıyla açığa çıkmıştır. Suudi Arabistan ayrıca öncülük ettiği Katar'a uygulanan ambargonun kaldırılmasını destekleyerek de 41. Körfez İşbirliği Konseyi Zirvesi'nde pozitif gündem oluşturma çabalarını sürdürmüştür. 6 Ocak 2021'de el-Ula Bildirisi'nin imzalanması ile bu krizde yeni bir sürece girilmiştir.

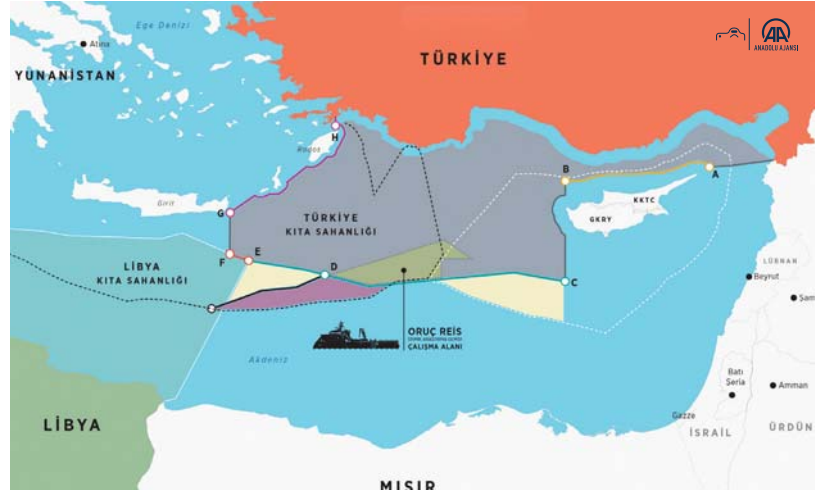
Değişim, BAE'ye de yansımaktadır. Abu Dabi yönetimi Biden yönetiminin karşı çıktığı Yemen savaşına olan desteğini giderek azaltırken Türkiye ile tırmanan tansiyonu düşürme iradesini de ortaya koymuştur. 10 Ocak tarihinde Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Enver Gargaş, "SkyNews" televizyonuna "Türkiye ile ihtilaflara veya sorunların yaşanmasına yol açacak herhangi bir sebep söz konusu değildir" açıklamasını yapmıştır.

“

Mısır da Suudi Arabistan ve BAE'ye paralel olarak Libya'da sahip çıktığı Türkiye karşıtı söylemini düşürürken 27 Şubat'taki hidrokarbon ihalesinde Türkiye'nin ilan ettiği Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırına saygı gösteren bir tavır göstermiştir.

”

Türkiye de Biden yönetiminin iş başına gelmesi kesinleştikten sonra oluşan bu ortama uygun olarak dış politikasında ayarlamalar yapmaktadır. Özellikle bazı çevrelerin Türkiye karşıtı söylemlerine konu

olan Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri ile ilgili olarak, pozitif gündem oluşturmak amacıyla Yunanistan'la ikili sorunların çözümü için istikşafi görüşmeleri 25 Ocak'ta yeniden başlatmıştır. Ayrıca Türkiye, Katar'a yönelik ambargonun kalkmasını desteklemiş; Suudi Arabistan ve BAE olumlu sinyaller göndermiştir. Türkiye Enerji Bakanı Mustafa Varank uzay çalışmaları dolayısıyla BAE'ye tebrik mesajı göndermiştir.

Mısır da Suudi Arabistan ve BAE'ye paralel olarak Libya'da sahip çıktığı Türkiye karşıtı söylemini düşürürken 27 Şubat'taki hidrokarbon ihalesinde Türkiye'nin ilan ettiği Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırına saygı gösteren bir tavır göstermiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da 12 Mart tarihinde Mısır ile diplomatik temasların gerçekleştiğini belirterek 8 yıllık soğuk ilişkilerde farklı bir yöne gidilme olasılığının ortaya çıktığını göstermiştir. Bölge, İran ile ABD arasında gelişecek bir müzakere ortamına hazırlanmaktadır. İran yönetimi her ne kadar 1979 İslam Devrimi'nden bu yana ilişkiler kötü olsa da ABD ile bir anlaşma

yolu aramaktadır. İran hâlihazırda nükleer çalışmalarını sürdürmekte ve geri adım atmak istemediğini ortaya koymaktadır. Ancak yıllar süren yaptırımlar İran ekonomisini önemli oranda zorlamaktadır. Trump döneminde Kasım Süleymani başta olmak üzere pek çok üst düzey general ve subayın öldürülmesi, bilim insanlarına yönelik suikastlar ve bölgede güç dengesindeki değişimler İran'ı anlaşmaya zorlayabilir.

Ayrıca bölgenin son 70 yılına baktığında İsrail'in Sünni Arap ülkelerle yaşadığı savaşlar, Filistin ve Kudüs meseleleri, Irak ve Suriye iç savaşlarıyla 2010'daki Arap isyanlarının tecrübesi Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez monarşilerini rejim güvenliği konusunda endişelendirmekte ve Batılı ülkelere karşı güven sorunlarını hatırlatmaktadır. Bu nedenle önümüzdeki dört yıl içinde Trump dönemindeki ittifak ilişkilerinde değişimler yaşanmasını beklemek, Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında daha dengeli ve rasyonel bir ilişki gelişmesini öngörmek yanlış olmayacaktır. ■

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN ORTADOĞU'DAKİ REKABETİ VE İŞ BİRLİĞİ

PROF. DR. OKTAY F. TANRISEVER

Öğretim Üyesi ODTÜ

“

Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler çok köklü olup Osmanlı ile Rusya İmparatorluğu arasında Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan büyük mücadelelerden kopuk olarak sağlıklı şekilde değerlendirilemez.

”

16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükûmeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 100. yıl dönümünün kutlanıldığı bu ay içinde kaleme alınan bu yazı, Türkiye-Rusya ilişkilerinin özellikle Ortadoğu bağlamındaki rekabet ve iş birliği dinamikleri ile bu ilişkilerin görünür gelecekte nasıl daha sürdürülebilir bir şekilde yönetilebileceğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Yazı öncelikle Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin genel özelliklerini tarihsel bir perspektif içinde ele alacaktır. Takip eden bölümde ise iki ülke arasında Ortadoğu bölgesindeki rekabetin dinamikleri ele alınacaktır. Yazıda daha sonra Ortadoğu bağlamında Türkiye ile Rusya arasında özellikle son yıllarda geliştirilen iş birliğinin kapsamı ve dinamikleri ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise ilişkilere dair genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra iki ülkenin görünür gelecekte mevcut rekabet ve iş birliği dinamiklerini nasıl

daha da sürdürülebilir bir şekilde yönetebileceklerine ilişkin bazı politika önerileri ortaya konulacaktır.

TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN KISA TARİHSEL ARKA PLANI

Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler çok köklü olup Osmanlı ile Rusya İmparatorluğu arasında Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan büyük mücadelelerden kopuk olarak sağlıklı şekilde değerlendirilemez. İki imparatorluğun da 1. Dünya Savaşı sonunda sona ermelerinden kısa süre sonra 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'yla Ankara ve

Moskova arasındaki bu rekabet yerini iki dünya savaşı arasındaki dönemde stratejik iş birliğine bırakmıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye Sovyetler Birliği'nin çok artmış olan bölgesel

etkisini dengelemek üzere 1952 yılında NATO'ya katılarak Batılı ittifak sistemi içine girince Soğuk Savaş dönemi boyunca ikili ilişkiler karşılıklı rekabet ve güvensizlik temelinde gelişmiştir.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetlerinin ve Rusya Federasyonu içindeki bazı milletlerin Türkiye ile çok yakın ilişkiler kurmasından rahatsız olan Moskova, Sovyet-sonrası dönemde gelişen ikili ekonomik ilişkilerin ruhuna ters bir yaklaşımla Türkiye'yi diplomatik ve askerî alanlarda bir tehdit kaynağı olarak görmeye devam etmiştir. İkili ilişkiler Vladimir Putin'in 2000 yılında cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında Çeçenistan'daki ayrılıkçı hareketin büyük ölçüde bastırılması ve Rusya Federasyonu'nun merkezîyetçi bir yapıya dönüşmesine paralel olarak; Ankara'nın da Avrasya bölgesinde Rusya ile rekabetten uzak durarak 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında önceliğini Avrupa Birliği (AB) ile tam üyelik hedefine dönük ilişkiler kurmaya vermesiyle 2000'li yıllarla birlikte yeni bir bahar dönemi yaşamaya başlamıştır.

“

Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'da yaşamaya başladıkları rekabetin temelinde iki ülkenin “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreçte birbirine zıt olan siyasi güçleri desteklemeleri yatmaktadır.

”

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN ORTADOĞU'DAKİ REKABET DİNAMİKLERİ

Türkiye ile Rusya arasındaki enerjiden turizm ve ticarete, diplomasiyenin bölgesel güvenliğe kadar geniş bir yelpazedeki ikili ilişkilerin tüm boyutlarında 2000'li yıllarda

yaşanmaya başlayan “bahar dönemi”, “Arap Baharı” olarak adlandırılan Ortadoğu'daki başka bir “bahar” süreci neticesinde hızlı şekilde bozularak son yüzyıldaki en kötü noktaların da test edildiği sert bir rekabete dönüşmüştür.

Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'da yaşamaya başladıkları rekabetin temelinde iki ülkenin “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreçte birbirine zıt olan siyasi güçleri desteklemeleri yatmaktadır. Türkiye bu sürecin Ortadoğu bölgesinde genel olarak bir demokratikleşme ve ekonomik entegrasyon sürecine yol açacağı varsayımı ve Batılı ülkelerin de bu yöndeki cesaretlendirici politikaları neticesinde değişim yanlısı olan siyasi hareketleri desteklerken; Rusya ise statüko yanlısı bir tutum sergileyerek Arap ülkelerindeki otoriter iktidar çevrelerini desteklemiştir.

Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'daki rekabeti, özellikle Suriye bağlamında çok sert bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde, Libya ve Suriye'deki gelişmelerden sonra Batılı ülkeler Ortadoğu'ya dönük politikalarını değiştirerek terörizmle mücadele temelinde yeniden tanımlanmış olup Mısır'da Abdülfettah el-Sisi'nin askerî darbe ile gelen yönetimini desteklerken, Rusya'nın 2015 sonrasında Mısır gibi Libya ve Suriye'de de daha etkin bir rol oynamasına güçlü bir şekilde karşı çıkmamışlardır.

2015 yılının Kasım ayında bir Rus jet uçağının Türk hava sahası içinde düşürülmesi ikili ilişkilerde tarihî olarak en derin krizlerden birisine yol açmıştır. Rusya'nın ikili ilişkileri her alanda -özellikle ekonomik

alanda- dondurması Türkiye'nin ekonomisine olduğu kadar, ekonomik karşılıklı bağımlılık nedeniyle Rusya'nın da ekonomisine büyük zarar vermiştir. Suriye bağlamında bakıldığında, Rusya'nın Fırat Nehri'nin doğusunda ve batısındaki bazı PYD terör örgütü mensupları ile bağlantısını kesmiş olması ile İdlib bölgesinde Suriye rejim güçlerinin saldırılarına destek vermesi Türkiye açısından tehdit olarak algılanmaktadır. Rusya'nın PKK ve PYD terör örgütlerini henüz terör örgütü olarak tanımlamamış olması da Türkiye açısından Rusya'ya dönük güvensizliği pekiştirmektedir. Bu sorunlara kalıcı çözüm bulunamamış olması Rusya'nın politikasına yön veren dinamiklerinin yapısal nitelikli olduğunu göstermektedir. Rusya'nın Suriye'de olduğu kadar Libya, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi Arap ülkelerindeki Türkiye karşıtı bazı unsurlarla yakın ilişkiler kurması da Rusya'nın Türkiye ile bölgesel rekabetinin Moskova'nın bölgeye dönük bütüncül stratejisinden kaynaklandığını göstermektedir.

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN ORTADOĞU'DAKİ İŞ BİRLİĞİ DİNAMİKLERİ

Türkiye ve Rusya arasında Ortadoğu bölgesine dönük bazı önemli görüş ayrılıkları olsa da 2015 “Jet krizi” sonrası dönemde her iki ülkenin üzerinde anlaştıkları en önemli iki ilke, her türlü görüş ayrılığının diyalog ve uzlaşılı yoluyla çözülmesi ile ikili ilişkilerin üçüncü tarafların provokasyonları nedeniyle bozulmamasına özen gösterilmesidir. Son yıllarda iki ülke arasındaki Ortadoğu bölgesine dö-

nük iş birliğinin terörizmle mücadelede ve bölgesel güvenlik alanlarında daha da güçlendirilmesi bu anlayış birliğinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'daki giderek artan bölgesel iş birliğinin çerçevesi Türkiye, Rusya ve İran tarafından Suriye krizinin çözümüne dönük olarak geliştirilen ve "Astana Süreci" olarak bilinen diplomatik diyalog ve uzlaşma içinde ortaya çıkmıştır. "Astana Süreci" esasen Türkiye, Rusya ve İran'ın kendilerine yakın olan yerel aktörlerin çatışmalarına son vermesini sağlayarak öncelikle Suriye'deki çatışmasızlık alanlarının genişletilerek Suriye'nin toprak bütünlüğünün yeniden tesisi çerçevesindeki nihai barış sürecine zemin hazırlanmasını amaçlamaktadır.

Rusya'nın özellikle İdlib bölgesindeki Türkiye'nin Suriye'deki askerî nüfuzunu sonlandırmak için Beşar Esad güçlerini destekleyerek yaptığı anlaşılabilir 2020 yılı başındaki saldırılar, Türkiye'nin İdlib'deki gözlem noktalarını korumak için yürüttüğü başarılı sınırlı askerî harekât sonucunda Rusya destekli Suriye rejimi güçlerinin başarısızlıklarıyla sonuçlanmıştır. Türkiye, Rusya'nın PYD terör örgütü üyelerini korumasından duyduğu rahatsızlığı da her zaman belirtmiş olup PYD saldırıları olduğunda, PYD terör örgütü unsurlarına karşı anında etkili cevap vermektedir. Yine 2020 yılında, Türkiye'nin Rusya destekli Halife Hafter güçlerini Libya'da yenilgiye uğratmasının, Rusya'ya gerek Suriye gerekse Libya'da Türkiye ile diplomasi ve diyalog süreçlerini kullanmanın

ortak menfaatleri geliştirmek açısından daha uygun olduğunu öğrettiği anlaşılmaktadır.

“

İki ülkenin de Katar ile yakın ilişkiler içinde olması iki ülkenin de Körfez bölgesine dönük ortak politika geliştirebilme kapasitelerini önemli ölçüde güçlendirmektedir. İki ülke arasındaki iş birliği süreçlerini değerlendirirken dikkate alınması gereken en önemli nokta ise Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'daki bölgesel iş birliklerini büyük zorluklara rağmen sağladıklarıdır.

”

Türkiye ve Rusya'nın Irak'ın kuzeyindeki 2017 referandum girişimi karşısında ortak tutum belirlemesi de iki ülkenin Ortadoğu'daki devletlerin toprak bütünlüklerini koruma konusundaki hassasiyetlerini açıkça göstermiştir. İki ülkenin de Katar ile yakın ilişkiler içinde olması iki ülkenin de Körfez bölgesine dönük ortak politika geliştirebilme kapasitelerini önemli ölçüde güçlendirmektedir. İki ülke arasındaki iş birliği süreçlerini değerlendirirken dikkate alınması gereken en önemli nokta ise Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'daki bölgesel iş birliklerini büyük zorluklara rağmen sağladıklarıdır. Bu nedenle sağlanan iş birliği düzeyi çok dikkat çekici olup iki ülkenin de zorluklarla elde edilen bu iş birliği düzeyini korumak için büyük özen gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse iki ülkenin Ortadoğu bölgesindeki

politikaları ilkesel bazı karşıtlıklar ve uzlaşmalar içermekte olduğundan, Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'daki iş birliği ve rekabetinin görünür gelecekte de süreceği söylenebilir. Aynı şekilde, Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ve bölgesel düzeydeki ilişkilerin aynı şekilde devamı otomatik bir süreç olmayıp değişen durumlara göre yeni çözümlerin geliştirilebilmesine bağlıdır. Bu nedenle her iki ülke açısından, ilişkilerin mevcut durumunu sürdürülebilir kılmak en önemli dış politika hedeflerinden birisidir. Türkiye ve Rusya'nın Ortadoğu'daki ilişkilerle dolu mevcut ilişkilerini sürdürülebilir bir şekilde yönetebilmeleri için şu temel politika önerileri yapılabilir:

Öncelikle her iki ülkedeki karar alıcıların herhangi bir bölgesel kriz durumunda ivedilikle ve doğrudan birbirleriyle iletişime geçerek sağlıklı bilgi paylaşımı yoluyla krizlerin hasarlarını tanımlama ve kontrol altına alma konusunda ivedilikle hareket etmeleri yararlı bir politika olacaktır. İkinci olarak, iki ülkenin de mevcut ortak diyalog ve danışma mekanizmalarını daha da güçlendirerek diplomatik iş birliğinin kurumsal altyapısını daha da sağlamlaştırılmaları olası krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirebilecektir. Son olarak, Ortadoğu'daki olası krizlerin fırsata dönüştürülerek kriz diplomasisi yoluyla bölge ülkelerinin refah ve istikrarını temin eden ve bu ülkelerin toprak bütünlüklerini güçlendiren etkili çözümlerin hayata geçirilmesi, mevcut karmaşık ilişkilerin görünür gelecekte de sürdürülebilir temelde ilerlemesini mümkün kılacak politika önerisi olarak değerlendirilebilir. ■

DÖNÜŞEN LIBYA KRİZİNDE TÜRKİYE'NİN POZİSYONU

DOÇ. DR. RAMAZAN ERDAĞ

Öğretim Üyesi ESOĞÜ

“

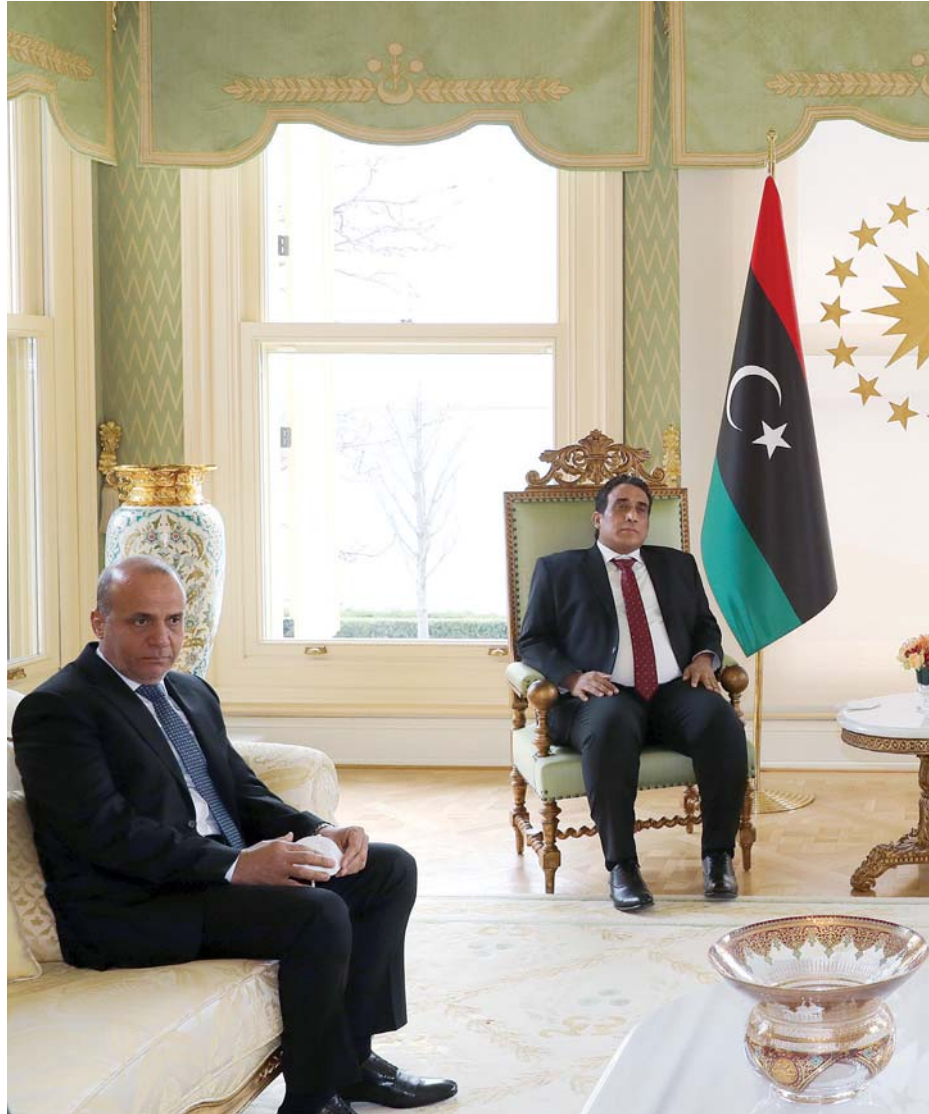
Kaddafi yönetiminin göstericilere karşı giderek artan şiddet ve silah kullanması Türkiye'nin Kaddafi yönetimine karşı tutumunu değiştirmiş ve Türkiye Libya Ulusal Geçiş Konseyini (UGK) ülkenin tek meşru yönetimi olarak tanımıştır. UGK'nin başkent Trablus'ta kontrolü sağlamasının ardından Türkiye yeni yönetimle ilk diplomatik ilişkiyi tesis eden ve Trablus'a büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur.

”

2 011 yılında Muammer Kaddafi'nin devrilmesi ile sonuçlanan Libya devriminin ardından geçen on yılda yaşanan iç savaş ve siyasi bölünmüşlük ülkede kalıcı istikrar ve barış ortamının sağlanmasını engelledi. Türkiye, Kaddafi karşıtı gösterilerin başladığı dönemde yönetimin halka karşı silah kullanmaması ve demokratik taleplerin karşılanmasını talep ederken Kaddafi yönetiminin göstericilere karşı giderek artan şiddet ve silah kul-

lanması Türkiye'nin Kaddafi yönetimine karşı tutumunu değiştirmiş ve Türkiye Libya Ulusal Geçiş Konseyini (UGK) ülkenin tek meşru yönetimi olarak tanımıştır. UGK'nin başkent Trablus'ta kont-

rolü sağlamasının ardından Türkiye yeni yönetimle ilk diplomatik ilişkiyi tesis eden ve Trablus'a büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin Libya devrimi karşısındaki tutumu de-

mokratik geçişin sağlanması, dış müdahalenin kalıcı hâle gelmemesi ve çatışmaların sonlandırılarak sivil kayıpların önlenmesi yönünde olmuştur.

DEVİRİM SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER VE TÜRKİYE’NİN TUTUMU

Devrimden sonra 2012 yılında gerçekleştirilen seçimlerle oluşturulan Milli Genel Kongre (MGK) yeni anayasa yapma hedefini gerçekleştirilemedi. 2014 Şubat ve Ma-

yıs aylarında Halife Hafter’in gerçekleştirdiği başarısız darbe girişimlerinin gölgesinde 2014 Haziran ayında yapılan seçimlerle MGK’nın yerini alan Temsilciler Meclisinin (TM) Trablus ya da Bingazi’de toplanması gerekirken Tobruk’ta faaliyetlerini yürütmesi üzerine Libya Yüksek (Anayasa) Mahkemesi kasım ayında aldığı kararla feshedildi ancak TM Tobruk’ta çalışmalarını sürdürdü. Libya’da devrim sonrası geçiş döneminde ve 2012 seçimlerinden son-

ra 2014 Haziran seçimlerine kadar bir hükümet (MGK) varken, 2014 sonu itibarıyla ülkede siyasi yapı Trablus merkezli MGK ile Tobruk merkezli TM arasında fiilen ikiye bölündü.

“
2015 sonunda Fas’ın Suheyraat kentinde imzalanan Libya Siyasi Anlaşması (LSA) uyarınca Trablus-Tobruk eksenli bölünmüşlüğü ortadan kaldıracak bir mutabakatta anlaşmaya varıldı. Anlaşmayla danışma organı olarak istişare amaçlı bir Yüksek Devlet Konseyi, Başkanlık Konseyi (BK) ve Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) kurulmuştur.

Libya’daki geçiş dönemine destek veren Türkiye 2014 yılında yaşanan gelişmeler sonrası ülkede çatışmaların önlenmesi için iki taraf ile de görüşerek müzakere sürecinin başlatılması yönünde adımlar atmıştır. Ancak 2014 sonrası dönemde Libya siyasetinde darbeci Hafter’e sağlanan uluslararası destek ülkedeki bölünmüşlüğü ve güvensizlik ortamını daha da derinleştirmiştir. Uluslararası toplumun sessizliğinden cesaret alan Hafter’in 2014 Ağustos’ta başlattığı saldırılar ile başkent Trablus’u ele geçirme planları başarısız olunca Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde müzakere süreci başladı. 2015 sonunda Fas’ın Suheyraat kentinde imzalanan Libya Siyasi Anlaşması (LSA) uyarınca Trablus-Tobruk eksenli bölünmüşlüğü ortadan kaldıracak bir mutabakatta

anlaşmaya varıldı. Anlaşmayla danışma organı olarak istişare amaçlı bir Yüksek Devlet Konseyi, Başkanlık Konseyi (BK) ve Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) kurulmuştur.

LSA uyarınca 2 yıl olarak öngörülen geçiş döneminde Tobruk merkezli TM'nin geçiş döneminde yasama organı olarak görev yapması kabul edilmiştir. Söz konusu anlaşma kapsamında BK tarafından oluşturulan UMH, 2016 Mart ayı itibarıyla görevine başlayarak Libya'nın tek meşru hükümeti olmuştur. BM Güvenlik Konseyi de 2259 sayılı kararı ile UMH'yi Libya'nın tek meşru temsilcisi olarak tanımıştır. Ancak LSA uyarınca TM'nin parlamento olarak yeni kurulan hükümeti onaylaması gerekirken darbeci Hafter'ın baskıları nedeniyle hükümete güvenoyu verilmedi ve siyasi süreç yeniden tıkandı. BM Güvenlik Konseyi 2 yılın sonunda geçiş sürecinin tamamlanamaması nedeniyle LSA'nın geçiş dönemi sürecinde geçerliliğini koruyacağını açıklamıştır. Uluslararası aktörlerin çoğu UMH'yi tek meşru yönetim olarak tanıdıklarını açıkladılarsa da darbeci Hafter'e desteklerini sürdürdüler. Bu bağlamda 2016 sonrası dönemde Libya'da ikili siyasi (UMH ve TM) ile UMH'ye bağlı Libya Ordusu-LO ve TM tarafından desteklenen darbeci Hafter'e bağlı Libya Ulusal Ordusu-LUO şeklinde ikili askerî yapı varlığını sürdürdü.

TÜRKİYE-UMH İLİŞKİLERİ

Türkiye, Libya'daki sorununun siyasi yollardan çözümünü benimsemiş ve Libya UMH kurulduğunda da Başkanlık Konseyini ziyaret

eden ilk ülke olmuş ve UMH'yi güçlü bir şekilde desteklemiştir. Bu kapsamda Libya BK Başkanı ve UMH Başbakanı Fayiz es-Serrac birçok kez Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kabul edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'den Libya'ya bakan düzeyinde üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve UMH'ye güçlü siyasi destek verilmiştir.

Libya'da BM tarafından tanınan UMH'nin oluşturulmasının ardından darbeci Hafter ve milisleri başta petrol bölgeleri olmak üzere Libya genelinde saldırılarını sürdürdü. Bu süreçte Hafter başta Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Mısır, Suudi Arabistan, Fransa, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) güçlü destek gördü. Özellikle Rus Wagner grubuna bağlı paralı savaşçıların darbeci Hafter saflarında yer alması ülkedeki çatışmaları daha da derinleştirdi. Hafter'ın 2019 Nisan ayında yeniden başkent Trablus'a saldırmasının ardından Türkiye'nin Libya'nın meşru hükümeti UMH'ye sağladığı destek sahadaki dengeleri değiştirmiştir. Kasım

2019'da Türkiye ile UMH arasında Güvenlik ve Askerî İşbirliği Mutabakat Muhtırası ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Bu kapsamda Libya UMH'nin Türkiye'den asker talep etmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 2 Ocak 2020'de Cumhurbaşkanı'nın Libya'ya asker göndermesine izin veren bir tezkereyi kabul etmiş ve Libya'da askerî eğitim, mayın/el yapımı patlayıcı (EYP) temizliği, sağlık, insani yardım ve danışmanlık desteği vermek üzere Türk askeri Libya'ya gönderilmiştir.

UMH Türk askerinin Libya'da UMH'ye bağlı LO'ya sağladığı eğitim ve danışmanlık desteği ile darbeci Hafter ve milislerine karşı önemli başarı elde etmiştir. Ağustos 2014'ten itibaren darbeci Hafter'e bağlı LUO güçlerinin kontrolündeki Vatiyye Hava Üssü'nün Mayıs 2020'de UMH'ye bağlı LO tarafından ele geçirilmesi sahadaki psikolojik ve askerî üstünlüğün UMH'ye geçmesini sağlamıştır. UMH'ye bağlı LO'nun Hafter'e karşı başlattığı operasyonlarda Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı

(İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) operasyonlarda kritik rol oynamıştır. Türkiye bir yandan Libya'da demokratik bir geçiş ve siyasal istikrar için çaba sarf ederken öte yandan uluslararası hukuka uygun olarak yapılan ikili anlaşma doğrultusunda askerî açıdan da UMH'nin en önemli destekçisi olmuştur. Türkiye'nin askerî desteği başkent Trablus'un ve UMH'nin düşmesini engellemiş, BM destekli meşru hükümet tüm darbe girişimleri karşısında siyasal ve askerî açıdan varlığını koruyabilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin eşit egemenlik prensiplerine dayalı ve kazan-kazan ilkesi doğrultusunda Libya ile Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarını belirleyen anlaşma ile de bölgede yapılmak istenen bir oldu-bitti engellenmiş, iki ülke önemli bir kazanım elde etmiştir.

LİBYA'DA YENİ DÖNEM: ULUSAL BİRLİK HÜKÛMETİ VE TEPKİLER

2020 yılı başından itibaren Libya'daki bölünmüşlüğü ortadan kaldıracak yeni siyasal süreç için girişimler başlatılmıştır. Ocak ayının başında Moskova'da yapılan Türkiye ve Rusya'nın öncülük ettiği kalıcı ateşkes görüşmelerinde ortaya çıkan uzlaşma metnine darbeci Hafter'in imza atmaması görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştır. Moskova'dan sonra 12 devlet başkanı ile BM, Afrika Birliği (AfB), Arap Birliği ve Avrupa Birliği (AB) temsilcilerinin katılımıyla 19 Ocak 2020 tarihinde Berlin'de gerçekleştirilen Libya Konferansı'nın sonuç bildirgesinde 55 maddelik bir yol haritası kabul edilmiştir. Moskova'daki görüşmelerde önemli rol oynayan Türkiye, Cumhurbaşkanı

Erdoğan'ın yer aldığı Berlin Konferansı'nda da yapıcı bir rol oynamıştır. Konferansta kabul edilen yol haritası uyarınca oluşturulan 5+5 Ortak Askerî Komite tarafından Cenevre'de 19-23 Ekim 2020'de düzenlenen toplantılar sonucunda UMH ile Hafter güçleri arasında kalıcı ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca BM Libya Destek Misyonu (UNSMIL) öncülüğünde 9-15 Kasım 2020 tarihlerinde Tunus'ta gerçekleştirilen Libya Siyasal Diyalog Forumu (LSDF) görüşmelerinde Libya'da genel seçimlerin 24 Aralık 2021 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır.

Ülkeyi seçime kadar yönetecek geçici yönetimin belirlenmesi için BM öncülüğünde Cenevre'de gerçekleştirilen LSDF görüşmelerinin neticesinde ise 5 Şubat 2021 tarihinde Libya Geçici Ulusal Birlik Hükûmeti oluşturuldu. Geçici hükümette BK Başkanlığına Muhammed Yunus el-Menfi ve Ulusal Birlik Hükûmeti (UBH) Başbakanlığa da Abdulhamid el-Dibeybe seçildi. Ülkeyi seçime götürecektir olan Başbakan Dibeybe liderliğindeki geçici hükümet TM'nin Sirte'de düzenlenen oturumunda güvenoyu almasını müteakip 15 Mart'ta TM'nin Tobruk'ta düzenlenen oturumunda yemin ederek göreve başladı. Trablus merkezli UMH ile ülkenin doğusundaki geçici yönetimin yerini alacak olan UBH'nin göreve başlamasından bir gün sonra UMH Başbakanı ve BK Başkanı Fayiz es-Serrac başkent Trablus'ta gerçekleştirilen törenle görevlerini BK Başkanı el-Menfi ve Başbakan el-Dibeybe'ye devretti. 16 Mart 2021 tarihinde gerçekleştirilen bu devir tesliminden 23 Mart

2021 tarihinde ülkenin doğusundaki uluslararası alanda tanınmayan Abdullah el-Seni başkanlığındaki geçici hükümet de görevini UBH'ye devretti. Böylelikle Libya'da 2014 yılında ortaya çıkan ikili yapı ortadan kaldırılarak tek bir hükümet oluşturulmuş oldu.

UBH Başbakanı el-Dibeybe güven oylaması öncesinde parlamentoda yaptığı konuşmada Türkiye ile yapılan anlaşmalarla Libya'nın önemli bir kazanç elde ettiğini açıkladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan da BM öncülüğünde gerçekleştirilen görüşmelerde seçilen geçiş hükümetinin TM'den güvenoyu alarak göreve başlamasından dolayı Libya BK Başkanı el-Menfi ve Libya UBH Başbakanı el-Dibeybe'yi tebrik etti. BK Başkanı el-Menfi ile BK üyesi Abdullah Hüseyin el-Lafi, 26 Mart 2021 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. BM aracılığıyla 24 Aralık 1951 tarihinde bağımsızlığını kazanan Libya'da bağımsızlığının yetmişinci yıl dönümünde seçimlerin gerçekleştirilmesi ve Kaddafi sonrası dönemde yaşanan siyasal krizler ve iç savaşın sona erdirilmesi bekleniyor. BM öncülüğünde kurulan geçici UBH'nin seçim öncesi hazırlanacak anayasayı referandumla götürmesi ve yeni anayasanın kabulünün ardından genel seçimleri gerçekleştirilmesi bekleniyor. Sonuç olarak, bu süreçte önemli aşamalardan biri de Libya'da güvenlik sektöründe gerçekleştirilecek reform olacak ve paralı askerlerin ülkeyi terk etmesi ve ülkede meşru hükümetin kontrolünde tek bir ordunun oluşturulması gerekiyor. Türkiye UMH'ye sağladığı desteği UBH'ye de göstermiş durumdadır. ■

TÜRKİYE SU DİPLOMASİSİNİN GELİŞİMİ

PROF. DR. AYŞEGÜL KİBAROĞLU

Öğretim Üyesi MEF ÜNİ.

“

Su diplomasisi, sınıraşan su kaynakları üzerindeki rekabetin çatışmaya dönüşmeden eş güdüm ve iş birliği içinde kullanımı ve yönetimi için gerekli siyasi, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel araçları kapsar.

”

çaklıklar ve azalan yağışlardan en olumsuz etkilenen, yaşamsal niteliğe sahip dünya su kaynaklarının önemli bir bölümünün siyasi sınırları aşması bu kıt kaynaklar üzerindeki rekabeti giderek artırmaktadır. Su diplomasisi, sınıraşan su kaynakları üzerindeki rekabetin çatışmaya dönüşmeden eş güdüm ve iş birliği içinde kullanımı ve yönetimi için gerekli siyasi, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel araçları kapsar. Öte yandan bir ülkenin su diplomasisi bulunduğu coğrafya ve komşularıyla olan tarihsel ilişkileri çerçevesinde geliştirdiği ilkeleri ve kurumları da kapsar.

TARİHSEL VE HUKUKİ DURUM

Türkiye'nin komşularıyla ve diğer bölge ülkeleriyle cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilerinin durumu su diplomasisi ilkelerini belirleyen esas çerçeveyi oluşturmuştur. 20.yüzyılın ikinci yarısının önemli bir bölümünü kapsayan “Soğuk Savaş” Türkiye'nin komşularıyla olan bölgesel ve ikili siyasi ilişkilerini belirlerken sınıraşan su politikalarını da doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde Suriye, Irak ve Bulgaristan'la sırasıyla Asi, Fırat-Dicle ve Meriç havzalarında kap-

Diplomasi, egemen devletlerin ulusal çıkarlarının karşılıklı olarak temsil edildiği kurumları ve ilkeleri kapsar. İklim değişikliği sonucu artan sını-

S D

samlı sınıraşan su iş birliğinin kurulamamasında Soğuk Savaş'ın ikili ve bölgesel ilişkiler üzerindeki olumsuz etkisi rol oynamıştır.

Buna karşılık, cumhuriyet tarihinin ilk yıllarından bu yana Türkiye, sınıraşan su havzalarında komşularıyla diplomasi ve uluslararası hukukun araçlarını kullanarak müzakereler yürütme, antlaşmalar yapma ve geçici veya sürekli teknik komiteler gibi kurumsal yapılar oluşturmayı içeren dış politika çıktıları üretmiştir. Soğuk Savaş döneminde “düşman” kampta yer alan Ermenistan'la Arpaçay üzerinde inşa edilen ortak baraj, Suriye

ile imzalanan Fırat Nehri'nden su paylaşımını (geçici olarak) belirleyen 1987 Protokolü ve Bulgaristan'la imzalanan bir dizi anlaşma ve protokoller, Türkiye'nin farklı siyasi kamplarda yer aldığı komşularıyla dahi sınıraşan su konusunda uyuşmazlıklarını ele alırken uluslararası teamül hukukunun ve Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın öngördüğü biçimde barışçıl yollardan çözüm yöntemlerini tercih ettiğini ortaya koymaktadır.

20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında gelişen küresel, bölgesel ve

ikili siyasi ve ekonomik ilişkilerin genel tarihsel bağlamında, fiziki ve insani coğrafyanın belirlediği koşullar çerçevesinde biçimlendirilen sınıraşan su politikaları devlet bürokrasisi içinde özellikle 1980'li yıllardan itibaren kurumsallaşmış ve başlıca su diplomasisi ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkelerin oluş-

turulmasında ulusal siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrudan rol oynadığı gibi uluslararası su hukuku ve siyasetinin de önemli etkileri olmuştur. Gerek uluslararası teamül (örfi) hukuku gerekse başta Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (1997) olmak üzere, uluslararası antlaşmalar sınıraşan suların barışçıl, adil ve etkin kullanımı için temel yasal ilkeleri ortaya koyarlar.

Türkiye, 1997 Sözleşmesi'nin BM Genel Kurulundaki oylamasında özellikle sözleşmenin ikinci bölümündeki "planlanan (sınıraşan sular üzerine inşa edilecek) projelerin önceden haber verilmesi" ve "uyuşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü için zorunlu diplomatik ve yargısal mekanizmalar" ilkelerini içermesinden dolayı ret oyu vermiştir. Öte yandan uluslararası teamül hukukunun temel ilkeleri olan: "Hakça kullanım", "önemli zarara yol açmama", "sınıraşan iş birliği" ve "hidrolojik ve diğer ilgili veri ve bilgilerin düzenli olarak paylaşılması" yükümlülükleri Türk dış politikasının da temel ilkelerini oluşturmaktadır.

Bu ilkeler, uzlaşmazlıkların bulunduğu sınıraşan su havzalarında iş birliğini gerçekleştirmek için yararlı referanslar sağlamaktadır. Ancak bu ilkelerin sınıraşan nehir havzalarını kapsayan antlaşmalarda taraf ülkelerin karşılıklı hak ve yükümlülüklerini içeren kurallar aracılığıyla işlevsel hâle getirilmesi gereklidir. Dolayısıyla örneğin, uluslararası su hukukunun en önde gelen ilkesi olan "hakça ve makul kullanım ilkesi" daha çok genel

ifadelerle hakkaniyetli ve makul kullanımı ve sınıraşan suların geliştirilmesini ve korunmasını tanımlar. Böylelikle yalnızca gerçekleştirilecek eylemlerin çerçevesini çizer. Kıyıdaş devletler, hukukun çeşitli araçlarla sunduğu bu genel ilkeleri spesifik ve sınıraşan su kaynağının özgün koşullarıyla ilişkili uluslararası antlaşmalar tarafından oluşturulmuş kurallar ve karar alma mekanizmaları aracılığıyla uygulanabilir hâle getirmektedir.

“

Fırat Nehri sularının Türkiye ve Suriye arasında metreküp üzerinden paylaşımını içeren 1987 tarihli protokol ve 1990'lı yıllarda Irak ve Suriye arasında aynı nehrin sularını yüzdeler üzerinden paylaşımını içeren protokol, ikili antlaşmalar olarak suyun etkin kullanımına değinmemiş, artan sorunlar için açılım sağlayamamıştır.

”

SINIRAŞAN SU ANLAŞMAZLIKLARINDAKİ SON DÖNEM GELİŞMELERİ

Sınıraşan su anlaşmazlıklarının yaşandığı birçok havzada gerçekleştirilen ikili veya çok taraflı su anlaşmaları tutarlı bir biçimde tüm etkilenen tarafları (tüm kıyıdaşları) kapsamalı, uyuşmazlıkları görüşmeye yetkili ortak bir yürütme komitesini içermeli ve hidrolojik koşullarda meydana gelebilecek uzun dönemli değişimlere uyum sağlayacak biçimde esnek olmalıdır. Bu bağlamda, Fırat Nehri

sularının Türkiye ve Suriye arasında metreküp üzerinden paylaşımını içeren 1987 tarihli protokol ve 1990'lı yıllarda Irak ve Suriye arasında aynı nehrin sularını yüzdeler üzerinden paylaşımını içeren protokol, ikili antlaşmalar olarak suyun etkin kullanımına değinmemiş, artan sorunlar için açılım sağlayamamıştır. Belli kotalar üzerinden paylaşımı içeren bu antlaşmalar, nehirlerin doğal-hidrolojik ve iklim değişikliğine bağlı değişikliklerini dikkate almamış; kuraklıkların etkilerine, su kalitesine, havzadaki toprak kaynaklarının yönetimi ve korunmasına ise hiç değinmemiştir.

Öte yandan 2009 ve 2014 yılında Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak arasında imzalanan ikili mutabakat zaptları Fırat, Dicle ve Asi sularıyla ilgili taşkın, kuraklık ve kirlilikle mücadele, su geliştirme projeleri (barajlar ve sulama) gerçekleştirme gibi kıyıdaşların birçok ihtiyacına cevap vermeye çalışan ve çağdaş su yönetiminin birçok ilkesine ve uygulama politikalarına yer veren anlaşmalar olmuştur. Ancak bu mutabakat metinlerinin uygulanması önünde siyasi engeller oluşmuştur. Gerek Suriye'de meydana gelen iç karışıklık gerekse Irak'la olan siyasi ilişkilerdeki gerginlikler mutabakat metinlerinin uygulanması için gerekli olan karşılıklı güven ve barış ortamını ortadan kaldırmıştır. Esasında Türkiye, 2009 yılında imzaladığı sınıraşan sularla ilgili ikili mutabakat metinlerinin, havza temelinde ve kapsamlı bölgesel iş birliği politikalarının bir parçası olmasını hedeflemişti. 2007-2011 arasındaki dönemde amaç, güvenlik, enerji ve su iş birliğini içeren bölgesel sosyo-eko-

nomik kalkınma havzaları oluşturmaktı. Bu politikalar stratejik bir planın parçası olmalıdır. Bir başka deyişle ulusal çıkar tanımlarıyla uyumlu, ülkemizin uzun dönemli gereksinimlerini dikkate alan ve bu bölgesel iş birliği politikalarının tarafı olan ülkelerdeki siyasal, sosyal ve ekonomik değişim ve dalgalanmaları göz önünde bulunduran uzun dönemli hedefler belirlenmelidir.

Fırat-Dicle havzasında çok sayıda büyük baraj ve sulama projeleri inşa etmeyi içeren, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) uluslararası etkisinin artmasıyla 1980'lerden bu yana su diplomasisinin başlıca kurumları oluşmuştur. Türkiye'de su diplomasisinin ilke ve politikalarını belirleyen başlıca kurum Dışişleri Bakanlığıdır. Öte yandan, sınıraşan su politikalarının oluşturulabilmesi için su kaynaklarının miktar ve kaliteye ilişkin durumunun ve değişkenliğinin tespiti ile ilgili pek çok teknik bilgiyi sağlayan; su kaynaklarının geliştirilmesi, yönetilmesi ve korunmasından sorumlu diğer ilgili devlet kurumlarının da dış politikasının ilke ve politikalarının oluşturulmasında Dışişleri Bakanlığı ile eş güdüm içinde çalışması he-

deflenmiştir. Bu kurumların başında, Türkiye'deki sistematik su kaynakları yönetiminden 1954 yılından bu yana sorumlu olan Devlet Su İşleri (DSİ) gelmektedir. Türkiye'nin 25 nehir havzasındaki yüzey ve yeraltı sularının miktar ve kaliteye ilişkin verilerinin toplanması, suların tarım, içme suyu, sanayi, enerji ve diğer ilgili sektörlerce olan talebinin karşılanması için gerekli su geliştirme projelerinin planlanması, projelendirilmesi, inşa ve işletmesinden sorumlu olan DSİ, sınıraşan su politikalarının ilkelerinin belirlenmesinde Dışişleri Bakanlığına önemli girdiler sunmuştur. Öte yandan Tarım ve Orman Bakanlığı su kaynaklarını kullanma ve koruma dengesini gözetecek yasal ve uygulamaya yönelik girişimlerde bulunmakta, bu bağlamda sınıraşan su politikalarının biçimlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı Türkiye Su Enstitüsü (SUEN) ulusal ve uluslararası su politikalarının geliştirilmesi için eğitim ve kapasite geliştirme projeleri yürütmekte; sınıraşan su politikalarının biçimlendirilmesine katkı veren bir eş güdüm ve araştırma kurumu olarak faaliyetlerde bulunmaktadır.

“
Küresel ve bölgesel düzeylerde su politikaları gerek siyasi gerek hukuksal alanlarda hızla gelişmektedir. Sonuç olarak bu gelişmelere katılmak ve öncülük etmek için Türkiye'nin sınıraşan su politikalarının paydaşların zengin ve etkin katılımı ile belirlenmesi gerekecektir.

”
Kamu kurumlarındaki bu yapılanmanın, sınıraşan su havzalarında stratejik siyasi ve ekonomik gelişmeleri dikkate alacak ve Türkiye'nin sınıraşan su hukukunun ve politikalarının oluşturulmasında aktif ve üretken olmasını sağlayacak biçimde gerçekleştirilmesi ve kurumlararası eş güdümün en verimli biçimde sağlanması hâlinde sınıraşan su politikaları üretiminin zenginleşmesi sağlanabilecektir. Bütün bu gelişmelere ek olarak sınıraşan su politikalarının oluşturulmasında bilimsel ve akademik kadroların, düşünce ve araştırma kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşlarının katkı sunmasına olanak sağlayacak açılımlar sağlanmalıdır. Küresel ve bölgesel düzeylerde su politikaları gerek siyasi gerek hukuksal alanlarda hızla gelişmektedir. Sonuç olarak bu gelişmelere katılmak ve öncülük etmek için Türkiye'nin sınıraşan su politikalarının paydaşların zengin ve etkin katılımı ile belirlenmesi gerekecektir. Ayrıca ulusal ve uluslararası medya araçları da sınıraşan su politikalarının tanıtımı ve kamuoyu ile paylaşımı açısından etkin bir araç olarak tercih edilmelidir. ■

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SURIYELİ MÜLTECİLER POLİTİKASI: BAŞARI MI FİYASKO MU?

PROF. DR. KEMAL İNAT

Öğretim Üyesi SAKARYA ÜNİ.

“

AB ülkeleri özellikle de Almanya, Fransa, Hollanda ve İsveç, Suriyeli mültecilerin sığınmayı hedeflediği ülkelerin başında geliyor. Dünyanın diğer ülkelere insan hakları konusunda ders verme konusunda en ön sıralarda yer alan Avrupa ülkelerinin Suriyeli mültecilerin bu istekleri konusunda nasıl bir tavır takındıkları ise bu yazının ana konusunu oluşturuyor.

”

Dünyada yerini-yurdunu terk etmek zorunda kalan insan sayısı 2020 yılında 80 milyonu aştı. İnsanlığın karşı karşıya olduğu bu devasa problem konusunda Suriyeli mülteciler ile Avrupa Birliği'nin (AB) yolları kaçınılmaz olarak kesişiyor. AB ülkeleri özellikle de Almanya, Fransa, Hollanda ve İsveç, Suriyeli mültecilerin sığınmayı hedeflediği ülkelerin başında geliyor. Dünyanın diğer ülkelerine insan hakları konusunda ders verme konusunda en ön sıralarda yer

alan Avrupa ülkelerinin Suriyeli mültecilerin bu istekleri konusunda nasıl bir tavır takındıkları ise bu yazının ana konusunu oluşturuyor.

Öncelikle yazının başlığındaki soruda öne çıkan "başarı" kelimesinin göreceli bir kavramı ifade ettiğinin altını çizmek gerekir. AB'nin, Suriyeli mül-

teciler konusundaki politikasının başarılı olup olmadığı sorusuna birçok faktör göz önünde bulundurularak "kime ve neye göre" gibi yeni sorular da hesaba katılarak çok farklı cevaplar verilebilir. AB'nin de temsil ettiğini iddia et-

tiği evrensel insani değerler açısından bakıldığında bu soruya vereilecek cevap ise açıktır: AB'nin Suriyeli mültecilere yönelik politikası tam bir fiyaskodur.

AVRUPA'DAKİ GÖÇMEN KARŞITI ÇEVRELER VE ETKİLERİ

Ama Avrupa ülkelerinde yükseliş trendinde olan aşırı sağcı ve yabancı düşmanı çevreler açısından bakıldığında, Suriyeli mültecilerin AB ülkelerine ulaşmasını ve mülteci statüsü elde etmesini engelleme konusunda büyük ölçüde etkili olan AB politikasının "başarılı" olduğu söylenebilir. Her ne kadar bu yabancı düşmanı çevreler, meseleyi siyasette suistimal etmeye devam etmek istedikleri için çok fazla dillendirmeseler de AB'nin

sert politikaları sayesinde birlik üyesi ülkelere ulaşmayı başaran Suriyeli mültecilerin sayısının Türkiye gibi ülkelere göre çok az olmasından memnun olduklarını ifade etmek mümkündür.

“

AB'nin Suriyeli mültecilere yönelik olarak bugüne kadar izlediği politika; mültecileri Avrupa'dan uzak tutmak hedefine sahip kesimler için başarı, aşırı sağcılar iktidardan uzak tutmak isteyen kesimler için kısmi başarı, meseleye insani boyutuyla bakanlar ve AB'nin üzerine inşa edildiği değerleri savunanlar açısından başarısızlıktır.

”

AB ülkelerinde merkezi temsil eden siyasetçiler açısından ise AB'nin Suriyeli mülteciler politikası hem başarı hem de başarısızlık hikâyesidir. Mülteci karşıtlığı üzerinden popülist siyaset yapan aşırı sağcıların yakaladıkları dalgayla iktidara gelmesini, bazı istisnalar dışında engelleyebilmiş olmaları Avrupa'daki merkez sağ ve merkez sol siyasi partiler için bir başarı göstergesi olarak okunabilir. Ancak bunu sağlayabilmek için çoğunlukla kendi değerlerinden taviz verip aşırı sağcı partilerin mülteci ve yabancı düşmanı argümanlarına savrulmaları hem kendi kimlikleri hem de Avrupa'nın geleceği açısından büyük risklere işaret etmektedir. Korunmaya muhtaç mültecilerin yüzüne kapıları kapatmaları, onları Ege ve Akdeniz'in

sularında boğulmaya terk etmeleri ve Yunan askerlerince sınırdan öldürülmelerini seyretmeleri AB ülkelerinin insan hakları konusunda artık dünyaya söyleyecek sözü olmadığını açık göstergesidir.

Özet olarak, AB'nin Suriyeli mültecilere yönelik olarak bugüne kadar izlediği politika; mültecileri Avrupa'dan uzak tutmak hedefine sahip kesimler için başarı, aşırı sağcılar iktidardan uzak tutmak isteyen kesimler için kısmi başarı, meseleye insani boyutuyla bakanlar ve AB'nin üzerine inşa edildiği değerleri savunanlar açısından başarısızlıktır. Eğer Avrupalı liderler, mülteciler konusundaki uluslararası hukuk ilkelerini ve AB'nin gerek mülteciler gerekse genel olarak insan hakları konusundaki düzenlemelerini önemsiyorlarsa Su-

riyeli mülteciler konusundaki politikalarını hızlı bir şekilde değiştirmeleri gerekiyor.

AB'NİN BAŞARISIZ MÜLTECİ POLİTİKASININ BOYUTLARI

AB'nin Suriyeli mülteciler politikasının başarısız olmasının nedenleri incelendiğinde, böyle bir sonuca yol açan dört ana husus göze çarpmaktadır. Her şeyden önce, Suriyeli mülteci sorunu konusunda ortak politika geliştirme konusunda AB ülkelerinin ciddi bir başarısızlığı söz konusudur. 2015 yılında özellikle Balkan rotası üzerinden Avrupa içlerine doğru kitlesel bir sığınmacı dalgası söz konusu olduğunda, Almanya, Avusturya ve Fransa gibi AB ülkelerinin şoka girerek rasyonel bir politika geliştirmekten uzak bir tavır içerisinde oldukları görüldü. Sayıları 1 milyonu aşan ve Suriyeli savaş mültecilerine başka ülkelerden ekonomik mültecilerin de eklendiği bu büyük dalga karşısında her AB ülkesinden farklı sesler yükseldiğine hatta aynı AB ülkesinden değişik zamanlarda farklı öneriler geldiğine şahit olduk. Macaristan gibi ülkelerin, mültecileri AB sınırlarına sokmama politikası başarısız olup sığınmacıların büyük bölümü Avusturya sınırına dayanınca kamuoyunun baskısıyla önce Avusturya sonra da Almanya kapıları açmak zorunda kaldı ve yaklaşık 1 milyon sığınmacı Almanya'ya ulaştı. Ancak Almanya Başbakanı Angela Merkel mültecilere kapıları açtığı için iç siyasette ağır eleştirilere maruz kalınca bir yandan mültecilere karşı Avrupa sınırlarının sağlatılması politikasına geri dönülürken diğer

yandan gelmiş olan mültecilerin yükünün AB ülkelerine adil şekilde dağıtılması sağlanmaya çalışıldı. Fakat bu amaçla AB çatısı altında oluşturulan kotalara Macaristan, Polonya ve Çekya gibi ülkelerin itiraz etmeleri nedeniyle bu alanda da ortak hareket edilmesi mümkün olmadı. Türkiye, çok sınırlı imkânlarıyla 3,5 milyon Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yaparken AB'nin çok geniş imkanlarıyla 1 milyon kadar mülteciyi barındırma konusunda yaşadığı kaos, Avrupa ülkelerinde aşırı sağın hızla yükselmesinin ana nedenlerinden biridir.

Mülteci hakları ve genel olarak insan haklarının korunması konusunda dünyada öne çıkan ülkeler arasında sayılmakla övünen AB ülkeleri, Suriye kaynaklı mülteci dalgası karşısında yaşadıkları şok üzerine mültecilerin kabul edilip korunmasına değil, AB sınırlarından uzak tutulmasına yönelik politikaya odaklandılar.

İkinci olarak, Avrupa ülkeleri Suriyeli mültecilerin korunması konusundaki uluslararası sözleşmelere ve AB çatısı altında yapılan düzenlemelere aykırı davrandıkları için başarısız olmuşlardır. Mülteci hakları ve genel olarak insan haklarının korunması konusunda dünyada öne çıkan ülkeler arasında sayılmakla övünen AB ülkeleri, Suriye kaynaklı mülteci dalgası karşısında yaşadıkları şok üzerine mültecilerin kabul edilip korunmasına değil, AB sınırlarından

uzak tutulmasına yönelik politikaya odaklandılar. Bu çerçevede AB'nin merkezinde yer alan Almanya, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin iki aşamalı bir koruma duvarı oluşturmaya çalıştıkları görülüyor. Duvarın birinci aşamasını AB üyesi olmayan Türkiye, Libya ve Mısır gibi ülkeler oluştururken ikinci aşamasını Yunanistan, Malta ve İtalya gibi güney Avrupa ülkeleri teşkil etmektedir. Bu çerçevede merkezi AB ülkeleri, Türkiye ve Libya gibi mülteci rotasının yoğunlaştığı ülkelerle bazı anlaşmalar imzalayarak bu ülkelerin, birtakım finansal ve siyasi destekler karşılığında mültecilerin Avrupa'ya geçişini engellemesini sağlamaya çalışmaktadır.

“

Ege'de botları batırılan mülteciler ve Türkiye-Yunanistan sınırında üzerlerine Yunan güvenlik güçlerince ateş açılan sığınmacı görüntülerinin oluşması ve mültecilerin her ne pahasına olursa olsun AB sınırlarından uzak tutulması politikasını aşırı ciddiye alan Frontex'in insanlık dışı eylemleri, Avrupa kamuoyunda da ciddi eleştiri almıştır.

”

Bu ilk duvarı geçmeyi başaran mültecilerin AB topraklarına adım attıkları Yunanistan, Malta ve İtalya gibi üye ülkelerde kayıt altına alınmalarını içeren Dublin Yönetmelikleri de mültecilerin merkezi Avrupa ülkelerine ulaşmalarını engellemeyi amaçlayan ikinci duvarı oluşturuyor. Ancak Suriyeli büyük

mülteci dalgası sırasında Dublin Yönetmeliklerinin de rafa kaldırıldığı ve bu duvarın da yıkıldığı görüldüğü için Almanya ve Fransa ağırlığı ilk duvarı güçlendirmeye vermiştir. Bu politika ise Ege'de botları batırılan mülteciler ve Türkiye-Yunanistan sınırında üzerlerine Yunan güvenlik güçlerince ateş açılan sığınmacı görüntülerinin oluşmasına yol açmıştır. Mültecilerin her ne pahasına olursa olsun AB sınırlarından uzak tutulması politikasını aşırı ciddiye alan Frontex'in insanlık dışı eylemleri Avrupa kamuoyunda da ciddi eleştiri almıştır.

AB'nin Suriyeli mülteciler konusundaki politikasının başarısız olmasına yol açan üçüncü husus ise Brüksel'in mültecileri Avrupa'dan

uzak tutmaya fazla odaklanıp bu sorunu kaynağında çözme konusunda neredeyse hiç adım atmasıdır. Suriye iç savaşının sona erdirilip mültecilerin geri dönmesi için uygun şartların oluşturulması konusunda AB ülkelerinin etkili bir politika izlediğini ifade etmek mümkün değildir. Aksine NATO müttefikleri olan ve Suriyeli mülteci yükünün büyük kısmını omuzlarında taşıyan Türkiye'yi, Rusya-İran-Esad ittifakının karşısında yalnız bırakan ve hatta bir taraftan da terör örgütü YPG/PKK'ya destek vererek Ankara'nın bu ittifak karşısında mücadelesini zorlaştıran AB ülkeleridir. En son 2020 başında İdlib'de yeni bir mülteci dalgasını önlemeye çalışırken Rusya ile savaşın eşğine gelen Türkiye'ye destek vermekten imtina eden

Avrupa ülkelerinin, Suriyeli mülteci sorununun ortadan kaldırılmasına yönelik rasyonel bir politika izlediğinden bahsetmenin imkânı yoktur. Mülteci sorununun Suriye topraklarında çözüme kavuşturulması konusunda Ankara'nın güvenli bölge oluşturulması dâhil hiçbir önerisine destek vermeyen AB'nin, mülteci sorununa yönelik politikasını bu ülkeden kaçan milyonlarca sığınmacının Türkiye'de kalmasına odaklaması sorunun çözümüne değil büyümesine yönelik katkıdır. Brüksel'in Türkiye'ye söz verip de bir kısmını hâlâ göndermediği 6 milyar avroluk yardım da AB'nin Suriyeli mülteciler konusundaki ciddi hatalarını telafi etmeye yetmemektedir. Zira Türkiye'nin mültecileri Avrupa'ya gitmekten alıkoyarak AB'nin sırtından

aldığı yükün sadece finansal kısmını bu miktarın onlarca kat üzerindedir.

“
Dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alan Almanya, Fransa, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerin 1 milyon kişi civarındaki bir mülteci dalgasını yönetme konusunda beceriksiz davranmaları bu ülkelerde ve bütün AB ülkelerinde mülteci karşıtı aşırı sağcı partilerin hızlı bir şekilde yükselmelerine hatta İtalya ve Avusturya gibi ülkelerde iktidar ortağı olmalarına yol açtı.

Son olarak, AB'nin Suriyeli mülteciler meselesinin Avrupa ülkelerinde iç siyaset malzemesi yapılmasını önleme konusunda da son derece başarısız olduğunu ifade etmek gerekir. Dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alan Almanya, Fransa, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerin 1 milyon kişi civarındaki bir mülteci dalgasını yönetme konusunda beceriksiz davranmaları bu ülkelerde ve bütün AB ülkelerinde mülteci karşıtı aşırı sağcı partilerin hızlı bir şekilde yükselmelerine hatta İtalya ve Avusturya gibi ülkelerde iktidar ortağı olmalarına yol açtı. Başka ülkelere insan hakları, mülteci hakları konularında ders vermeye alışmış AB ülkelerinin, kendi halklarına mülteciler için uluslararası hukukun gerekleri doğrultusunda yapılması gerekeni anlatma konusunda acziyet yaşamaları ve çoğu zaman aşırı sağcı partilerin söylemlerine yönelerek kendi tabanlarını kaybetmemeye çalışmaları ibretlik bir manzara ortaya çıkarmıştır. 2015'teki mülteci dalgası sırasında Avrupa'ya ulaşmayı başarmış Suriyeli mültecilerin çoğunun iltica başvuruları kabul edilmeyip önemli bir kısmı geri gönderilmelerine rağmen Avrupa'da giderek büyüyen mülteci ve yabancı düşmanlığının buradaki siyasal sistemi derinden sarstığı, merkez partiler erirken marjinal partilerin yükseldiği görüldü. Kovid-19 salgını nedeniyle merkezî otoritenin güçlenmesine duyulan ihtiyaç bu trendi kısmen tersine çevirse de mülteci sorununa kalıcı bir çözüm bulma konusunda başarısız olan AB siyasetini salgın sonrasında daha zor günler beklemektedir. ■

10. YILINDA SURIYE KRİZİ

ÖYTUN ORHAN

Levant Çalışmaları Koord. ORSAM

“

Ortadoğu genelinde yaşanan halk hareketleri, Suriye halkının rejime karşı var olan korku eşiğinin aşılmasını sağladı. İkincisi, Libya ve Mısır'da uzun süreli iktidarların yıkılarak yeni yönetimlerin iş başına gelmesi Suriye halkında “biz de yapabiliriz” gibi bir düşüncenin doğmasını sağladı.

”

2010 yılının Aralık ayında Kuzey Afrika'da başlayarak Ortadoğu'ya yayılan muhalif halk hareketleri bir anlamda meşruiyet testi niteliğindedir. Siyasal katılıma izin vermeyen siyasi yapısı, otoriter devlet anlayışı, adil gelir dağılımına izin vermeyen ekonomik düzeni ve toplumsal düzlemde yer alan etnik/dinsel fay hatları ile Suriye'nin bu testi başarılı geçmesi beklenmiyordu. Nitekim Suriye'nin Ürdün sınırında yer alan Dera Vilayeti'nde 14-16 yaş aralığındaki gençlerin duvarlara “halk rejimi istemiyor” yazması, gençlerin gözaltına alınması ve Suriye devriminin sembol ismi hâline gelen

13 yaşındaki Hamza Ali el-Hatib'in gözaltında işkence ile öldürülmesi sonucunda Dera halkı sokaklara döküldü.

Hafız Esad döneminde yönetime karşı en ciddi başkaldırı olarak tanımlanabilecek Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Suriye'deki eylemleri ve örgütlenmesine 1982 Hama Katliamı ile son verilmişti. Suriye rejimi, binlerce insanın hayatını kaybetmesi ile sonuçlanan bu olaydan sonra ciddi bir muhalif

halk hareketi ile karşılaşmamıştı. Dolayısıyla Suriye rejiminin, Dera'da başlayan muhalif halk hareketlerine karşı ilk refleksi yine güç kullanımı oldu. Ancak güç kullanımını birkaç faktör nedeniyle muhalif hareketlerin bastırılmasını sağlayamadı. Birincisi Ortadoğu genelinde yaşanan halk hareketleri, Suriye halkının rejime karşı var olan korku eşliğinin aşılmasını sağladı. İkincisi, Libya ve Mısır'da uzun süreli iktidarların yıkılarak yeni yönetimlerin iş başına gelmesi Suriye halkında "biz de yapabiliriz" gibi bir düşüncenin

doğmasını sağladı. Üçüncüsü sosyal medyanın yoğun şekilde kullanımını sayesinde Suriye halkı kendi içinde organize olabildi ve ülke içindeki gelişmeler anında uluslararası kamuoyu ile paylaşıldı. Son olarak başta ABD ve Batı olmak üzere uluslararası kamuoyunun büyük çoğunluğunun Suriye'de değişimden yana tavır alması Suriye halkını cesaretlendirdi. Bu faktörlere bağlı olarak Suriye'de halk ayaklanması kısa zaman içinde hem coğrafya hem de katılım olarak genişledi.

“Suriye Ulusal Konseyi kısa zaman içinde uluslararası kamuoyunun büyük çoğunluğu tarafından Suriye halkının meşru temsilcisi olarak kabul edildi ve devletler tarafından muhatap alındı. Suriye Ulusal Konseyi kendi içinde farklı toplumsal ve ideolojik kesimleri barındıran bir çatı muhalif yapılanmaydı.

SURİYE SİYASAL VE ASKERÎ MUHALEFETİNİN OLUŞUM SÜRECİ

Rejimin siyasal alanı tamamen kontrol ediyor olması nedeniyle Suriye halkının örgütlenme tecrübesi neredeyse yok denecek kadar azdı. Ayrıca rejimin güç kullanımını nedeniyle muhalif kesimlerin ülke içinde örgütlenmesi mümkün değildi.

“Suriye dışında muhalif siyasi örgütlenme çabalarının başladığı 2011 yılında, Suriye içindeki sivil halk hareketleri de silahlı direnişe doğru evrilmeye başlamıştı. Suriye ordusundan ayrılan bazı askerler dağılık Suriyeli silahlı grupları tek çatı altında toplamak için, Riyad Esad liderliğinde “Özgür Suriye Ordusu” (ÖSO) adıyla muhalif orduyu Haziran 2011 tarihinde kurdu. Böylece Suriye genelindeki bütün silahlı muhalifler kendilerini ÖSO çatısı altında tanımlamaya başladı.

Buna bağlı olarak rejim karşıtı muhalif kesimler Türkiye’de düzenledikleri bir dizi konferansın ardından Ağustos 2011 tarihinde İstanbul’da Suriye Ulusal Konseyinin kuruluşunu ilan etti. Suriye Ulusal Konseyi kısa zaman içinde

uluslararası kamuoyunun büyük çoğunluğu tarafından Suriye halkının meşru temsilcisi olarak kabul edildi ve devletler tarafından muhatap alındı. Suriye Ulusal Konseyi kendi içinde farklı toplumsal ve ideolojik kesimleri barındıran bir çatı muhalif yapılanmaydı. Suriye Ulusal Konseyinin bir blok olarak içinde yer aldığı ve daha geniş muhalif kesimleri temsil eden “Suriye Ulusal Koalisyonu” ise Kasım 2012 tarihinde Doha’da kuruldu. 26 Mart 2013 tarihinde de Suriye’nin Arap Birliği’ndeki koltuğunun Suriye Ulusal Koalisyonu’na devredilmesi kararı alındı.

Suriye dışında muhalif siyasi örgütlenme çabalarının başladığı 2011 yılında, Suriye içindeki sivil halk hareketleri de silahlı direnişe doğru evrilmeye başlamıştı. Suriye ordusundan ayrılan bazı askerler dağılık Suriyeli silahlı grupları tek çatı altında toplamak için, Riyad Esad liderliğinde “Özgür Suriye Ordusu” (ÖSO) adıyla muhalif orduyu Haziran 2011 tarihinde kurdu. Böylece Suriye genelindeki bütün silahlı muhalifler kendilerini

ÖSO çatısı altında tanımlamaya başladı. Ancak ÖSO hiçbir zaman bütüncül bir yapı olmadı ve ÖSO liderliği ile yereldeki bileşenler arasında emir komuta zinciri sağlamadı. Zaman içinde kendini ÖSO çatısı altında tanımlayan ancak pratikte bağımsız hareket eden irili ufaklı yüzlerce silahlı grup ortaya çıktı. Bu süreç zarfında el-Kaide de Suriye’de merkezi otoritenin zayıflaması ve yeni bir savaş sahası doğmasını fırsat bilerek Suriye’de örgütlenmeye başladı.

Bu gelişmelerle paralel şekilde güçlenen bir diğer aktör terör örgütü PKK’nın Suriye kolu PYD oldu. Türkiye’nin Suriyeli muhalifleri desteklemesine karşılık Şam eskiden kullandığı PKK kartını yeniden oynamaya karar verdi ve PYD’nin o dönemki lideri Salih Müslim’in Suriye’ye girişine izin verildi. Suriye rejiminin bu hamlesinin bir diğer nedeni Kürtler arasında baş gösteren muhalif siyasi ve sosyal hareketleri PKK vasıtası ile bastırmaktı. PKK/PYD bu süreçte rejim karşıtı sokağa dökülen Kürtlere baskı uyguladı ve yine rejim muhalifi Kürt siyasi figürleri suikastlar yoluyla ortadan kaldırdı. 19 Temmuz 2012 tarihinde ise Suriye ordusu, Kürtlerin yoğun yaşadığı Türkiye sınırında yer alan bazı yerleşimlerden geri çekildi ve kontrolü PYD ve silahlı kanadı YPG’ye devretti. YPG, 2014 yılının Ocak ayında sırasıyla tek taraflı olarak “Cezire, Kobani ve Afrin kantonlarını” ilan etti. Terör örgütü PYD ve silahlı kanadı YPG’nin esas güçlü bir aktör olarak ortaya çıkışı ise ABD’nin desteği sayesinde 2014 yılı sonrasında gerçekleşti.

“

BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan koordinatörlüğünde 30 Haziran 2012'de Suriye iç savaşı ile ilgili ilk uluslararası zirve olarak tarihe geçen Cenevre Müzakereleri başlatıldı. Cenevre sürecinin en büyük zaafı çok geniş katılımlı olması ve sahada doğrudan nüfuza sahip aktörleri içermiyor olmasıydı.

”

SURİYE KRİZİ İÇİN SİYASİ ÇÖZÜM SÜRECİ

2011 yılının ortasından itibaren Suriye krizine siyasi çözüm bulmak adına Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde girişimler başlatılmıştı. BM, Suriye rejimi ve muhalifler arasında ateşkes sağlanması ve sonrasında siyasi yollarla krize çözüm bulunması temelinde çok sayıda girişim başlattı. Ancak bu girişimler ilan edilen ateşkeslerin bir türlü kalıcı hâle getirilememesi nedeniyle başarısız oldu. Bu kap-

samda dönemin BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan koordinatörlüğünde 30 Haziran 2012'de Suriye iç savaşı ile ilgili ilk uluslararası zirve olarak tarihe geçen Cenevre Müzakereleri başlatıldı. Cenevre sürecinin en büyük zaafı çok geniş katılımlı olması ve sahada doğrudan nüfuza sahip aktörleri içermiyor olmasıydı. Bu nedenle Cenevre sürecinde somut bir başarı sağlanamadı.

Buna paralel olarak, 2017 yılında Suriye krizine çözüm bulmak amacıyla Türkiye, Rusya ve İran garantörlüğünde Astana Süreci başlatıldı. Bu süreçte Türkiye, Suriyeli muhaliflerin; Rusya ve İran ise Suriye rejiminin garantörlüğünü üstlendi. Astana Süreci'nin Cenevre'den temel farkı daha az katılımlı ancak sahada gerçek nüfuza sahip aktörleri bir araya getirmeydi. Bu süreç, Suriye rejimi ve muhalifler arasında kalıcı ateşkes sağlanması, silahlı çatışmaların sonlandırılması ile siyasi çözüme geçilmesi, Suriye toprak bütünlüğünün korunması ve Suriye'deki terör örgütlerine karşı mücadele

edilmesi gibi temel prensipler üzerine inşa edilmişti. Bu çerçevede muhaliflerin kontrol ettiği İdlib, Hama kırsalı, Humus kırsalı, Doğu Guta ve Dera'da "çatışmasızlık bölgeleri" oluşturuldu. Ancak Suriye rejimi, Rusya ve İran destekli milis gruplar, terör örgütlerinin varlığını gerekçe göstererek İdlib dışındaki çatışmasızlık bölgelerinin tamamını sırayla kontrol altına almayı başardı. Bu operasyonlar neticesinde söz konusu bölgelerde yaşayan sivil halk ve silahlıların büyük çoğunluğu, imzalanan ateşkes anlaşmaları çerçevesinde başta İdlib olmak üzere Türkiye kontrolü altındaki bölgelere gönderildi.

Astana Süreci, Suriye askerî sahnesinde önemli değişimler yarattırken siyasi çözüme geçiş açısından da kritik bir adım atılmasına imkân sağladı. Bu kapsamda Suriye'nin yeni anayasasının yazımı için 150 kişilik Suriye Anayasa Komitesi oluşturuldu. 150 kişilik komitenin 50 üyesi Suriye rejimini, 50 üyesi ise Suriye muhalefetine temsil etmekte. Kalan 50 kişi ise bağımsız/tarafsız sivil toplum üye-

leri arasından seçildi ve komite ilk toplantısını 29-30 Ekim 2019 tarihlerinde Cenevre’de gerçekleştirdi. Komite son toplantısını Ocak 2021 ayında gerçekleştirdi ve bu toplantılarda henüz somut bir ilerleme sağlanamadı.

DIŞ AKTÖRLERİN MÜDAHALELERİ

Suriye krizi patlak verdiğinde genel beklenti rejimin 6 aydan kısa bir sürede yıkılacağı yönündeydi. Bunun gerçekleşmemesinin en temel nedeni Rusya ve İran’ın Suriye rejiminin yıkılmasını hayati bir tehdit olarak görüp Şam’ı diplomatik, askerî ve ekonomik açıdan desteklemeleridir. Rusya, krizin ilk yıllarında siyasi ve diplomatik açıdan destek verdi. BM Güvenlik Konseyinin daimî üyesi olması sayesinde BM nezdinde Suriye rejimi aleyhine alınan tüm kararları veto etti. İran ise Suriye krizinin silahlı boyutunun öne çıkması ile dış politikasında etkin olarak kullandığı “vekiller aracılığı ile savaş” yöntemini uygulamaya koydu. İran hâlen resmî bir şekilde Suriye iç savaşına müdahil olmamıştır. Ancak İran’ın çok sayıda üst düzey subayı ve askerleri Suriye sahasında hayatını kaybetmiştir. İran, esas olarak Suriye rejiminin zaman içinde yaşadığı savaştan açığını kapatmak konusunda rol oynadı. İran bu açıdan farklı ülkelerden Şii milis grupları Suriye sahasına sürdü. İran tarafından örgütlenen, desteklenen, eğitilen ve liderlik edilen Şii milis gruplar Suriye ordusu ile birlikte muhaliflere karşı hemen her cephede mücadele etti.

Suriye krizine doğrudan askerî müdahalede bulunan ikinci aktör Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

oldu. 2014 yılı ortası itibarıyla IŞİD terör örgütünün Irak ve Suriye’de geniş alanları ve kaynakları kontrol eder hâle gelmesi ile ABD ve genel anlamda Batı’nın Suriye’deki birinci önceliği IŞİD ile mücadele hâline geldi. Bu kapsamda ABD öncülüğünde Eylül 2014 tarihinde “IŞİD ile Mücadele Koalisyonu” kuruldu. IŞİD, koalisyonun kurulduğu tarihe paralel YPG’nin kontrolündeki Ayn el-Arap’a (Kobani) operasyon başlatmıştı. ABD’nin IŞİD ile mücadele stratejisinin temelini ise “IŞİD’le sahada mücadele eden güçlere havadan destek sağlanması” oluşturmuyordu. Bu kapsamda IŞİD’in Ayn el-Arap kuşatması ABD-YPG ittifakının da başlangıcını oluşturdu. YPG, ABD’nin sağladığı hava desteği ile önce Ayn el-Arap’ı elde tutmayı başardı ve ABD’nin artan desteği ile Fırat’ın doğusundaki tüm IŞİD alanlarını kendi kontrolü altına almayı başardı. ABD-YPG ortaklığının IŞİD ile mücadelede sağladığı başarı sayesinde ittifak giderek derinleşmişti. Bu süreçte ABD’nin Suriye’deki önceliği YPG eliyle oluşturulan ve Suriye topraklarının dörtte birine tekabül eden Fırat Nehri’nin doğusundaki alanlara siyasi statü kazandırılması olmaya başladı.

Suriye krizine doğrudan müdahil olan üçüncü aktör ise Rusya oldu. Suriye rejimi 2015 yılı son çeyreği itibarıyla muhaliflerle mücadeleyi sürdürme konusunda bir sıkıntı içine girmiş ve dengeler değişmediği sürece muhaliflere karşı ilerleme sağlaması zorlaşmıştı. Tam da böyle bir noktada İran’ın da ikna çabaları sonucunda Rusya, Eylül 2015’te Suriye’ye asker göndermeye başladı. Rusya’nın askerî müdahalesi iç savaşta askerî dengeleri Şam lehine değiştirdi ve takip eden 3 yıl içinde muhaliflerin kontrolündeki Halep şehir merkezinin doğusu, Hama kırsalı, Humus kırsalı, Şam’ın banliyösü Doğu Guta Dera ve İdlib’in bazı bölümleri Suriye rejiminin kontrolüne geçti. Rusya elde ettiği askerî başarıya karşılık olarak Suriye rejimi bölgelerinde çok ciddi askerî, siyasi ve ekonomik nüfuz elde etti. Rusya’nın en somut kazançlarında biri ise Doğu Akdeniz kıyısında yer alan Hmeymim Hava Üssü ve Tartus Deniz Üssü’nün 50+50 yıllık kullanım haklarını elde etmesi oldu.

Suriye krizine doğrudan askerî müdahalede bulunan bir diğer aktör ise Türkiye oldu. Türkiye’nin askerî müdahalesinin arka planın-

da ise iki neden yatmaktaydı. Bunlardan birincisi Türkiye-Suriye sınırında YPG ve IŞİD terör örgütlerinin tek taraflı olarak egemenlik ilanında bulunması ve Türkiye'nin güvenliğine dönük stratejik tehdit oluşturmalarıydı. İkinci neden ise Suriye'den göç eden sivil sayısının kritik eşiğe ulaşması ve Türkiye'nin yeni göç dalgalarını Suriye toprakları içinde karşılama arayışı. Türkiye bu kapsamda yerel mütefiki ÖSO güçleri ile birlikte ilki Ağustos 2016 tarihinde IŞİD'e karşı "Fırat Kalkanı", ikincisi Ocak 2018 tarihinde YPG'ye karşı "Zeytin Dalı" ve üçüncüsü de Ekim 2019 tarihinde yine YPG'ye karşı "Barış Pınarı" askerî harekâtlarını gerçekleştirdi. Bu harekâtlar neticesinde Afrin'den Cerablus'a uzanan hat ve yaklaşık 40 km derinlikte Türkiye ve ÖSO denetiminde fiili bir güvenli bölge oluştu. Bunun yanı sıra IŞİD ve YPG terör örgütleri ile sınırdaşlığa büyük oranda son verildi. Türkiye'nin son askerî angajmanı İdlib'de gerçekleşti. Türkiye Suriye rejiminin İdlib'i "parça parça ele geçirme" stratejisine karşı koyabilmek için ilk aşamada Rusya üzerindeki diplomatik gücünü kullanmaya çalıştı ancak bu çabalar kısa süreli ateşkesler dışında sonuç üretmedi. Türkiye, Marat el-Numan sonrasında ilk kez "İdlib'de askerî güç kullanabiliriz" mesajı vermeye başladı. TSK bu açıklamayı takiben İdlib'e yoğun bir askerî konuşlanma gerçekleştirmeye başladı. Rusya ve Suriye rejiminin karşı hamleleri ile tırmanan gerginlik TSK'nın Şubat 2020 sonunda "Bahar Kalkanı Harekâtı"nı başlatması ile sonuçlandı. Bu askerî operasyon sonucunda İdlib'de yeni bir dengeye ulaşıldı ve bu denge

üzerinden Türkiye ve Rusya 2018 yılında imzalanan Soçi Mutabakatı'nı güncelleyecek şekilde yeni bir anlaşmaya imza attı. Bu anlaşma neticesinde kabaca M-4 ve M-5 otoyollarının taraflar arasında yeni ateşkes sınırı olacağı ve bu otoyollar üzerinde Türk ve Rus ordularının ortak devriye gerçekleştirileceği yeni bir düzenleme üzerinde uzlaşıldı.

“

Suriye krizinin çözümü dendiğinde rejim ve muhalifler arasındaki çatışmaların sonlandırılması, iç savaş ortamından faydalanarak güç kazanan el-Kaide ve PKK bağlantılı terör örgütlerinin ortadan kaldırılması, yabancı terörist savaşçılar sorunu, Suriyeli mültecilerin ülkelerine dönüşü, dış güçlerin askerî varlığının geleceği, Şam'ın otoritesi dışında kalan alanların statüsü gibi karmaşık sorunlara çözüm bulunması gerekmektedir.

”

BUNDAN SONRA BİZİ NE BEKLİYOR?

10 yıldır devam eden Suriye krizi, siyasi tarihin en karmaşık sorunlarından biri hâline gelmiştir. Buna bağlı olarak yine tarihin en ağır insani krizlerinden birine neden olmuştur. Sorunun karmaşıklığının nedeni çok boyutlu ve aktörlü olmasında kaynaklanmaktadır. Suriye krizinin çözümü dendiğinde rejim ve muhalifler arasındaki çatışmaların sonlandırılması, iç savaş ortamından faydalanarak güç kazanan el-Kaide ve PKK bağlantılı

terör örgütlerinin ortadan kaldırılması, yabancı terörist savaşçılar sorunu, Suriyeli mültecilerin ülkelerine dönüşü, dış güçlerin askerî varlığının geleceği, Şam'ın otoritesi dışında kalan alanların statüsü gibi karmaşık sorunlara çözüm bulunması gerekmektedir. Bu karmaşık sorunların taraflarına baktığımızda ise Suriye, Rusya, Türkiye, İran, ABD, İsrail gibi devletlerin doğrudan müdahil olduğu ve bunun yanı sıra Suriyeli muhalifler, Şii milisler ve terör örgütleri (el-Kaide bağlantılı gruplar ve YPG) gibi devlet dışı aktörlerin yer aldığı karmaşık bir denklem karşımıza çıkmaktadır. İşi daha da karmaşıklaştıran aktörlerin bir alanda iş birliği yaparken diğer bir başlıkta rekabet edebiliyor olmalarıdır. Bütün bu olumsuz tabloya rağmen 2021 yılı itibarıyla Suriye'de güç dengesinin ve ülke içindeki fiili sınırların oluşmaya başladığı söylenebilir. Buna bağlı olarak geçmiş ile kıyaslandığında çatışmaların seviyesinde önemli bir azalma yaşanmaktadır. Bundan sonraki süreçte muhtemel çatışma alanları İdlib ve Fırat'ın doğusunda YPG kontrolündeki bölgeler olacaktır. Önümüzdeki süreçte gündeme gelecek yeni başlıklar Suriye'nin yeni anayasasının yazımı, siyasi çözüm çabalarının hızlandırılması, Suriye'nin yeniden yapılandırılması için çalışmaların başlatılması ve Suriyeli mültecilerin evlerine dönüş şartlarının oluşturulması olacaktır. Ancak hâlen Suriye krizinin kısa vadede çözümünü mümkün olmadığı, ülkenin artçı sorunlar ile çok uzun yıllar baş etmek durumunda kalacağı öngörülebilir. ■

SURİYE’NİN KUZEYİNDE ENKS İLE TEV-DEM GÖRÜŞMELERİ ABD İLE RUSYA’NIN ROLÜ VE GELECEĞE PROJEKSİYONLAR

DOÇ. DR. GÖKTUĞ SÖNMEZ

Güvenlik Çalışmaları Direktörü ORSAM

“

2019’la birlikte ABD’nin Suriye’den çekilme planlarının neticesinde hem çekilmeden önce bölgede taşeron bırakmak isteyen ABD hem de ABD çekilirken saha kontrolünü almak isteyen Rusya tarafından YPG temelli olarak birleştirme çabaları hız kazanmıştır.

”

2 018’den başlayan ve 2019’un ilk aylarında temposu artan biçimde Suriye’nin kuzeyinde ENKS ile PYD ve dolayısıyla silahlı kanadı YPG’nin başını çektiği TEV-DEM arasında görüşmeler gerçekleştirilmekte, aktörler aynı zamanda ABD, Fransa kanadı ve Rusya kanadı ile de yakın temas sürdürmektedir. Bu görüşmelerin zamanlaması, dinamikleri ve olası sonuçlarının analiz edilmesi Kuzey Suriye’de farklı isim ve yapılar altında temelde terör örgütü PKK ve Suriye kolu YPG öncülüğünde, bu gerçeği ka-

mufle etmeye yönelik bir yapılanma inşa edilmeye çalışılırken büyük önem arz etmektedir.

SURİYE’İN KUZEYİNDEKİ GELİŞMELER

2012’de rejimin PYD’ye ülkede hızla kontrolü kaybettiği bu dönemde nispeten iş birliği yapabileceği bir aktör olduğunu değerlendirenler Kuzey Suriye’de geniş

bir alanı esas itibarıyla kendi eliyle teslim etmesi ve PYD’nin burada kendisine muhalif diğer gruplar üzerinde baskıcı politikalarıyla birlikte, yapının silahlı kanadı olan YPG’nin ABD tarafından IŞİD’le mücadele kapsamında desteklenmesi neticesinde bölgede siyaset büyük ölçüde PYD-YPG ve onun başını çektiği 2007’de KCK-Rojava ismiyle kurulan ve 2011’de isim

değişikliğine giden TEV-DEM yapısının hâkimiyetine girmiştir. Dolayısıyla 2012 Temmuz ayında rejim kuvvetlerinin Kuzey Suriye’de kimi bölgelerden çekilmesiyle ortaya çıkan boşluk PYD ve YPG tarafından doldurulmuş ve Kasım 2013’te, Afrin, Ayn el-Arap ve Cezire’den oluşan idari sözde öz yönetim birimi olarak “Rojava”nın kuruluşu ilan edilmiştir.

Suriye rejimi, PYD'nin 2011'de Suriye'ye dönüşü, 2012'de rejimin bıraktığı bölgeleri ele geçirmesi ve 2013'te sözde Rojava'nın ilanı gibi hamlelere karşı direnç göstermemiştir. Bu, aslında taraflar arasında örtülü bir anlaşma yapıldığı konusunda şüpheleri gündeme getirmiştir. Öte yandan rejimin ülkede kontrolü hızla kaybettiği bu dönemde PYD'nin rejime muhalefetinin olsa dahi sınırlı kalacağına dair vaatlerde bulunmaksızın böylesi bir alan kazanımının söz konusu olamayacağını da değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu sayede Suriye rejimi elindeki kısıtlı ve İran ile Rusya sahaya inmeden önceki dönemde hızla tükenen imkânları -her hâlükârda IŞİD ve/ya YPG kontrolüne girmesi kaçınılmaz gözükken- bu bölgeleri savunmak için harcamaktan kurtulmuş; terör örgütü PYD de kendi hâkimiyet alanını genişletme imkânına sahip olmuştur.

“ 2012'de Erbil'de ENKS ile PYD arasında yapılan anlaşmalar ve 2014 Duhok Anlaşması'na ve bu anlaşmalarda yetki paylaşımı üzerinde uzlaşılmasına karşın PYD, özellikle de silahlı kanadı olan YPG'yi etkin biçimde kullanarak süreçte muhalif gruplar üzerinde baskısını sürdürmüştür. ”

İşte ortaya çıkan bu resmin yalnızca PYD terör yapılanmasıyla anılmasını saklama çabaları bu tarihlerden itibaren hızla başat küresel aktörlerin bir gündem maddesi hâline gelmiştir. Bu kapsamda da PYD karşısında en organize muhalif yapı olarak değerlendirilen ENKS ile terör yapılanması arasında bir uzlaşının inşa edilmesi

için çabalar Suriye iç savaşının erken dönemlerinde başlamıştır. Buna karşın, 2012'de Erbil'de ENKS ile PYD arasında yapılan anlaşmalar ve 2014 Duhok Anlaşması'na ve bu anlaşmalarda yetki paylaşımı üzerinde uzlaşılmasına karşın PYD, özellikle de silahlı kanadı olan YPG'yi etkin biçimde kullanarak süreçte muhalif gruplar üzerinde baskısını sürdürmüştür. PYD ve ENKS arasında 2012 Haziran ayında Mesud Barzani'nin himayesinde Erbil Anlaşması yapılmış, Kürtlerin ağırlıkta olduğu bölgelerde PYD ve diğer partiler arasında bir ortak yönetim kurma, silahlı güçlerini de birleştirme gibi kararlar alınmıştı. Ancak bu iki konu üzerindeki anlaşmazlıklar dolayısıyla Erbil Anlaşması, yenilenmesine rağmen hayata geçirilememiştir. Ocak 2014'te, PYD'nin üç bölgede sözde kanton yönetimi ilan etmesine müteakip, diğer partilerin bu bölgelerde faaliyet göstermesine de izin vermemiştir. Bu partilerin yöneticileri kanton ilanını bir 'emrivaki' olarak tanımlamış ve üyelerinin bir kısmı buralarda kendileri ve siyasi yapılanmaları üzerinde kurulan baskı, adam kaçırmalar ve faili meçhuller neticesinde Kuzey Irak topraklarına geçmek durumunda kalmıştır. Bu iklimde 2017 sözde seçimlerinde PYD'nin başını çektiği Demokratik Ulus Listesi'nin ENKS'nin Ulusal Listesi'ne karşı aldığı sonuç güç dengisini net biçimde ortaya koymaktadır. Bu "seçime" göre 3 sözde kantonda da PYD oldukça net biçimde sayısal üstünlük sağlamıştır. Tüm muhalif unsurların sindirildiği ya da yerlerinden edildiği bu iklimde sözde bir seçimin gerçekleştirilmesi hem terör yapılanma-

sına meşruiyet kazandırma hem de bölgedeki uluslararası aktörlere temsiliyetin PYD'de olduğunu göstermek için araçsallaştırılmıştır.

ABD VE RUSYA'NIN ÇABA VE HEDEFLERİ

2019'la birlikte ABD'nin Suriye'den çekilme planlarının neticesinde hem çekilmeden önce bölgede taşeron bırakmak isteyen ABD hem de ABD çekilirken saha kontrolünü almak isteyen Rusya tarafından YPG temelli olarak birleştirme çabaları hız kazanmıştır. Bu ortaklaşan çabalar neticesinde de süreçte ENKS ile TEV-DEM arası da kısmi yumuşama yaşanmış, ENKS'nin kadim PKK ve PYD karşıtı çizgisi bu süreçte törpülenme yoluna gitmiştir.

Henüz 2014'te Cenevre görüşmelerine katılım konusunda Suriye'nin kuzeyinde görüşmelere katılacak aktörlere dair çıkan gerilimde ENKS'nin Rusya'ya giderek görüşmeler yaptığını ifade etmesi

bu yapı ile ilişkinin de Rusların Suriye sahasında henüz olmadığı döneme kadar uzandığını göstermektedir. YPG ve Abdi Şahin ile Rusya ilişkisine dair pek çok haber ve görüntü yıllar içerisinde basına yansımıştır. Bunlara ilaveten Rusya'nın YPG ile ilişkisi bağlamında örgütün Moskova'da 2016 itibarıyla ofisinin bulunması, Abdi Şahin'le Rus makamlarının görüşmeleri bilinmektedir. 2017 Aralık ayında YPG ile Ruslar arasında Deyrezzor'da toplantı sonrası Rus ve YPG bayrakları önünde basın açıklaması yapılmıştır. Rusların son haftalarda Suriye'de Beşar Esad'ın halk tarafından ne düzeyde kabul gördüğüne dair yapılan anketleri medyaya servis etmesinde ülkede yeni bir isim altında Rus varlığını yeni gerilimlerle tehdit etmeyecek daha esnek bir denklem kurmayı hedeflemesi olasıdır ki bu birleştirme çabaları ve birleştirilmeye çalışılan yapıya rejimin birinci muhatap gösterilmesi de bu durumu doğrulamaktadır.

ABD ise IŞİD'le mücadele söylemiyle Suriye iç savaşında YPG'ye hem meşruiyet sağlama hem askerî kaynak aktarma ve NATO müttefiklerince aktarılmasını sağlama konusunda başat aktör olmuştur. 2012 Mayıs ayında ENKS yönetimi ABD yetkilileriyle görüşme gerçekleştirmiş, her ne kadar o süreçte birleşme gerçekleşmediyse de ABD ile irtibat kuvvetli biçimde kurulmuştur. Aynı yıl gerçekleştirilen iki Erbil Anlaşması hem de 2014 Duhok Anlaşması'nda ABD önemli rol üstlenmiş, bugünkü birleşme çabalarının zemini o tarihlerden itibaren atılmıştır. 2019 yılının ilk yarısında özellikle şubat, mart ve mayıs aylarındaki girişimlerle ABD'nin SDG ve TEV-DEM görünümü PKK kontrolünde "Kürt hareketini toparlama" çabası zirveye ulaşmıştır. ABD inisiyatifleriyle ilgili "BM gözetiminde bir yönetim inşası" vurgusu dikkat çekicidir. ABD'nin bahsi geçen süreci Fransa ile yürüttüğü, bu vesileyle Fransa'nın da Suriye ve dolaylı olarak

Lübnan sahalarında etkisini sürdürme gayretinde olduğu görülmektedir.

Rusya, birleşme sonrasında bahsi geçen aktörlere öncelikli muhatap olarak rejimi gösterirken ABD ise Abdi Şahin ve dolayısıyla PKK'yı göstermektedir. Bununla birlikte iki aktörün de basına yansıyan yakın Abdi Şahin teması, sürecin PKK-YPG-SDG kanadına birleştirici rol oynatmak odaklı olduğunu göstermektedir. Nihai hedefte orta-uzun vadede ortaklaşabilecek iki aktörün güncel tutumlarına baktığında ENKS'nin IKBY benzeri bir özerklik hedeflerken PYD'nin kendi özerk yönetimini bağımsızlığa gidecek şekilde inşa etme çabasında olduğu değerlendirilmektedir.

ULUSLARARASI AKTÖRLERİN ÇABALARI IŞIĞINDA TÜRKİYE'NİN POZİSYONU

Suriye'nin kuzeyindeki Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) benzeri bir yapılaşmaya, mevcut şartlarda ABD ve Rusya'nın ağırlıklarını koy-

ması en olası senaryodur. Bu çerçevede sözde "Kuzey ve Doğu Suriye Demokratik Özerk Yönetimi" ve bu bölge içerisindeki güç dinamikleri önem arz etmektedir. Bu süreçte YPG, PKK gibi aktörlerin isimleri unutturulurken organizasyonel ilerleme TEV-DEM üye-

rinden, birleştirici liderlik arayışı Abdi Şahin üzerinden götürülmektedir. Bununla birlikte IKBY içerisinde dahi son günlerde yeniden gündeme gelen Süleymaniye ve Halepçe'nin IKBY içinde bir özerklik arayışı dikkate alındığında Suriye'de daha parçalı ve IKBY içi gruplara benzer şekilde geçmişleri gerilimle örülü aktörlerin bir arada böylesi bir yapıyı inşa kabiliyeti tüm uluslararası çabalara rağmen - ABD ve Rusya arası var olan ve ileriki aşamalarda özellikle de Joe Biden dönemi Rus karşıtı ABD ve dolayısıyla NATO yaklaşımının kökleşmesiyle ortaya çıkacak uzlaşmazlıklar neticesinde bu çabalar dolayısıyla da oldukça soru işareti barındırmaktadır. Libya, Suriye, Ukrayna ve Karabağ'da Rusya'ya doğrudan ve/ya dolaylı angaje bir Türkiye'nin bu dönemde NATO için önemi artacakken bu durum

YPG'nin terör devletine destekçi tutumuyla bilinen Biden ve ekibi için önemli bir meydan okuma oluşturacaktır.

“

Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı'nda da sıkça gündeme getirilen 1998 Adana Mutabakatı'nı yeniden ve kararlılıkla dile getirmekle birlikte aksi bir uygulamada caydırıcılığının altını çizmesi elzem görülmektedir.

”

Gruplar arası uzlaşma ve birleşme olarak lanse edilen durum TEV-DEM'in ENKS'ye kısıtlı esneklikler göstererek kendi liderliğini tartışılmaz hâle getirme süreci olarak gelişmektedir. Bu durum ise YPG ve SDG'nin liderliğini yapacağı ve

sahada muhalif yapıları daha kolay kendi içinde eritme ve baskılama yoluna gidebileceği bir terör yapılanmasına güvenli limanlar sağlayabilecektir. Türkiye'nin bölgeye gerçekleştirdiği askerî operasyonların kurulacak bir terör devletine müsaade etmeyecek bir fiziki ortam ortaya çıkarmasıyla birlikte kurgulanan yeni sistematikte isimlerin ve aktörlerin hızla değiştiği, yeni dizaynların ABD'nin bölgeden çekilme senaryoları ışığında hızla sahaya yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Hem ABD hem de Rusya'nın PKK ve YPG isminin dezavantajları doğrultusunda pek çok farklı unsuru kapsayan ve birleştirici bir görüntü ile yine bu aktörlere teslim etmekte oldukları bir yapı ortaya çıkarma gayretinde oldukları görülmektedir. Her bir aktörün bu sürecin ileriki adımları için farklı taktik ve stratejik he-

defleri olmakla birlikte bugün adına birleşme noktasında verilen çabaların ağırlığı ve yoğunluğu farklı olmasına karşın belirli oranda birleşik bir itici güç hâlini almıştır.

Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı'nda da sıkça gündeme getirilen 1998 Adana Mutabakatı'nı yeniden ve kararlılıkla dile getirmekle birlikte aksi bir uygulamada caydırıcılığının altını çizmesi elzem görülmektedir. Harekâta deklare edilen ateşkesler kapsamında YPG'nin bölgeden ne denli çıkarıldığı ve Türkiye'nin orta uzun vadeli harekât hedeflerine ne kadar ulaştığı da göz önünde bulundurulacak gelişmekte olan süreç bu bağlamda analiz edilmelidir.

Böylesi bir mekanizmaya en önemli tepkilerden birini gösterecek bölgesel aktörlerden birisi olan Türkiye ile ilişkileri, bu süreçte ABD ve Rusya'nın da göz önünde bulundurması gereken belirleyici unsurlardan olacaktır. Rusya için NATO içerisindeki çatlağı kaybetmemek, S-400'ler aktif olana kadar ilişkileri koparmamak ve Suriye sahasında birlikte yaşamaya mecbur gözüktüğü Türkiye ile ilişkisini sürdürebilmek ABD için birleşmenin sürdürülememesi -ki tarihsel tecrübe, coğrafi resim, ekonomik olasılıklar ve bölgesel dinamikler birleşme başarlısa dahi sürdürülebilirliği adına oldukça fazla soru işareti barındırmaktadır- noktasında bölgede Türkiye ile iş yapamaz konuma gelmemek ve bölgeden asker çekmeye uğraşırken bölgede gücünü dolaylı olarak sürdürmesini sağlayabilecek NATO müttefiki bir aktörden bu denli uzaklaşmamak ana fren noktalarını oluşturabilecektir. ■

IRAK'TA ABD İŞGALİNDEN GERİYE NE KALDI?

BİLGAY DUMAN

Irak Çalışmaları Koordinatörü **ORSAM**

“

ABD işgalinin ülkenin sosyolojik yapısından devlet yönetimine kültüründen ekonomisine verdiği zarar ve ortaya çıkardığı etki uzun yıllar telafi edilemeyecek boyutta olduğu görülmektedir. Zira 2021 yılına kadar Irak'ta 200 binden fazla sivilin hayatını kaybettiği hesaplanmaktadır.

”

Irak'ta Nisan 2021 itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) işgalinin 18. yılı geride kalırken, Irak'ta bıraktığı izler hâlen varlığını korumaktadır. ABD'nin 20 Mart 2003'te başlattığı işgalde sadece Bağdat'ta 6 milyon hurma ağacı kestiği ve yaktığı bilinmektedir. Savaşın doğaya verdiği zarar öyle bir hâle gelmiştir ki savaş nedeniyle

Bağdat'taki hava durumunun değiştiği bile söylenmektedir. Bu pek çok kişiye abartılı bir yorum gibi gelse bile ABD işgalinin ülkenin sosyolojik yapısından devlet yönetimine kültüründen ekonomisine verdiği zarar ve ortaya çıkardığı etki uzun yıllar telafi edilemeyecek boyutta olduğu görülmektedir. Zira 2021 yılına kadar Irak'ta 200 binden fazla sivilin hayatını kaybettiği hesaplanmaktadır. Irak devleti ve halkının ciddi bir güven ve güvenlik problemi ile karşı karşıya olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

ABD'İN IRAK İŞGALİNİN ETKİLERİ

Bugün Irak toplumunun belki de en belirgin özelliği güvensizliktir. Irak halkı artık en başta kendine olan güvenini kaybetmiştir. Bu güvensizliğin tümevarımsal bir biçimde bireyden topluma ve devletin en üst kademesine kadar sırayet ettiği söylenebilir. Bu anlamıyla Irak halkının toplumsal bir tükenmişlik sendromu içerisinde olduğu görülmektedir. Bu tükenmişlikte

ABD'nin işgal yönetimi ve yeni devlet düzeninin de büyük payı olduğu yadsınmaz. ABD'nin oluşturduğu yönetim düzeni ve siyasetin doğası etnik ve mezhepsel temele dayanmaktadır. Bununla birlikte on yıllarca güçlü merkezî otoriteler tarafından yönetilmiş Irak halkının hiç alışık olmadığı bir biçimde federalizm gibi bir uygulamaya yönlendirilmesi de toplumsal kimliğin minimize olmasına sebebiyet vermiştir. Irak toplumundaki aşiret bağları, coğrafi bağlılık ve toplumsal muhafazakârlık hâlen üst seviyededir. Ayrıca on yıllardır güçlü otoriter rejimlerle yönetilen bir halk vardır. Yani Irak toplumu güçlü, otoriter yönetim şeklini içselleştirmiş durumdadır. Bu içsel durum, bir anda ABD işgali sonrası federal yapı ile bir arada düşünüldüğünde yerel kralıklar ülkesini ortaya çıkardığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD işgali sonrası güçlenen etnik, dinî ya da mezhepsel alt kimliklerin yanı sıra aşi-

retçilik, bölgeselcilik gibi yan etkenler federal yapıyla birlikte yerleşmeyi beraberinde getirmiştir. Yani her grup güçlü olduğu bölgenin kralı konumuna gelmiştir. Bu durum Irak'ın tarihsel özüne dönüşünü çağrıştırmaktadır.

“
ABD ve İran'ın ülkedeki siyaseti yönlendirdiği ve bu ikilinin üzerinde anlaşabildiği kişilerin hükümeti kurabildiği görülmektedir. Ancak bu durumun devleti çöküşe götürdüğü görülmektedir.
”

Zira tarihteki ilk şehir devletlerinden biri olan Sümerler, bugünkü Irak topraklarında kurulmuştur. Nitekim bugünkü Irak toprakları tam bir medeniyet havzasıdır. Tarihe yön vermiş Sümerler, Akadlar, Asurlar, Babiller gibi devletlerin tamamının izlerini Irak topraklarında görmek mümkündür. Ancak ABD işgali sonrası ortaya çıkan sosyal ve siyasal di-

namiklerin bu tarihi reddedercesine bir seyir izlediği görülmektedir. Nitekim ABD işgali Irak'ı tam bir kaos devletine dönüştürmüş durumdadır. Ülkedeki hizipleşme had safhadadır. Ortak yönetim kültürünün neredeyse yok olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar ABD işgalinden bu yana kurulan hükümetlerde Irak'taki bütün kesimlerin temsil edilmesini sağlayacağı düşünülen ve parlamentoya girmeye hak kazanan bütün kesimlerin yer aldığı “ulusal birlik hükümetleri” kurulmuş olsa da uzlaşa ve ortak yönetim bilincine ulaşılabilmiş değildir. Bütün kesimler elde ettikleri makamı grupsal çıkarları için kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir. Bu anlamıyla ortak bir devlet kimliğinden bahsetmek zordur. Ayrıca bugüne kadar kurulan hükümetlerin tamamı muhalefetsiz hükümetlerdir. Parlamentoda yer alan bütün gruplar hükümet içerisinde yer alması nedeniyle hükümetin işlerini denetleyecek bir mekanizma da oluşmamıştır. Ancak hükümet içerisindeki pozisyonundan memnun olmayan ya da istediklerini alamayan gruplar hükümet içi muhalefet yapmakta ve böylece hükümet işlemez hâle gelmektedir. Bu durumun Irak'ı dış müdahaleye de açık hâle getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. ABD ve İran, Irak'taki her süreçte etkili başat

IRAK'TAKİ ÇOK BOYUTLU VE DERİN POLİTİK-EKONOMİK SORUNLAR

En basit kamu hizmetleri dahi sağlanamamaktadır. 1 Ekim 2019'dan beri süregelen protesto gösterilerindeki en temel talepler de kamu hizmetlerinin sağlanması, işsizlik sorununa çözüm bulunması, yolsuzluğun giderilmesi gibi yaşama dair beklentiler olmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre, yaklaşık 40 milyon nüfusa sahip Irak'ta 7,3 milyon kişinin sağlık servislere ulaşımı sıkıntılıdır. Bu rakam Irak nüfusunun neredeyse %20'sini oluşturmaktadır. Dünyada pek çok ülkede rastlanmayan hastalıklar Irak'ta salgına dönüşebilmektedir. Irak'ta herhangi bir sağlık sigortası sistemi de bulunmamaktadır. Hastaneler, hastane kapasite-

aktörler konumundadır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin de mezhep temeli üzerinden Irak'ta pozisyon almaya çalıştığı görülmektedir. Diğer taraftan Çin ve Rusya'nın da küresel ekonomi ve enerji konusunda Irak'ta konumlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye ise dengeli ve istikrar sağlayıcı faktör olma çabası içerisinde. Ancak bugüne kadar ABD ve İran'ın ülkedeki siyaseti yönlendirdiği ve

bu ikilinin üzerinde anlaşabildiği kişilerin hükümeti kurabildiği görülmektedir. Ancak bu durumun devleti çöküşe götürdüğü görülmektedir.

teleri, ilaçlara ulaşım oldukça sınırlıdır. Bu yüzden Iraklıların büyük bölümü önemli hastalıkların tedavisi için Türkiye, İran, Azerbaycan, Hindistan gibi ülkeleri tercih etmektedir.

“

Irak'ta devlet elektriği vilayetten vilayete farklılık gösterse de gün içerisinde en fazla 20 saat verilebilmektedir. Yani elektriğin tam gün sağlanabildiği bir bölgenin olmadığını söylemek mümkündür. Bazı vilayetlerde bu sürenin 10 saatin altına düştüğü bilinmektedir.

”

Öte yandan, Irak'ta neredeyse 10 milyon insanın su kıtlığıyla karşı karşıya olduğu hesap edilmektedir. Bu rakamın 2030'da 13 milyona ulaşabileceği söylenmektedir. Su kıtlığının yanı sıra su kirliliği, çölleşme gibi problemler de ciddi boyutta ulaşmış durumda-

dır. Ayrıca Irak'ta devlet elektriği vilayetten vilayete farklılık gösterse de gün içerisinde en fazla 20 saat verilebilmektedir. Yani elektriğin

tam gün sağlanabildiği bir bölgenin olmadığını söylemek mümkündür. Bazı vilayetlerde bu sürenin 10 saatin altına düştüğü bilinmektedir. Diğer taraftan işgal, savaş ve şiddetin en fazla zarar verdiği alanlardan birinin de eğitim olduğu görülmektedir. BM verilerine göre, Iraklıların beşte birinin okur-yazarlığı yoktur. Kadınlarda bu oran %24'e çıkarken, erkeklerde %11 civarındadır. Bu anlamıyla işgal ve savaşın kadınlar üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir. 2003'ten sonra savaş, terör ve şiddet nedeniyle yaklaşık 2,5 milyon kadının dul olduğu bilinmektedir. İş gücüne katılım sağla-

yabilecek olan kadınların %55'ten fazlasının da işsiz olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte BM verilerine göre, kadınların sadece %17'si iş gücüne katılım sağlayabilmektedir. İş gücüne katılım sağlayabilen kadınların yaklaşık %70'i de tarımsal iş gücüne katılmaktadır. Her ne kadar kadınlar toplumda geri planda tutulsa da işgal sonrası siyasete katılım sağlamaları için pozitif ayrımcılık yapılmaktadır. Irak Anayasası'na göre, her 4 milletvekilinden biri kadın olmak zorundadır. Yani kadınlar için %25'lik bir kota sağlanmıştır. Bu kota Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde (IKBY) %30'dur. Ancak Irak nüfusunda kadın erkek ortalaması neredeyse eşittir. Ama toplumsal yaşamda aynı eşitliğin olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Irak yasaları diğer eş ya da eşlerin iznine tabi olarak birden fazla evliliğe izin vermektedir. Ancak Irak toplumunda neredeyse her 5 kadından birinin şiddete maruz kaldığı düşünüldüğünde ikinci veya daha fazla eş talep eden erkeğin baskısını kaldırması zor görünmektedir.

“

Birleşmiş Milletler verilerine göre 25 yaş altı nüfus Irak nüfusunun %60'ını, 35 yaş altı nüfus neredeyse %75'ini oluşturmaktadır. Ancak Irak devletinin bu genç nüfusu iyi yönetemediğini söylemek mümkün değildir. Irak adeta bir genç işsizler ordusuna sahiptir. Genç nüfusun %40'ının işsiz olduğu hesaplanmaktadır.

”

Öte yandan, Irak toplumunun en önemli özelliği son derece genç bir nüfusa sahip olmasıdır. Birleşmiş Milletler verilerine göre 25 yaş altı nüfus Irak nüfusunun %60'ını, 35 yaş altı nüfus neredeyse %75'ini oluşturmaktadır. Ancak Irak devletinin bu genç nüfusu iyi yönetemediğini söylemek mümkün değildir. Irak adeta bir genç işsizler ordusuna sahiptir. Genç nüfusun %40'ının işsiz olduğu hesaplanmaktadır. Kamu sektörü, Irak'taki en büyük iş kolu olarak ön plana

çıkılmaktadır. Kamunun tüm iş sektörleri arasındaki oranının %60 olduğu bilinmektedir. Bu yüzden devlet büyük bir iş kapısı olarak görülmektedir. Nitekim hizipler arasındaki mücadelenin temellerinden birini de bu oluşturmaktadır. Devlette elde edilecek pozisyonun, grup taraftarları ya da aşiret üyeleri için bir iş kapısı ve rantın devamının garantisi olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Irak'ta devlet yapısındaki bozuk düzen, hizipçilik

ve nepotizmin ülkeyi büyük bir çıkmaza sürüklediği söylenebilir. Irak, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'ne göre yolsuzluk indeksi açısından 12. sıradadır. Yani şeffaflık indeksinde 180 ülke içerisinde 168. sıradadır. ABD işgali ve yıllardır devam eden savaş ülke ekonomisini de harap etmiş durumdadır. 2003'ten bu yana 450 milyar dolar kamu fonunun kayıp olduğu hesap edilmektedir. 2009 yılından başlayarak Irak dinarı yabancı para birimlerine karşı %1500'leri bulan

oranlarda devalüasyon yaşamıştır. Bu yüzden Irak'ta milli yatırım ve yapılanma neredeyse yok gibidir. Bazı istatistiklere göre Irak'taki binaların neredeyse %70'i 30 yıl önce yapılmıştır. IMF verilerine göre sadece son bir yılda Irak ekonomisi %11 daralmıştır.

Irak'ta savaşın ortaya çıkardığı yıkım da inanılmaz boyutlardadır. Özellikle 2014'te IŞİD'in kontrolü altına giren ve 2017'ye kadar süren savaşın yaşandığı bölgelerdeki yı-

kım telafi edilmesi zor bir noktaya gelmiştir. 2017'de dönemin Irak Başbakanı Haydar el-Abadi, IŞİD'e karşı zafer kazanıldığını açıklarken IŞİD'den zarar görmüş bölgelerin yeniden yapılandırılması için 100 milyar dolardan fazla bir bütçeye ihtiyaç duyduklarını da dile getirmiştir. Bu rakam neredeyse tüm Irak bütçesine yakın bir miktardır. Ayrıca IŞİD nedeniyle hâlen yaklaşık 1 milyondan fazla kişi de göçmen durumundadır ki Irak IŞİD tehdidini hâlâ da atlatabilmiş durumda değildir. 2019'un yaz aylarından beri IŞİD'in Irak'taki eylemlerinde ciddi bir artış görülmektedir. Irak'taki kaotik ortam IŞİD'in rahat eylem yapması için ciddi bir zemin hazırlamakta ve kaos ile şiddet birbirini beslemektedir. Bu durumun Irak'ta kısır bir döngüye dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlamıyla Irak'ın "yerli ve milli" çıkış stratejine ihtiyacı olduğu görülmektedir. Irak yeniden kendini bulma çabası içerisinde.

1 Ekim 2019'da başlayan ve koronavirüs salgınına rağmen hâlen devam eden protesto gösterileri bunun bir göstergesidir. Irak'taki genç nüfusun yönlendirdiği gösterilerde atılan "İran dışarı", "ABD'yi istemiyoruz", "özgür Irak", "Irak Iraklılarındır", "biz biriz", "mezhepçiliğe, etnik ayrımcılığa, bölünmeye hayır" gibi sloganlar Irak'ın kurtuluş reçetesi olabilir. Ancak öncelikle devlet, yönetim, kimlik, hedef, çıkar gibi meselelerde "ortak" bir anlayış geliştirilmesi gerekmektedir. Irak'ın bu ortaklık kültürüne ulaşmadan başarı şansı neredeyse yok denecek kadar azdır. ■

IRAK'TA YAPISAL SORUNLAR VE KAÇAN FIRSATLAR

PROF. DR. FERHAT PİRİNÇÇİ

Öğretim Üyesi ULUDAĞ ÜNİ.

“

ABD, işgalden altı ay sonra çekmeyi planladığı muharip askerlerini 105 ay sonra çekebildi. Bu çekilme esnasında Bağdat'ta bile yeşil bölge haricinde güvenlik tam anlamıyla sağlanamamıştı.

”

Bundan 18 yıl önce 20 Mart 2003'te ABD'nin başlattığı Irak'ı “özgürleştirme” işgali, Irak için yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmekteydi. Teoride her şey planlanmıştı. ABD Iraklı muhaliflerden de aldığı destekle kısa süre içinde Saddam Hüseyin rejimini devirecek, yeni bir yönetim oluşturacak ve altı ay sonra muharip güçlerini Irak'tan çekecekti. Yeni kurulan rejim ise temsil kabiliyeti yüksek “demokratik” bir yönetime sahip olacak ve ABD'li danışmanlar yeni devlet kurumları oluşturulurken Irak'a yardım edecekti. Böylelikle ABD'nin tavandan tabana demokrasinin inşasının kısa süre içinde başarıya ulaşması sağlanacaktı.

İlk aylarda her şey planlamaya uygun gelişti. Amerikan güçleri 8 Nisan 2003'te Bağdat'a girdi ve Firdevs Meydanı'ndaki Saddam Hüseyin heykelini devirdi. Sembolik açıdan bir dönemin sona erdiğini gösteren bu aşamadan sonra 1 Mayıs 2003'te ABD Başkanı George W. Bush, savaşın sona erdiğini açıkladı. Ancak bundan sonra hiçbir şey planlandığı gibi gitmedi. ABD, işgalden altı ay sonra çekmeyi planladığı muharip askerlerini 105 ay sonra çekebildi. Bu çekilme esnasında Bağdat'ta bile yeşil bölge

haricinde güvenlik tam anlamıyla sağlanamamıştı. İşgalin ve sonrasındaki olayların ortaya çıkardığı insani, ekonomik, toplumsal maliyeti ise kimse net bir şekilde hesaplayamadı veya hesaplamaya cesaret edemedi. Bu maliyetin sorumluluğunu ne ABD ne Irak devleti ne de Irak siyaseti üstlenebildi. Ancak 40 milyonluk nüfusunun yarısından fazlasını 0-24 yaş aralığındaki kişilerin oluşturduğu Irak halkının bu maliyetin ağırlığı altında yaşamlarını sürdürmeye çalıştığı da bir gerçek.

YAPISAL SORUNLARIN KAYNAĞI

Irak'ta yakın tarihe göz atıldığında kronolojik olarak çok sayıda travmatik olayın yaşandığı görülmektedir. Sadece 2003 sonrası dönem dikkate alındığında ilk aşamada işgal, direniş hareketleri, Başbakan Nuri el-Maliki'nin otoriter uygu-

lamaları, DAESH terör örgütünün güçlenerek Irak'a geri gelmesi ve Musul'u işgaliyle beraber Irak'ın dağılmanın eşğine gelmesi, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin referandum girişimi, siyasi ve ekonomik krizler ile 2019 Ekim'inde başlayan ancak henüz sonuç alınmayan protestolar ve Irak'ın ABD-İran-İsrail rekabetinin cephesi hâline gelmesi gibi gelişmeler akla gelmektedir. Örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da aslında her bir olumsuz gelişmenin temelinde bazı yapısal sorunların olduğu görülmektedir. Bu sorunların her biri bir diğeriyle ilişkili olup diğlerinden ayrı olarak düşünülemez.

Bu bağlamda Irak'ın karşı karşıya kaldığı yapısal sorunları hiyerarşik bir sıralama olmaksızın beş başlıkta ele almak mümkündür. İlk olarak, Irak'ta 2003 sonrasında yeniden inşa edilmeye çalışılan *devlet yapısının ve kurumlarının aradan*

18 yıl geçmesine rağmen henüz yerine oturmamış olması ve kırılan durumu büyük bir sorundur. Bu sorun hükümetlerden güvenlik sektörüne, adaletten ekonomiye kadar devletin sağlıklı bir şekilde işlemesiyle ilgili bütün kurumlar için geçerlidir. Devlet kurumlarının fonksiyonlarını yerine getirmemesi ülkede temel hizmetlerin bile kesintiye uğramasına sebep olmaktadır. Örneğin, dünyanın dördüncü büyük petrol üreticisi olan Irak'ta 2003 yılından beri 24 saat kesintisiz elektrik hizmeti verilemiyor olması büyük ölçüde bununla ilişkilidir. Aynı şekilde on milyarlarca dolar harcayıp yeniden inşa edilen Irak ordusunun ve genel anlamda güvenlik sektörünün ülkede genel güvenliği sağlayamadığı özellikle 2014 yılında DAESH'in Musul'u işgali sırasında Irak ordusunun herhangi bir direniş gösterememesiyle acı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Irak Meclisi ise mart ayının sonuna doğru henüz 2021 yılı bütçesini onaylamamıştır.

Irak'ta karşı karşıya kalınan yapısal sorunların ikincisi, *siyaset mekanizmasının meşruiyet ve temsil* sorunudur. Ülkede düzenli seçimler yapılmaya çalışılıyor olsa da bazı grupların sistemden soyutlanması, bazı grupların ise birbirleriyle ve kendi içlerinde yaşadığı iktidar mücadelesi ve güç konsolidasyonu girişimi ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İşgal sonrası dönemde Sünni Arap kesimin sisteme yeniden entegrasyonunda yaşanan sorunlar veya ülkenin bazı bölgelerinde DAESH öncesi dönemde de devlet otoritesinin ortadan kalkması bununla ilişkilidir.

Üçüncü yapısal sorun *ülkede sona ermeyen ve her seferinde kendisini ve karşıtı yeniden üreten rövanşizm motivasyonu*yla ilişkilidir. Siyasal, etnik veya mezhepsel grupların birbirleriyle veya kendi içlerinde yaşadıkları mücadele, başta Saddam döneminde yaşananlar olmak üzere tarihsel travmalarla da birleşince gücü eline geçiren grubun diğer grup-

lar üzerinde intikam alması söz konusu olmaktadır. Bu durum özellikle bazı bölgelerde Irak toplumunun bir arada yaşamasını zorlaştırmaktadır. Rövanşizm sadece siyasal alanda söz konusu olsa etkisini (yine de ciddi bir sorun olarak) siyasal kutuplaşmayla sınırlı tutmak mümkün olabilir. Ancak demografik operasyonlar, ülke içinde yerinden etmeler ve kitlesel cezalandırmalar, çok ciddi yapısal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İşin kötü tarafı Şii, Sünni, Arap veya Kürt olsun Irak halkının bütün kesimleri rövanşizm dalgasının hem hedefi hem de onları temsil iddiasında olan aktörler düşünüldüğünde faili durumundadır.

Dördüncü yapısal sorun, büyük ölçüde ilk iki nedenle ilişkili olarak *ekonomik temellidir*. İşgal dönemi sona erdikten sonra petrol gelirlerine rağmen Irak halkının sosyo-ekonomik koşullarında herhangi bir düzelme olmamış ve yaşam koşulları her geçen gün kötüleşmiştir. Irak'ta kişi başına düşen milli gelir son 10 yıl dikkate alındığında düşmüştür. Buna mukabil yolsuzluk ve yozlaşma, neredeyse herkes tarafından kabul edilen ve eleştirilen bir husus hâline gelmiştir. Siyaset

mekanizmasının sosyo-ekonomik gelişmedeki başarısızlığı üzerine 2019 yılının Ekim ayında geniş katılımlı protestolar başlamış ve bunun sonucunda hükümet değişimi olmuştur.

“

Irak'taki çeşitli grupların İran başta olmak üzere ülke dışı güçlerle kurduğu ilişkiler, müstakil bir Irak siyaseti geliştirilmesinin önündeki önemli bir engeldir. Bundan daha önemlisi, Irak gün geçtikçe farklı gündemlere sahip olan dış güçlerin birbirleriyle mücadele ettikleri edilgen bir jeopolitik cephe hâline gelmektedir.

”

Irak'ın karşı karşıya kaldığı beşinci yapısal sorun, *Irak dışı dinamiklerin Irak siyaseti üzerindeki etkisiyle* ilişkilidir. Burada Irak dışı siyasetten kastedilen, İran'ın Bağdat üzerinde giderek artan etkisi ve ABD başta olmak üzere bazı bölge içi ve bölge dışı aktörlerin Irak'taki süreçlere yıkıcı bir şekilde müdahil olmasıdır. Irak'taki çeşitli grupların İran başta olmak üzere ülke dışı güçlerle kurduğu ilişkiler, müstakil bir Irak siyaseti geliştirilmesinin önündeki önemli bir

engeldir. Bundan daha önemlisi, Irak gün geçtikçe farklı gündemlere sahip olan dış güçlerin birbirleriyle mücadele ettikleri edilgen bir jeo-politik cephe hâline gelmektedir. İşin kötüsü, Irak içinde ülke dışı güçlerin gündemlerine uygun bir şekilde hareket eden “elverişli aktörlerin” bulunuyor olmasıdır.

YAPISAL SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE KAÇAN FIRSATLAR

Son sözü baştan söylemek gerekirse Irak'taki yapısal sorunların çözüm olasılığı zor fakat imkânsız değildir. Zira ülkenin başına gelen her travmatik olay, aslında bir anlamda yeniden yapılanma için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu noktada referans olarak 2003 işgali alınacak olursa ilki 2003-2008 dönemi, ikincisi 2008-2014 dönemi, üçüncüsü 2014-2018 dönemi ve sonuncusu 2019-2021 dönemi olmak üzere dört dönem, Irak'a yeniden yapılanma için fırsat kapısı açmıştır.

Bu dönemleri biraz daha açmak gerekirse ilk dönem olan 2003-2008 dönemi ABD patronajında yürütülmüş ve Irak siyasetinin yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Bu dönemdeki fırsat, büyük ölçüde ABD'nin yanlış politikaları sonucunda ortadan kalkmış ve kaotik bir ortamın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2008-2014 dönemi *ABD'nin etkisinin görece azalmaya başladığı ve Iraklı aktörlerin giderek daha fazla ağırlığını ortaya koyduğu* dönemi kapsamaktadır. ABD'nin 2011 yılı sonunda muharip askerlerini çekmesinden önce Başbakan el-Maliki gücünü konsolide etmeye başlamış ve ABD'nin çekilmesinin ardından

Irak'ta en etkili siyasal figür hâline gelmiştir. Ancak Maliki'nin yanlış politikaları sonucunda bu dönemdeki fırsat da harcanmış ve daha kötüsü, bu politikalar Irak'ı neredeyse siyasal, toplumsal ve teritoryal olarak bölünmenin eşiğine getirmiştir.

Üçüncü dönem, bir önceki dönemde uygulanan kötü politikaların Irak'a nasıl bir maliyet yüklediğini göstermiş ve DAEŞ faktörünün ana etkisi ortadan kaldırıldıktan sonra; diğer bir ifadeyle Musul tekrar Irak devlet otoritesine girdikten sonra önemli bir fırsat kapısı açılmıştır. Bu dönemde, önceki iki dönemde yapılan hatalardan çıkarılacak dersler ile yeniden inşa hareketi mümkün olsa da büyük bir başarı elde edilememiştir.

Sonuncu ve hâlâ içinde bulduğumuz dönem ise Irak halkının sisteme duyduğu güvensizlik hissinin zirveye çıktığı, etnik ve mezhepsel kimlik ile siyasal pozisyonunu fark etmeksizin tepkisini protestolarla ortaya koymaya başladığı dönemdir. 2019 yılının Ekim ayında başlayan protestolar ile birlikte ilk aşamada Irak siyaseti halkın mesajını almış görüldü ve protestoların başlamasından itibaren altı ay içinde hükümet değişikliğine gidildi. Ancak yeni kurulan hükümetin elinde kısa vadede yapısal sorunların üstesinden gelecek sihirli bir değnek bulunmadığı gibi Irak siyasetine sirayet eden dışsal faktörler şimdilik bu yeni dönemdeki fırsatın kullanılmasının önünde önemli bir engeldir. Bununla beraber fırsat kapısının açıldığı son dönem henüz bitmiş değil ve bu engellerin ortadan kaldırılması da imkânsız değil.

Sonuç olarak aslında Irak'ta başta ekonomi ve güvenlik sektöründe yaşanan sorunlar olmak üzere neredeyse bütün sorunların niteliği yapısal. Bu yapısal sorunların kaynağı 2003 işgali gibi görülse de her bir sorunun tarihsel geri planı olduğu söylenebilir ve aradan geçen 18 yıl dikkate alındığında bütün maliyetin ABD işgaline yüklenmesi kolaycı bir yaklaşım gibi duruyor.

Sonuç olarak aslında Irak'ta başta ekonomi ve güvenlik sektöründe yaşanan sorunlar olmak üzere neredeyse bütün sorunların niteliği yapısal. Bu yapısal sorunların kaynağı 2003 işgali gibi görülse de her bir sorunun tarihsel geri planı olduğu söylenebilir ve aradan geçen 18 yıl dikkate alındığında bütün maliyetin ABD işgaline yüklenmesi kolaycı bir yaklaşım gibi duruyor. Öte yandan bir kez daha vurgulamak gerekirse yapısal sorunların üstesinden gelmek zor fakat imkânsız değil. Bunun için öncelikle siyaset mekanizmasının kendisini yeniden değerlendirmesi ve sorunların üstüne gitmek için güçlü bir irade göstermesi gerekiyor. Bu iradenin gösterilmesi, ülke siyasetine etkide bulunan dışsal faktörlerin hareket alanını da daraltacaktır. Irak siyasetinin bu noktada bulabileceği en güçlü destek, artık söz konusu sorunlardan bıkan ve çözüm konusunda ısrarcı olan Irak halkından gelmektedir. ■

IRAK TÜRKLERİNİN TARİHSEL SEYİR DEFTERİ VE KARŞILAŞTIĞI ÇOK BOYUTLU SORUNLAR

PROF. DR. MAHİR NAKİP

Öğretim Üyesi ÇANKAYA ÜNİ.

“

Osmanlı devrinde bu bölgede ya Safevilerle çatışma yaşanmış ya da ayaklanan bazı Arap ve Kürt aşiretlerinin isyanları bastırılmıştır. Türkmenlerin de böyle bir talebi veya iddiası olmadığı için Osmanlı yönetimi ile bir sorunları olmamıştır. Kaldı ki genelde Türkmen halkı Kerkük, Erbil ve Musul gibi büyük şehirlerde ve bu şehirlerin yakın çevrelerinde yaşamakta, diğer halklara nazaran daha şehirli, tahsilli ve aydın kimliğe sahiptir.

”

Osmanlılar devrinde 1534-1918 Irak'ta yaşayan Türklerin, diğer halklar kadar huzur ve sükûnet içerisinde yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bu dönem içerisinde Osmanlı yönetiminin, dinine, mezhebine, meşrebine veya etnik yapısına bakmaksızın Irak halkları ile bir problemi olmamıştır. Zaten Osmanlı devrinde bu bölgede ya Safevilerle çatışma yaşanmış ya da ayaklanan bazı Arap ve Kürt aşiretlerinin isyanları bastırılmıştır. Türkmenlerin de böyle bir talebi veya iddiası olmadığı için Osmanlı yönetimi ile bir sorunları olmamıştır. Kaldı ki genelde Türkmen halkı Kerkük, Erbil ve Musul gibi büyük şehirlerde ve bu şehirlerin yakın çev-

relerinde yaşamakta, diğer halklara nazaran daha şehirli, tahsilli ve aydın kimliğe sahiptiler.

SÖMÜRGE DÖNEMİNDE TÜRKMENLER

İngilizler Irak'ı, doğrudan veya Şerif Hüseyin'in sülalesi üzerinden 1958 yılına kadar yönettiler diyebiliriz. Bu süre içerisinde Türkmenler zaten Osmanlı bakiyesi olarak görüldü ve resmen olmasa da fiilen hassas görevlerden uzak tutuldular. Yine bu süre içerisinde zengin bir petrol havzası olan Kerkük hassas bir şekilde yönetildi. Belediye başkanlarının çoğu Türkmenlerden oluşurken, sadece bir defa Türkmen bir vali tayin edildi

o da Türkmen toplumu tarafından dışlanmıştı. 1940'lı yıllarda bir tarım projesi gereğiyle Havice ve Düceyl tarım projeleri yürürlüğe sokuldu ve bu yolla güneyden Arap Ubeydi ve Cuburi aşiretlerinin bazı kolları güneyden getirilerek Havice'ye yerleştirildi. Bugün Havice, Kerkük'ün 400-500 bin nüfuslu en büyük ilçesi olup tamamen Arap nüfusu ile meskündür ve merkez ilçe kadar bir nüfusa sahiptir.

1958-1967 yılları arası her ne kadar rejimin adı cumhuriyet olmuşsa da ihtilallerin ve kargaşaların bol olduğu bir dönem olmuştur. Türkmenlerin Kerkük'te

maruz kaldıkları en büyük katliam, 14 Temmuz 1959 tarihinde meydana gelmiş ve artık Türkmenler tamamen hedef tahtasına oturtulmuştur denilebilir. Bu tarihe kadar özellikle Kerkük'te yaşayan Türkmenlerin meseleleri ve gördükleri muamele merkezî yönetimle alakalıydı. Ancak 1959 Katliamı'ndan sonra bu denkleme artık Kürdistan Demokratik Partisi de dâhil olmuştur. Aslında bu müdahale biraz da o dönemlerde şiddetlenen ABD-Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaşın bir sonucu niteliğindedir. Nitekim katliam sırasında Türkmen evlerinde asılı olan ve Türkiye'yi andıran her türlü resim ve tablolar indirilerek Peşmergelerin ayakları altına alınmıştır.

“

Baas iktidarının, Türkmenleri tamamen Arap potasında eritme gibi bir hedefi vardı. Nitekim köklü Türk Bayat aşiretinin bir kısmı baskı neticesinde bir kısmı da maddi teşviklerle kendilerini Arap yazdırarak milliyetlerini değiştirmişlerdir.

”

BAAS DÖNEMİNDE TÜRKMENLER

1968-2003 Baas dönemi belki Türkmenler için en kâbuslu yıllar olmuştur. Çünkü ideoloji olarak tamamen Arap ırkçılığı üzerine inşa edilen Baas iktidarının, Türkmenleri tamamen Arap potasında eritme gibi bir hedefi vardı. Nitekim köklü Türk Bayat aşiretinin bir kısmı baskı neticesinde bir kısmı da maddi teşviklerle kendilerini Arap yazdırarak milliyetlerini de-

ğiştirmişlerdir. Ayrıca güneyden yüz binlerce Arap vatandaşa aile başına 10 bin dinar verilerek Kerkük'e getirilip şehir Araplaştırılmak istenmiştir. Bugün bile bu Araplar on binlikler olarak anılırlar. Türkmenlerin Kerkük'te tayinleri tamamen yasaklanırken, emlak alımları da sınırlandırılmış ve bir Türkmen ancak bir Arap'a gayrimenkulünü satabilir duruma gelmiştir. 1980'den sonra cana kıyımlar da başlamıştır. Nitekim Kerkük'te ve Tuzhurmatı'da ciddi sayıda Türkmen idam edilmiş ve Beşir köyü yerle bir edilmiştir. 1991 Tazehurmatı ve Altınköprü katliamlarıyla bu kıyım devam etmiştir. Hasılıkelam Türkmenlerin en kâbuslu yılları gerçekten Baas dönemi olmuştur.

İŞGAL VE DAEŞ TERÖRÜ DÖNEMİNDE TÜRKMENLER

2003 yılında ABD'nin, Şii ve Kürt muhalifleri arkasına alarak Irak'a yaptığı müdahale yeni bir düzen getireceğine düzensizlik ve başıboşluk getirmiştir. 1 Mart 2003 Tezkeresi'nin TBMM'de reddedilmesiyle Türkiye devreden çıkınca hem Türkiye hem de Türkmenler siyasi süreçten dışlanmışlardır. Bu da bir taraftan İran'ın hâkimiyet alanını genişletmiş, diğer taraftan da Türkmen gücünün zayıflamasına ve bölünme noktasına gelmesine sebep olmuştur. Kürt Peşmergelerin, ABD'nin yardımıyla Kerkük'e, Tuzhurmatı'ya ve Musul'a dolmaları bir emrivaki doğurmuştur. Kerkük ve Tuzhurmatı'da 2017 yılına kadar devam Kürt yönetimi döneminde çok sayıda Türkmen siyasetçi, aydın, doktor ve iş adamı faili meçhul cinayetlere kurban gitmiş ve özel-

likle de Tuzhurmatı'da birçok patlamada yüzlerce Türkmen şehit düşmüştür. Bu emrivaki, bugün her ne kadar Peşmergeler Kerkük'ten çıkmışlarsa da yüz binlerce Kürt'ün Kerkük'e kalıcı şekilde yerleşmesine ve binaenaleyh parlamentoda 12 sandalyelik kontenjanın yarısını Kürtlerin ele geçirmesine sebep olmuştur.

2014 Haziran'ında DEAŞ'ın Irak'a nüfuz edişinden kısa bir süre sonra Telafer, Beşir ve Emirli gibi Türkmen şehirleri dâhil, Irak'ın takriben %25'i terör örgütünün kontrolüne girdi. Amerikalılar tarafından 2003 yılından 2014 yılına kadar eğitilen Irak ordusu adeta buharlaşmış ve Kürt bölgesi yönetimi de bana dokunmayan yılan bin yaşasın anlayışıyla hareket ederek tepki koymamıştır. Toplam 500 bine yakın Türkmen, bin yıldır yaşadıkları şehirlerden göç etmek zorunda kaldı, yüzlercesi de DEAŞ tarafından ya kaçırıldı ya da öldürüldü. 2017 yılında DEAŞ çekildikten sonra tahrip edilen birçok şehir yavaş yavaş imar görürken Telafer, Bastamlı, Yayçılı, Beşir ve Emirli gibi Türkmen yerleşim şehirleri hiçbir devlet hizmeti görmediği için 500 bin göçmenin en fazla 200 bini şehrine dönüş yapabilmıştır. Geri kalanı Türkiye'de ve Irak'ın muhtelif yerlerinde sığınmacı olarak yaşamaya devam etmektedir.

Bu kısa serdedilişte bir asır içerisinde Irak'ta yaşayan Türklerin her gün nasıl nüfus, güç ve nüfuz kaybettiğini gördük. Sosyolojik olarak şehirli, eğitilmiş ve aydın bir sosyal tabaka daha naif, kırılğan, tez pes ve zorlanırsa göç eden bir sınıftır. Türkmenler de büyük ölçüde bu tasnife giriyor. Acaba bu-

günün irdelenmesiyle geleceğe nasıl bakılmalı ve Irak'ta Türkmen varlığı nasıl korunmalı sorularını cevaplandırmaya çalışalım.

TÜRKMENLERİN MEVCUT DURUMU VE GELECEK SENARYOLARI

Doğrusu ne bugün Türkmenlerin durumu iyidir ne de gelecekleri parlak görünmektedir. Çünkü Irak'ta genel gidişat zaten kötüye doğrudur. 18 yıllık Irak'ın seyir defteri hep yağmurdan fırtınaya ve fırtınadan kasırgaya doğru gidiş yönündedir. Irak, böyle devam ederse ömür boyu koalisyonlu hükümetlere yani paylaşım esasına dayanan bir sisteme mahkûm edilecektir. Şu anda bile sadece bakanlıklar değil, en basit idari görev bile siyasi gruplar tarafından parayla satın alınmakta, rüşvet denen afet ülkenin en küçük hücrelerine kadar sirayet etmiştir. Irak, her zaman İran-ABD-Körfez ülkeleri üçgeni arasında mücadele sahası olurken, Kürt yönetimi ile Bağdat yönetimi arasında pazarlıklar sürekliliği devam edecek; siyasi, iktisadi, sosyo-kültürel mesafe kopana dek devam edecektir. İşsizlik, ekonomik bunalım, yoksulluk, istikrarsızlık, güvensizlik gibi olumsuzluklar toplumda patlamalara ve isyanlara sebep olacağı benziyor. Bu buhran Irak'ı nereye kadar götürür bilinmez. Ama bu geminin içinde Türkmenlerin de olduğu açıktır. Netice itibarıyla Türkmenler bir asırdan beridir Irak toplumunun mağdur bir dilimidir.

Genelden özele meseleyi indirirsek Türkmenlerin bugünü ve geleceğini üç boyutta ele almak gerekir: Siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel. Irak'taki gelişmelerin bir

yansıması olarak, Türkmenler arasında da siyasi bölünmüşlük giderek artış göstermektedir. Şii temayüllü siyasi partiler ve milliyetçi siyasi ayrışmayı gösterirken, her iki cemahta mikro ayrışmalar da olmaktadır. Bütün bu bölünmeler, siyasi şahsiyetlerin bir araya gelmelerine ve en azında Kerkük'ün geleceği, Telafer ve Tuzhurmatı gibi ilçelerin il olması gibi temel konularda birleşmelerine mâni olmaması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak asgari müşterekliklerin dışında aralarındaki geçimsizlik oldukça fazladır. Siyasi partilerin tek çatı altında birleşmeleri mümkün olmamakla beraber, belki siyasi müştereklikleri arttırmanın en demokratik ve akılcı yolu, yetkileri iyi tanımlanmış bir meclis çatısı altında partilerin bir araya gelmesidir.

1991-2003 yılları arasında uygulanan ambargo Irak ekonomisine büyük bir darbe vururken 2003 yılından sonra ambargonun kalkması ve petrol gelirlerinin artması, büyük bir finansal ekonomi doğurdu. İthalat serbestisi, serbest ekonomik düzenlemeler, maaşların artması, devlet ihalelerinin fazlaşması piyasada büyük bir hareketlilik yarattı. Ancak anarşi, iktisadi faaliyetleri de kapsam alanına aldı; orta sınıfı iyice küçülterek bir taraftan çöplükten yiyecek toplayacak sefil bir sosyal tabaka, diğer taraftan milyarlarca dolarlık servete sahip nevezuhur zenginler ortaya çıkardı. Hâliyle bundan Türkmenler de nasibini aldı. Her ne kadar çöpten yiyecek toplayan insanları yoksa da işsizlik, Türkmen gençlerini birçok kötü alışkanlıklara ve göçe zorlamaktadır

denilebilir. Güvenliğin olmayışından mütevellit, her ne kadar Irak'ta üretim yapılamıyorsa da küçük sermayeleri bir araya getirerek Türkmen arazileri üzerinde küçük ve orta ölçekli teşebbüsler kurulabilir. Ancak bunun için gençlere öncülük edecek tecrübeli tekniker eleman desteği gerekecektir.

“
Özetlemek gerekirse Irak'ta Türkmenlerin en önemli sorunları, kendilerine has bir bölgelerinin veya vilayetlerinin olmayışıdır. Onları Irak toplumundan tecrit etmek mümkün değildir.

”
Türkmenlerin belki en rahat olduğu taraf sosyo-kültürel yapılarıdır. Çünkü Türkmenlerin aile yapıları sağlamdır. Akraba ilişkileri, yardımlaşma ve sosyal dayanışma toplumun bütün farklı kesimleri arasında yaygındır. Mesela fuhuş, esrarkeşlik ve hırsızlık gibi davranış bozuklukları Türkmenler arasında Irak geneline kıyasla minimum düzeydedir denilebilir. Ayrıca Türkmenler Baas döneminde sınırlı düzeyde kültürel faaliyetler düzenleyebilirken bugün televizyonları, gazete ve dergileri, sosyal medyaları yoluyla birbirleriyle güçlü bir kültürel bağ kurabilmektedirler. Özetlemek gerekirse Irak'ta Türkmenlerin en önemli sorunları, kendilerine has bir bölgelerinin veya vilayetlerinin olmayışıdır. Onları Irak toplumundan tecrit etmek mümkün değildir. Dolayısıyla dış güçler Irak'ın (her türlü siyasi ve ekonomik) işlerine karıştığı sürece Türkmenler de desteğe muhtaç olacaklardır. ■

14. YÜZYILIN SONUNDA İRAN PANORAMASI

DR. HAKKI UYGUR

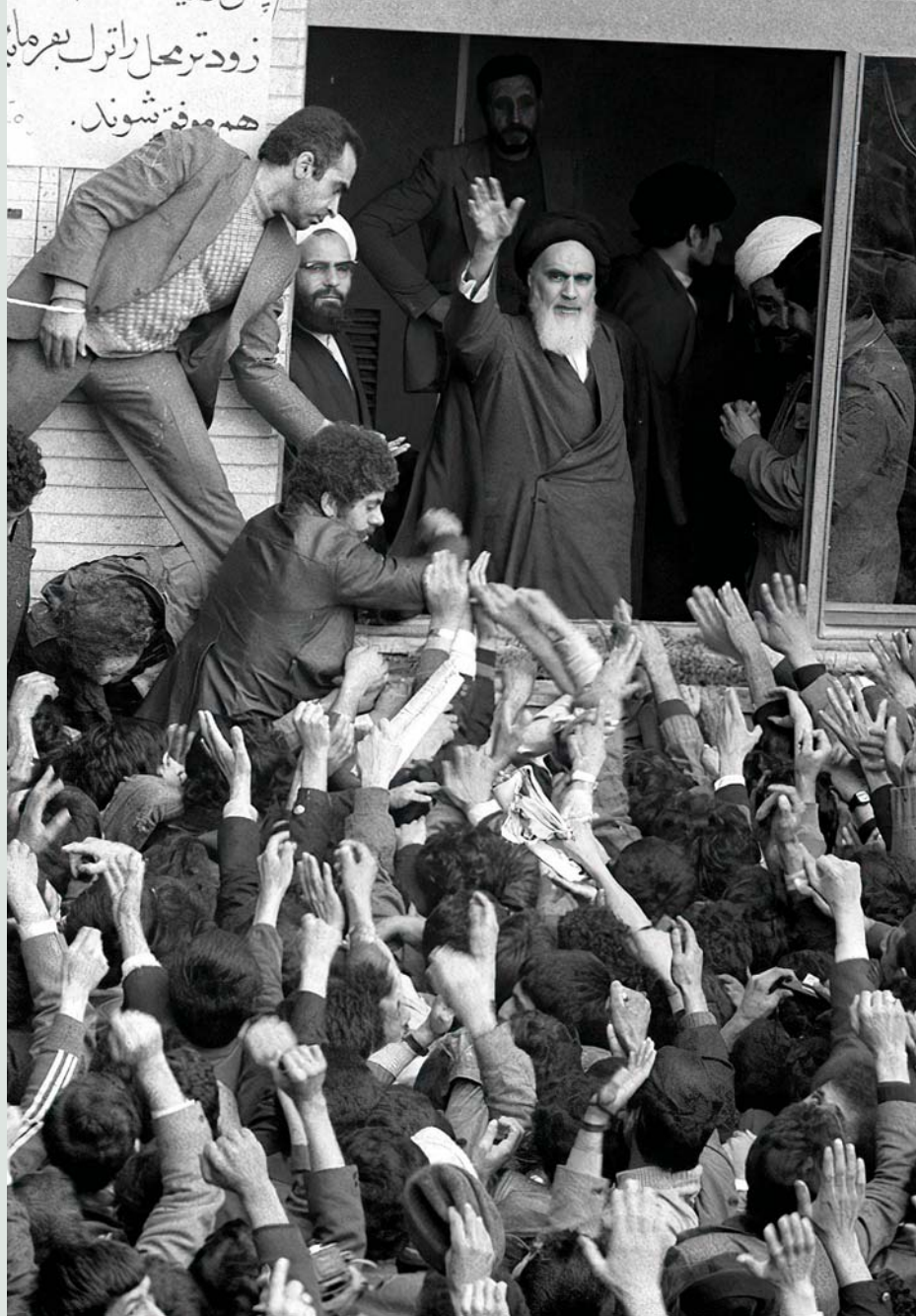
Başkan Vekili İRAM

“

Öncelikle 79 İslam Devrimi hiç kuşkusuz modern İslamcı hareketlerin bir halkası kabul edilmelidir. Hem kendisinden önceki Sünni Müslüman Kardeşler ya da Şii Fedaiyan Örgütü gibi hareketlerden etkilenmiş hem de kendisinden sonra birçok İslamcı hareketi derinden etkilemiş olan Humeyni liderliğindeki devrim, aslında her devrimde olduğu gibi ilk aşamasında oldukça farklı renklere sahiptir.

”

Ş emsi ve Kameri hicri takvimler arasındaki gün farkı nedeniyle h.k. 14. yüzyılın arifesinde İslam Devrimi'ne imza atan İran halkı ülkede kullanılan resmi h.ş. takvim ile 1400 yılına giriyor. Son yüzyılına Batı eğilimli, milliyetçi monarşi olarak kabul edilebilecek Pehlevi yönetimlerini ve 1979 yılından beri de İslam Cumhuriyeti tecrübesini sığdıran ülke bu süreç içinde işgaller, iç ve konvansiyonel savaş gibi birçok badire atlattı.

Aradan geçen 42 yıldan sonra, merhum Kelim Sıddıki'nin tabirinden uyarlayacak olursak İslam Devrimi'nin değerlendirmesini yapacak tarihçiler artık doğmuş ve akademik hayatlarına başlamış olmalı. Kendisi de devrimin destekçisi sayılabilecek Sıddıki'nin

ima ettiği mahzurların bir kısmı hâlen yerli yerinde dursa da bugün itibarıyla devrim sürecinin daha serinkanlı analizini yapmak mümkün görünüyor. Kapsamlı bir akademik değerlendirmeyi işin erbabına bırakarak böylesi bir yazının sınırları içinde devrimin dinî, siyasi ve toplumsal boyutlarına dair bazı mütevazı gözlemlerimi paylaşmak isterim.

“

Humeyni liderliğindeki devrim, aslında her devrimde olduğu gibi ilk aşamasında oldukça farklı renklere sahiptir. Aralarında Mehdi Bazergan, Ali Şeriatî, Mesut Recevi, İbrahim Yezdi gibi sağlam solcu çok sayıda ideolojik unsuru barındıran devrimcilerin Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra kendi aralarında çatışmaları kaçınılmazdı ve nitekim öyle oldu.

”

İRAN İSLAM DEVRİMİ'Nİ YENİDEN DEĞERLENDİRME

Öncelikle 79 İslam Devrimi hiç kuşkusuz modern İslamcı hare-

ketlerin bir halkası kabul edilmelidir. Hem kendisinden önceki Sünni Müslüman Kardeşler ya da Şii Fedaiyan Örgütü gibi hareketlerden etkilenmiş hem de kendisinden sonra birçok İslamcı hareketi derinden etkilemiş olan Humeyni liderliğindeki devrim, aslında her devrimde olduğu gibi ilk aşamasında oldukça farklı renklere sahiptir. Aralarında Mehdi Bazergan, Ali Şeriatî, Mesut Recevi, İbrahim Yezdi gibi sağlam solcu çok sayıda ideolojik unsuru barındıran devrimcilerin Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra kendi aralarında çatışmaları kaçınılmazdı ve nitekim öyle oldu. Devrimci heyecanların da patlak vermesinde önemli rol oynadığı sekiz yıllık Irak savaşı bittiğinde yalnızca Komünist Tudeh Partisi ya da Halkın Mücahitleri Örgütü gibi farklı siyasi-gerilla teşkilatları değil Tebrizli Ayetullah Şeriatmedari hatta Velayet-i Fakih teorisinin geliştiricisi Ruhullah Humeyni'nin yakın talebesi Ayetullah Hüseyin Ali Muntazeri dahi yeni sistemin dışında kalmıştı. Buna mukabil devrim güçlü bir devlet sistemi kurmuş, ilk on yıl içinde karşılaştığı meydan okumaları önemli bedeller ödeme pahasına arkada bırakmayı başarmıştı.

“

İlk on yılda elitlerle ve halkla olan irtibatı iyice daraltılan Humeyni'nin savaşın Irak içine taşınmaması ya da askerlerin ve din adamı kökenlilerin siyaset sahnesini domine etmemeleri yönündeki çağrılar beyhude ve naif çabalar olarak tarihe geçti.

”

Aynı zamanda ciddi bir irfan-tasavvuf şarihi olan Humeyni liderliğindeki yeni elitlerin ilk teorik meydan okumaları şeriat-maslahat ikilemi çerçevesinde meydana geldi. Humeyni verdiği fetvalarla bu sorunun hızlı bir şekilde çözülmesini sağladı ve daha 1981 yılında Anayasa Konseyindeki fakihlere yazdığı sert bir uyarı mektubunda konsey üyelerinin medrese yönetmediklerini anlamaları gerektiğinin altını çizdi. Benzer şekilde savaş döneminin çetin koşulları da idealist genç devrimcilerin bölgedeki karmaşık güç oyununa çabucak ayak uydurmalarında ve ideolojik bağları geride bırakmalarına katkıda bulundu. İlk on yılda elitlerle ve halkla olan irtibatı iyice daraltılan Humeyni'nin savaşın Irak içine taşınmaması ya da askerlerin ve din adamı kökenlilerin siyaset sahnesini domine etmemeleri yönündeki çağrılar beyhude ve naif çabalar olarak tarihe geçti.

Humeyni'nin özellikle son yıllarında İran iç ve dış politikasının belirlenmesinde eksen rol oynamaya başlayan oğlu Ahmed Humeyni'nin 1995 yılında ani şekilde ölümü Haşimi Rafsancani ve Ali Hameney'i yeni İran'ın tartışmasız iki ismi hâline getirdi. Bununla

birlikte yirmi yıl sonra büyük bir sistem içi krize dönüşecek görüş ayrılıkları, iklimin gün geçtikçe artan biçimde birbirinden uzaklaşmasına neden oldu. Rafsancani'nin ulema arasındaki saygın konumu ile bürokrasi üzerindeki tartışılmaz etkisi zayıf konumdaki Hameney'i farklı müttefikler arayışına itti ve bu noktada Ahmed Humeyni'nin ölümünden sonra kendilerini öksüz hissetmeye başlayan Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) uygun bir seçenek oldu. Doksanlı yıllar boyunca Rafsancani ve sonrasında Muhammed Hatemi iktidarları ekonomiyi, siyasi gelişimi, bölge ve dünya ile iyi ilişkileri savunurken Hameney sürekli olarak “devrim değerlerini” savunan ve “Batı'nın kültürel saldırısını” dile getiren isim oldu.

İRAN İÇ SİYASETİNDEKİ ÇEKİŞMELER VE YANSIMALARI

Sekiz yılda bir değişen cumhurbaşkanlarına karşı, Devrim Lideri unvanıyla 32 yıldır ülkenin en güçlü pozisyonunda oturması Hameney'in meşruiyetlerini halktan alan siyasetçiler karşısında giderek güçlenmesine yol açtığı gibi, Hatemi döneminde görüldüğü üzere

askerî kurumların siyasetteki etkinliklerinin muhtıra yayımlayabilecek kadar artmasına da imkân sağladı. Yine de askerlerin ülkenin iç ve dış siyasetteki etkilerini artıran en önemli gelişme kuşkusuz 11 Eylül olaylarından sonra iyice güvenleştiren uluslararası ilişkiler oldu. Irak ve Afganistan işgalleri bugünden değerlendirildiğinde, bölgesel etkinlik hususunda İran'a alan açıtsa da işgalin ilk yıllarında İran'ın da Neoconların hedefleri arasında yer alması büyük bir tedirginlik kaynağıydı. Bunun farkında olan İran, savunma hattını Irak'ta kurmuş ve doğrudan ya da dolaylı olarak desteklediği milis örgütlerle ABD güçlerine önemli kayıplar yaşatmıştı. Sonuç olarak, Irak'taki etkinliği günden güne artan DMO ve özellikle Kudüs Gücü unsurlarının ülke içindeki siyasi gücü de iyice pekişmiş Mahmud Ahmedinejad döneminde gerek kabinesindeki isimler gerekse de diğer kurumlardaki etkileri ile ülke bir askerî cumhuriyeti andırmaya başlamıştır. Ancak bu neo-militarist dalga popülist siyasetleriyle bilinen Ahmedinejad'ı da aşmış ve özellikle ikinci döneminde gerek askerler gerekse de arkalarındaki Hameney ile ciddi sorunlar yaşamıştır.

2013'te cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani, ABD ve diğer önde gelen küresel oyuncular ile imzaladığı nükleer anlaşma sayesinde iç ve dış politikada önemli açılımlar yapmak istemiş ancak ABD'de 2016 yılında Donald Trump'ın iş başına gelmesi bu hedeflerini tamamen suya düşürmüştür. Bu durum ilk yıllarında kamuoyu önünde Hameney'e meydan okumaktan çekinmeyen Ruhani'yi yalnızca müesses nizam karşısında zayıf düşürmekle kalmamış, uygulanan yaptırımların yıkıcı etkisi nedeniyle halk nezdindeki itibarını da sıfırlamıştır. Ruhani hükümeti için son umut, demokrat Joe Biden hükümetinin seçilmesi olmuş ancak seçim vaatlerinin aksine nükleer anlaşmaya hızlı bir şekilde dönerek yaptırımları kaldırmayan Biden ve ekibi Ruhani'nin ve "ılımlı cephenin" en azından hazirandaki cumhurbaşkanlığı seçimlerine dair tüm ümitlerini suya düşürmüştür. Bugün itibarıyla Ruhani hükümetine kamuoyu desteğinin %50'nin, haziran ayındaki seçimlere katılım oranının ise %20'nin altında kaldığına dair çeşitli kamuoyu yoklamaları bulunmaktadır.

Özetlenen çerçeve ışığında kriz-fırsat ilişkisi İran içinde de bazı

kesimlerin yakın geçmişte yaşananlara bakışını açıklıyor. Bölgesel müdahaleleri ve nükleer faaliyetleri nedeniyle uğradığı ambargolarla son on yılın ortalama büyüme hızı %0'a düşmüş olan ülkede ağır yaptırımlar altında bunalan geniş kesimlerin aksine iç ve dış siyasette iddialı projeler peşinde olan gruplar bu durumu gelecek projeksiyonlarında kullanma düşüncesindedir. Ali Hameney'in uzun yıllardır seslendirdiği, düşük profilli, devrim liderine meydan okuma kapasitesine sahip olmayan, doğrudan halkın değil meclisin seçeceği bir başbakanlık modeli için uygun ortamın bulunduğunu düşünen muhafazakâr-militarist çevreler şimdiden bu adayları gündeme getirmeye başladılar. Muhammed Kalibaf, Said Muhammed ya da Hüseyin Dehgan hatta İbrahim Reisi gibi isimlerden birisinin düşük katılımlı bir seçimle iş başına gelmesi hâlinde söz konusu anayasal ve yapısal değişikliğe karşı çıkmaya çağrı yorumları yapıyor. Bu şekilde iyice yaşlanan Hameney kendisinden sonraki devrim lideri için önemli bir sorunu ortadan kaldırmayı düşünüyor. Yine de halkın demokratik katılım kanallarından ümidini kesmesinin ile-

ride daha büyük sorunlara yol açma potansiyeline sahip olduğu unutulmamalıdır.

Özetle şemsi yüzyılın sonundaki İran'da, bugün itibarıyla tüm dış baskılara rağmen bölgedeki nüfuzunu ciddi oranda artırmış güçlü bir devlet yapısı, zayıflayan ideolojik-sosyolojik temeller ve kronik sorunlarla boğuşan bir ekonomik görünüm göze çarpmaktadır. İkinci ve üçüncü faktörlerin, rejimin değiştirilmesi imkânsız iç ve dış politika ilkelerinden kaynaklandığı düşünüldüğünde yakın gelecekte bu görünümde bir değişiklik beklemek zor görünüyor. ABD liderliğindeki Batı ile sağlanabilecek yeni bir muhtemel uzlaşma geçici olacak ve sonraki devrim liderinin İran'ı dış dünyaya entegre edebilmesi için büyük tavizler vermesi gerekecektir. Asıl dikkate alınması gereken orta ve uzun vadeli dinamik ise sosyolojik yapıdaki değişim ile uzun yıllardır süren ekonomik krizlerin tetikleyebileceği toplumsal taleplerdir. Zira din adamlarının rejim içindeki itibarlarını tamamen kaybetmeye başlaması, milliyetçi-asker modelinin makbul siyasetçi hâline gelmesi, döngüsel hâl almaya başlayan ve birkaç yılda bir tekrarlanan toplumsal gösterilerde yaşanan can kaybı sayısının her seferinde artması, yine tüm dünyayı etkisi altına alan salgının ekonomik etkileri, öte yandan iklim değişikliğinin zaten kurak ülkede yol açtığı su sorunu ve iç göç gibi yıpratıcı etkiler bir arada düşünüldüğünde İran'ın yakın gelecekte karşılaşılabileceği meydan okumaların dış politikadan ziyade iç dinamiklerden kaynaklanması daha muhtemel görünmektedir. ■

ABD DIŞ POLİTİKASINDA 40 YILLIK İRAN SORUNU: NEREDEN NEREYE?

PROF. DR. MUSTAFA KİBAROĞLU

Öğretim Üyesi MEF ÜNİ.

“

Şah Rıza Pehlevi döneminde ABD ile stratejik müttefik ilişkisi içinde olan İran, Şubat 1979'daki İslam Devrimi'nden bu yana ABD'yi "büyük şeytan" olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık ABD de İran'ı, Suriye ve Kuzey Kore gibi ülkelerle geliştirdiği yakın askerî ve stratejik iş birliği sebebiyle "şeytan eksenî" içinde olmak ve "teröre destek vermek" ile suçlamaktadır.

”

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin düzeyinin, her iki ülkede de farklı siyasi yaklaşımlara ve dış politika önceliklerine sahip devlet adamlarının yönetime gelip gittikleri son 40 yıl boyunca hep en alt seviyede seyrettiği gözlemlenmektedir. Şah Rıza Pehlevi döneminde ABD ile stratejik müttefik ilişkisi içinde olan İran, Şubat 1979'daki İslam Devrimi'nden bu yana ABD'yi "büyük şeytan" olarak

tanımlamaktadır. Buna karşılık ABD de İran'ı, Suriye ve Kuzey Kore gibi ülkelerle geliştirdiği yakın askerî ve stratejik iş birliği sebebiyle "şeytan eksenî" içinde olmak ve "teröre destek vermek" ile suçlamaktadır.

İRAN-ABD GERİLİMİNE TARİHSEL BAKIŞ

Bu yazıda, İran-ABD ilişkilerinde önceki dönemlere kısaca değinilerek Ocak 2021'de Beyaz Saray'a gelen Demokrat Başkan Joe Biden

yönetiminde Washington ile Tahran arasında ilişkilerin seviyesinde olumlu gelişmeler kaydedilebilir mi ya da ilişkiler daha kötüye gider ve çatışmaya yol açar mı gibi soruların cevapları aranacaktır. ABD'nin 39. Başkanı Demokrat Jimmy Carter 1977'yi 78'e bağlayan yılbaşını İran Şahı Rıza Pehlevi'nin resmî davetlisi olarak Tahran'da kutlamıştı. Bu ziyaret sırasında geniş kapsamlı nükleer teknoloji transferini de içeren bir dizi iş birliği anlaşmalarının imzalanmasıyla İran, ABD nezdinde "en tercih edilen ülke" (most favored nation) statüsü kazanmıştı. Ancak

takip eden aylar içinde yaşanan gelişmelerin sarmalında, Şubat 1979'da İran İslam Devrimi ile Şah yönetimi yıkıldı ve ABD ile ilişkiler hızla kötüye gitti.

İki ülke arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesine sebep olan en önemli olay Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliğinin İranlı devrim taraftarlarınca basılması, bir kısım personelin 444 gün boyunca rehin tutulması ve bu olayın her gün medyada en trajik boyutlarıyla işlenerek toplumları birbirine düşman etmesidir demek yanlış olmayacaktır. 1980'li yıllarda Cumhuriyetçi Başkan Ronald Reagan tarafından gündeme getirilen "Yıldız Savaşları" projesini geliştiren ABD yönetimi, "şeytan imparatorluğu" olarak tanımladığı Sovyetler Birliği ile giriştiği nükleer silahlanma yarışında bir adım önde olma hedefine kilitlenmişti. Bir sonraki Başkan George Herbert W. Bush ise 1989 itibarıyla Doğu Bloku'nun yıkılması ve ardından Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla ilgisini büyük oranda komünizm sonrası Doğu Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) doğuya doğru genişlemesi gibi stratejik önceliği olan konulara yoğunlaştırmıştı. 1980-88 yılları boyunca Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak ile yaşanan savaş sebebiyle oldukça yıpranan İran, askerî ve ekonomik açıdan toparlanma fırsatı bulamadan Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali etmesi ile başlayan süreçte, Kasım 1992'te Başkan seçilen Demokrat Bill Clinton yönetiminin "Çifte Kıskaç" (Dual Containment) yaptırımlarına tabi olmuştu.

Fakat, İran ile ABD ilişkilerinde sıcak çatışma olasılığının Washington'da üst seviyede görev yapan siyasetçiler, diplomatlar ve askerler tarafından dile getirilmesi, İran'ın Kuzey Kore ile iş birliği içinde geliştirdiği 1.300 km menzile sahip Şahab-3 balistik füzesini ilk olarak Eylül 1998'de denemesi sonrasına rastlamaktadır. 2001-2009 yılları boyunca başkanlık koltuğunda oturan Cumhuriyetçi George W. Bush döneminde ise İran'da gizli nükleer tesislerin inşa edilmekte olduğunun Ağustos 2002'de ortaya çıkmasıyla gerginlik en üst seviyelere tırmanmış ve ABD tarafından İran'ın nükleer ve askerî-stratejik tesislerine karşı ne zaman ve ne kapsamda saldırılar yapılacağı senaryoları gündemi sıklıkla işgal etmiştir.

“

Kuzey Kore ile şüphe uyandıran ilişkileri sebebiyle İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) kapsamında sahip olduğu haklarını kullanmasına dahi muhalif bir tavır sergileyen ABD'nin, Demokrat Başkan Barack Obama döneminde de tansiyon bir nebze düşmesine rağmen bu tutumundan vazgeçtiğini söylemek mümkün değildir.

”

İKİLİ İLİŞKİLERDE NÜKLEER GERİLİM

Nükleer programı konusunda uluslararası kamuoyunu tatmin edecek açıklığı ve şeffaflığı sağlayamama-

sının yanı sıra, Kuzey Kore ile şüpheli uyandıran ilişkileri sebebiyle İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) kapsamında sahip olduğu haklarını kullanmasına dahi muhalif bir tavır sergileyen ABD'nin, Demokrat Başkan Barack Obama döneminde de tansiyon bir nebze düşmesine rağmen bu tutumundan vazgeçtiğini söylemek mümkün değildir. Yaşanan tüm bu gerginliklere karşın, kamuoyunda "P5+1 ülkeleri (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 5 Daimî Üyesi ve Almanya)" olarak bilinen uluslararası koalisyon ile Obama yönetiminin, önceki Bush dönemine nazaran daha fazla ortak anlayış içinde hareket etmesi sayesinde önemli merhaleler kat edilmiş ve 14 Temmuz 2015 günü Viyana'da tarihi bir "Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA)" imzalanmıştır.

Söz konusu ortak eylem planını içeren nükleer anlaşma, tarafların birbirlerine karşı olan güvensizlikleri sebebiyle uzun yıllar boyunca oluşan kaygıların giderilmesinde en etkili yöntem olan açıklık sağlamaya yönelik olarak, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından İran'ın nükleer tesislerinde kapsamlı denetlemeler yapılmasına imkân vermiştir. Kısa süre öncesine kadar savaş senaryolarının etkisi altında uzlaşmaya varılması hayal gibi görülen konularda her iki tarafın da geri adımlar atması sonucu imzalanan nükleer anlaşmaya, ABD siyasetinde o dönem muhalefette olan cumhuriyetçi kanat en başından itibaren karşı çıkmış ve bu karşıtlığı en keskin ifadelerle dile getiren kişi başkan adaylarından Donald Trump olmuştur.

Kasım 2016 seçimlerinde ABD'nin 45. Başkanı seçilen Trump, İran ile Barack Obama döneminde yapılmış olan nükleer anlaşma konusunu daha ilk günden gündeme getirmiş ve seçim kampanyasında söz verdiği gibi Mayıs 2018'de anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. Trump yönetiminin kışkırtıcı söylemlerine ve anlaşmadan çekilmesine, İran tarafında gerek dinî lider İmam Ali Hamaney gerek Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani önceleri ciddi bir karşılık vermemiş ve daha ziyade söz konusu anlaşmanın, İran ve ABD dışında Rusya, Çin, Birleşik Krallık ile Almanya'yı ve Avrupa Birliği'ni (AB) doğrudan ilgilendiren bir metin olduğunu vurgulamakla yetinmişlerdir.

Ancak özellikle mali konulardaki ABD'nin ilan ettiği kısıtlamalar dolayısıyla anlaşmaya taraf diğer ülkelerin de ekonomik anlamda İran'ın beklentilerini karşılayamamaları sebebiyle bir süre sonra Tahran yönetimi anlaşma hükümlerini yok sayan bir tutum içine girmiştir. Böylelikle İran, bir yandan ara verdiği balistik füze denemelerine yeniden başlamış; diğer yandan nükleer anlaşma gereği düşük oranlarda ve miktarlarda tuttuğu uranyum zenginleştirme çalışmalarını tekrardan hızlandırmıştır.

“

Kasım 2020 başkanlık seçimleri öncesinde, göreve geldiği takdirde ABD'yi yeniden Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na dâhil edeceği yönünde beyanatları bulunan Demokrat Biden, başkan olduktan sonra farklı bir tutum benimseyerek öncelikle İran'ın nükleer anlaşmanın hükümlerine uygun davranışa geri dönmesi şartını ortaya koymuştur.

”

BIDEN DÖNEMİNDE ABD'NİN NÜKLEER ANLAŞMAYA YÖNELİK OLASI TUTUMLARI

Bu gelişmeler karşısında, Kasım 2020 başkanlık seçimleri öncesinde, göreve geldiği takdirde ABD'yi yeniden Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na dâhil edeceği yönünde beyanatları bulunan Demokrat Biden, başkan olduktan sonra farklı bir tutum benimseyerek öncelikle İran'ın nükleer anlaşmanın hükümlerine uygun davranışa geri dönmesi şartını ortaya koymuştur. Tahran yönetimi ise nükleer anlaşmadan çıkan tarafın ABD olduğunu, İran'ın ise yükümlülüklerini yerine getirdiğinin IAEA tarafından defalarca tescil edildiğini, Washington'un anlaşmanın yeniden işlerlik kazanması için yeni şartlar koşabilecek bir

durumda olmadığını ifade etmiştir. Mart 2021 itibarıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl seyredeceği ve nükleer anlaşma özelinde gelişmelerin hangi yönde olacağı hakkında farklı görüşler ortaya konulmakta ve değişik senaryolardan söz edilmektedir. Bir görüşe göre Biden, Trump yönetiminin benimsediği “maksimum baskı” politikasına devam ederek İran’ın geri adım atmasını sağlamak isteyecektir.

Eğer Washington bu politikayı benimserse sonuç almasının pek mümkün olamayacağı söylenebilir. Çünkü Haziran 2021’de İran’da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri ile bu makama, son iki dönemde görev yapan “ılımlı” Ruhani’den daha sert politikalar izleyecek “radikal” bir kişinin gelmesi yüksek bir ihtimal olarak görülmektedir. Bu durumda, ABD ile İran arasında yaşanan gerilimin yatışması bir yana, daha fazla artmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir görüşe göre, Biden muhalefette olduğu dönemde nükleer anlaşmadan çekilmesi dâhil

birçok politikasını oldukça ağır ifadelerle eleştirdiği Trump yönetiminin devamı olarak nitelendirilebilecek bir görüntü vermek istemeyecektir ve haziran seçimleri sonrasında Tahran’da daha radikal bir yönetim olacağını öngörerek kısa süre içinde hâlen Ruhani görevdeyken, her iki tarafı da tatmin edecek bir yaklaşım sergileyerek anlaşmaya geri dönmeyi yollarını arayacaktır.

Bu senaryonun gerçekleşebilmesi bakımından karşılıklı olarak atılması gerekli adımlar için kalan sürenin oldukça yetersiz olduğu dikkate alındığında, fazla iyimser olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. ABD-İran ilişkilerinin genel yapısını ve İran’ın nükleer programının gelişimini uzun yıllardır takip eden uzmanların ortaya koydukları bir görüşe göre ise Biden yönetimi, Ruhani’den sonra gelecek cumhurbaşkanı ile İran’da ortaya çıkacak siyasi görünüm netleşene kadar bekleyecek ve ondan sonra bir politika belirleyecektir.

Bu akla en yakın senaryo olarak değerlendirilebilir. Çünkü Was-

hington ile Tahran arasındaki ilişkilerin son 40 yılına damga vuran konuların başında İran’ın, ABD’nin stratejik ortağı İsrail’e yönelik ortaya koyduğu tehdidin boyutlarının geldiğini ve Washington’un da Tahran’a yönelik politikasını buna göre belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan, nükleer anlaşma metnine, henüz P5+1 ülkeleri ile İran arasında müzakere aşamasındayken dahi çok sert şekilde karşı çıkan ve Trump yönetiminin Mayıs 2018’de anlaşmadan çekilmesi kararında etkili olan İsrail’in bu tutumundan vazgeçmeyeceği dikkate alındığında, Biden yönetiminin Temmuz 2015’te Obama döneminde varılan anlaşma hükümlerine benzer bir metne onay vereceği de beklenmemelidir.

Dolayısıyla İran’ın nükleer programının kapsamı ve varmış olduğu ileri seviye ile bununla bağlantılı niyetleri hakkında yeterince güven telkin etmeyen tutumu sebebiyle Washington-Tahran ilişkilerinde yakın bir gelecekte olumlu yönde gelişmeler beklemek pek gerçekçi olmayacaktır. Bununla birlikte ABD’nin, İran’ın nükleer programının daha ileri aşamaya geçmesine ve silaha dönüşmesine izin vermek istemeyeceği de açıktır. Sürecin yakın ve orta vadede nasıl gelişeceği, Tahran’ın sürekli olarak “yalnızca barışçıl amaçlara yönelik” olduğunu dile getirdiği nükleer programı konusundaki siyasi söylemini, uluslararası camianın beklentilerini tatmin edecek şekilde, IAEA’nın tekrardan etkin bir şekilde devreye girmesine imkân verecek adımlarla destekleyip desteklemeyeceği belirleyecek gibi gözükmektedir. ■

KIBRIS'TAKİ EGEMENLİK ÇEKİŞMELERİ VE KKTC'NİN GÜÇLENEN DEVLET STATÜSÜ

DOÇ. DR. İSMAİL ŞAHİN

Öğretim Üyesi AHBV ÜNİ.

“

Bu yazıda Kıbrıs adasının egemenlik tarihi ele alınmakta ve bu çerçevedeki uzun liste dönüm noktaları üzerinden özetlenmektedir. Sonrasında ise Kıbrıs Türklerinin egemenlik haklarını Türkiye'nin de desteği ile zaman içerisinde ele alma durumu ve bunu Doğu Akdeniz meselesine yansımalarına kısaca değinilmektedir.

”

Ortadoğu bölgesinin tartışmalı alanlarından olan Doğu Akdeniz bölgesinde Kıbrıs adasının önemli bir konumu olduğu aşikârdır. Bu nedenle bu yazıda Kıbrıs adasının egemenlik tarihi ele alınmakta ve bu çerçevedeki uzun liste dönüm noktaları üzerinden özetlenmektedir. Sonrasında ise Kıbrıs Türklerinin egemenlik haklarını Türkiye'nin de desteği ile zaman içerisinde ele alma durumu ve bunu Doğu Akdeniz meselesine yansımalarına

kısaca değinilmektedir. Bunun en önemli nedeni, adanın bölgesel jeopolitik konumudur. Kıbrıs'ta Türklerin egemenliği 1571 yılında başlayıp 1923 yılına kadar devam etmiştir. 1923-1960 arası dönemde ise adada İngiliz egemenliği söz konusudur. 1878-1923 yılları arasında adayı yöneten İngiltere'nin dayandığı hukuk, 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmadır. Antlaşmanın maddelerinden ve eklerinden de açıkça görüleceği üzere İngiltere'nin ada üzerindeki hâkimiyet yetkisi sınırlı ve geçicidir. İngiltere her ne kadar Birinci Cihan Harbi'ni bahane edip Mısır ve Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etmiş olsa da bu işlem uluslararası hukuk açısından de jure nitelikli bir eylem olarak görülmemiş; bu eksiklik veya sakatlık, Lozan Antlaşması'yla giderilmiştir.

KIBRIS ADASINDAKİ EGEMENLİK İDDİALARINA İLİŞKİN DÖNEMSELLEŞTİRME

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde İngiltere'nin hüküm sürdüğü 1878-1960 arası dönemde, Kıbrıs Rumları adanın egemenlik haklarının Yunanistan'a devredilmesi (Enosis) için ulusal ve uluslararası düzeyde örgütlü bir çaba harca-

mışlardır. 1878-1923 arası dönemde gerek Rum ve Yunanlıların talep ettiği Enosis gerekse de jeopolitik kaygılardan ötürü İngiltere tarafından Yunanistan'a teklif edilen Enosis, uluslararası hukuk nazarında 4 Haziran 1878 tarihli Türk-İngiliz Antlaşması'na açıkça aykırıdır. Dolayısıyla ada üzerindeki Osmanlı Devleti'ne ait egemenliğin

hukuk dışı yöntemlerle gasp edilmesi söz konusudur.

“

1945 sonrası yeniden şekillenen uluslararası sistemde, self determinasyon hakkı etrafında sömürgelerin bağımsızlık arayışlarına Kıbrıs Rumlarının da katıldığı görülmektedir. Yunanistan'ın 1954 yılında Kıbrıs'a self determinasyon hakkının tanınması için Birleşmiş Milletlere (BM) resmî başvuru yapmasıyla, Enosis yolunda uluslararası düzeyde en somut adım atılmıştır.

”

1923-1960 arası dönemde adanın egemenliği sadece İngiltere'ye aittir. Bu zaman dilimi, Kıbrıs Rumları ile Yunanistan'ın, adanın egemenliğinin Yunanistan'a devredilmesi için diplomatik mesainin en yoğun harcandığı dönemdir. 1945 sonrası yeniden şekillenen uluslararası sistemde, self determinasyon hakkı etrafında sömürgelerin bağımsızlık arayışlarına Kıbrıs Rumlarının da katıldığı görülmektedir. Yunanistan'ın 1954 yılında Kıbrıs'a self determinasyon hakkının tanınması için Birleşmiş Milletlere (BM) resmî başvuru yapmasıyla, Enosis yolunda uluslararası düzeyde en somut adım atılmıştır. 1947 yılında On İki Ada ve Meis'i topraklarına katmayı başaran Yunanistan'ın Kıbrıs'a uzanan hayalleri ve bu

hayalleri gerçeğe dönüştürme teşebbüsleri, Kıbrıs Türkleri ile Türkiye'yi ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Nitekim her iki taraf da (Kıbrıs Türkleri ve Türkiye) self determinasyon talebinin, Enosis'e ulaşmak için kullanılan bir araç olduğunun farkındaydı.

1923-1960 arası dönemde Yunanistan ve Kıbrıs Rum temsilcileri, Kıbrıs Türklerinin tarihi hak ve menfaatlerini, onların da ayrı bir halk olarak self determinasyon hakkını kullanma yetkisine sahip olduğunu, bilinçli ve sistemli bir şekilde yok sayma yönünde bir eğilim ortaya koydular. Kıbrıs Türkleri bu tarihî ve hukuki haklarını örgütlü bir düzeyde savunmaya başvurunca bu defa toplumsal şiddet olaylarına maruz kaldılar. Buradaki şiddetin amacı, Kıbrıs Türklerinin bu savunmasını ortadan kaldırmak ve onları azınlık haklarına razı etmektir. Şurası çok açıktır, 1878-1960 arası dönemde Kıbrıs Rumlarının varmak istedikleri nihai durak Enosis'tir. Kıbrıs Rumları bu dönemde, maddi ve sosyal açıdan Yunanistan'dan daha müreffeh bir hayat sürmelerine rağmen kendilerine ait bir bağımsızlık veya egemenlik arayışında bulunmamışlardır.

Rumların Enosis diplomasisinin sonunu, Şubat 1959'da İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmaları getirmiştir. Artık Enosis yolu uluslararası düzeyde kapanmıştır. Öyle ki bu yeni "durum" başta Makarios olmak üzere Enosis taraftarı tüm kesimlerde büyük bir travma etkisi meydana getirmiştir.

“

Kıbrıs Cumhuriyeti, o güne kadar Rumların hayal ettiği bir egemenlik modeli değildi. Ayrıca “ulusal dava” olarak nitelendirdikleri, okullardan kilise ayinlerine, ticaret odalarından gençlik derneklerine, folklordan gazetelere, yediden yetmişe neredeyse tüm Rumların zihnine ve gönlüne ilmek ilmek işlenen Enosis hareketi engellenmiş; tarihî fırsat kaçınılmıştı.

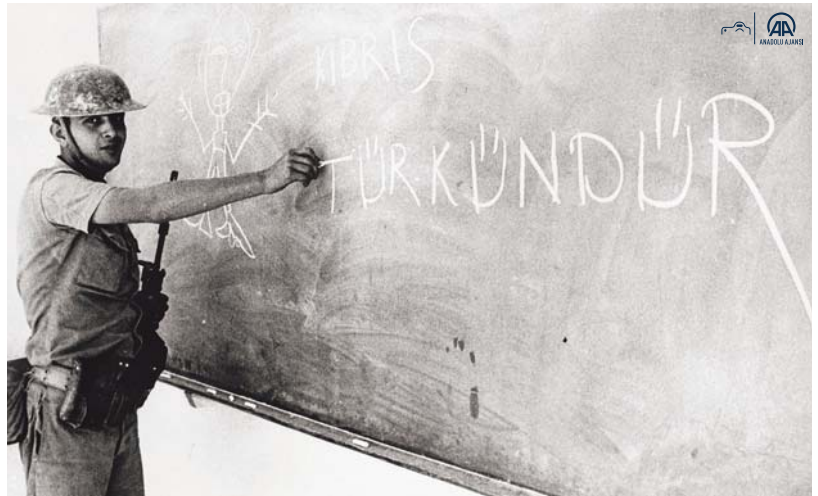
”

Bu depresyonun başlıca iki temel nedeni vardır. Birincisi, antlaşmalarla kurulan bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti, o güne kadar Rumların hayal ettiği bir egemenlik modeli değildi. Ayrıca “ulusal dava” olarak nitelendirdikleri, okullardan kilise ayinlerine, ticaret odalarından gençlik derneklerine, folklordan gazetelere, yediden yetmişe neredeyse tüm Rumların zihnine ve gönlüne ilmek ilmek işlenen Enosis hareketi engellenmiş; tarihî fırsat kaçınılmıştı. İkincisi, Türklerle ortak yönetecekleri bir devlet ortaya çıkmış ve bu devletin garantör ülkelerinden biri Türkiye olmuştu. Bu, hayal edilen, düşlenen veyahut ihtimal

verilen bir sonuç değildi. Tüm bu hayal kırıklıklarının Rumları bir “günah keçisi” aramaya yönelttiğini söylemek mümkündür.

Bu olaydan sonra toplumsal düzeyde belki de ilk kez, Kıbrıs Türkleri ciddi bir şekilde Enosis’i engelleyen bir “unsur” olarak görülmeğe başlandı. Sonraki yıllarda (1963-74), Kıbrıs Türklerine yönelik bir saman alevi gibi tutuşan şiddet olaylarının bir nedenini de burada aramak yerinde bir yaklaşım olabilir. Zira Rumlar, Türklerin kendileriyle eşit siyasi hak ve statüye sahip olmalarını hazmetmede oldukça güçlük çekiyorlardı. Aynı zamanda bu siyasal ve psikolojik hazımsızlık, Türklerin hak ve menfaatlerini teminat altına alan Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran temel anlaşma metinleri ile anayasayı da kapsamına almıştır. Bu yüzden 1963-74 arası dönemde Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios liderliğinde kurulan hükümetlerin nihai hedefi Türklerin devletin eşit ortakları olduğuna dair hükümleri ortadan kaldırmak olmuştur.

Rumlar hiçbir zaman, adanın yönetimini Kıbrıs Türkleriyle paylaşmak istememişlerdir. Bu nedenle onları, 1960 yılında kurulan devletin eşit ortakları olarak görmekten imtina etmişlerdir. 1967 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen Keşan ve Dedeoğaç Görüşmelerinde Enosis konusunun yeniden gündeme gelmesi, Yunan ve Rum makamlarının Kıbrıs’ta egemenliği bölüşmeme isteğinin somut bir göstergesiydi. Dolayısıyla 1963-74 arası yıllar, Kıbrıs Türklerinin uluslararası antlaşmalarla elde ettiği siyasi eşitlik statüsünün, Rumlar tarafından gasp edilmeye çalışıldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bir başka ifadeyle Rum yönetimi bu yıllarda, Kıbrıs Türklerinin uluslararası kişiliğini ortadan kaldırmanın peşinde koşmuştur. Bu sayede Türklerin dış dünyayla diplomatik ilişkiler kurması engellenmiştir. Diğer taraftan Rum yönetimi, adada siyasi ve hukuki kişiliğe sahip tek öznenin kendisi olduğunu, uluslararası toplumun hafızasına işlemeye çalışmıştır. Aslında tüm bu yapılanlar, Kıbrıs Cumhuriyeti’ni

kuran uluslararası metinlere açık bir tecavüz olmasına rağmen Rum-Yunan ikilisinin uluslararası düzeyde yürüttüğü propaganda bu gerçeği büyük ölçüde örtbas etmiştir.

KIBRIS TÜRKLERİNİN EGEMENLİK HAKLARINI ENGELLEME GİRİŞİMLERİ

Kıbrıs Türkleri 1967, 1974, 1975 ve 1983 yıllarında kurdukları siyasi teşekküllerle Rumların gasp etmeye çalıştığı ülkesel egemenlik haklarını korumaya çalışmışlardır. Benzer şekilde Kıbrıs Türkleri bu hamleleriyle Kıbrıs Rumlarının hukuki ve fiili egemenliğine bir sınır koymaya çabalamıştır. Nihayetinde 1963-74 yılları arasında ortaklık devletinden tasfiye edilen Kıbrıs Türklerinin, uluslararası hukuktan doğan egemenlik haklarını icra edecekleri herhangi bir otorite kalmamıştır. Zira uluslararası hukuk, devlet kavramı üzerine inşa

edilmiştir. Bu ilkenin yanı sıra egemenliğin ülke olgusu üzerine dayandığı gerçeği de dikkate alındığında, Kıbrıs Rumlarının Türkleri ayrı bir devlet ayrı bir ülke kurmaya mecbur bıraktığı görülmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) varlığı, yukarıdaki problemin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Rum ve Türklerin ortak egemenlik yetkisinden doğduğu asla göz ardı edilmemelidir.

Altını çizerek vurgulanması gereken bir nokta ise Kıbrıs'taki sorunun kökeninde bir egemenlik uyumsuzluğunun bulunduğuudur. Kıbrıs Türklerinin egemenlik hak ve yetkileri, 1960 yılında kurulan ve 1963 yılında çöken Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilmiştir, Rumlara değil. Bu devletin Rumlar tarafından gasp edilmesi, Kıbrıs Türklerinin de egemenlik hak ve yetkilerinin ele geçirildiği manasına

gelmez. Dolayısıyla Rumların, Kıbrıs Türklerini veya Kıbrıs'ın tamamını temsil etme yetkileri söz konusu değildir. Zira Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uluslararası işlemlerinin yasallığı ve meşruiyeti, Kıbrıs Türklerinin onayına/rızasına bağlıdır. Bu yüzden Rumların, adanın tamamını ilgilendiren konularda tek başlarına karar alma hak ve yetkileri bulunmamaktadır. Bu vaziyet, Kıbrıs adasının deniz yetki alanları için de geçerlidir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) "Kıbrıs Cumhuriyeti" adı altında Avrupa Birliği'ne üye olması ya da KKTC'nin Türkiye dışında başka bir devlet tarafından tanınmaması bu durumu değiştirmez. GKRY'nin adadaki egemenlik yetkisini tek elde toplama gayreti devam etmektedir. Bu haksız ve gayrimeşru keyfiyetin sonlandırılabilmesi için KKTC'nin egemen devlet yönü güçlendirilmelidir. Kuşkusuz bu yönde kat edilen mesafe ölçüsünde GKRY'nin egemenliğini adanın tamamına yayma girişimlerinin önüne geçilebilecektir. KKTC'nin güçlenen egemen devlet statüsünün ise Türkiye-KKTC ortaklığı neticesinde Doğu Akdeniz jeo-politik ve jeo-ekonomik gelişmelerde tartışmasız etkileri olacağı ise açıktır. Bu durum ise KKTC'nin egemen devlet olma durumuna bahsedilen aktörler tarafından karşı çıkılmasının bir diğer gerekçesini oluşturmaktadır. Sonuç itibarıyla zaman içerisinde Kıbrıs adasında artan Türkiye etkisi ile egemen devlet statüsü kazanma yönünde KKTC'nin gerçekleştirdiği ve gerçekleştireceği adımlar hem Kıbrıs adasına hem de Doğu Akdeniz gelişmelerine önemli oranda etki edecektir. ■

RÖPORTAJ

Alain Gresh:

Türkiye'nin Ortadoğu'da Büyük Bir Güç Hâline Geldiği Kabul Edilmeli

ABDENNOUR TOUMI

Uzman ORSAM

İngilizceden Çeviri:
Musab Yılmaz, Araştırma Asistanı

“Fransa'nın, onun için uygun olmasa bile Türkiye'yi bölgede güçlü bir aktör olarak kabul etmesi gerektiğini düşünüyorum. Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi söz konusu olduğunda konuşulması gereken aktörlerden biridir.”

Abdenmour Toumi: Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde 21. yüzyılda yaşanan siyasi ve jeopolitik gelişmeler arasında ilginizi en çok çeken şey nedir?

Alain Gresh: Bence bölgede ortaya çıkan siyasi ve askerî aktörlerin uluslararası aktörlerden ziyade yerel aktörler olmasıdır şüphesiz. Belki de bunun dönüm noktası, tam bir fiyaskoyla sonuçlanan 2003 Irak işgaliydi. Nihayetinde bu, önceden bölgede herhangi bir

Kimdir?

Alain Gresh

1948 Mısır doğumlu Fransız Gazeteci Alain Gresh, eğitimini Paris'te tamamlamıştır. Arapça diplomasını 1977'de Ulusal Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsünden; doktora derecesini ise Filistin Kurtuluş Örgütü üzerine yazarak 1983'te EHESS'den (Ecole des Hautes études en Sciences Sociales) almıştır. Arap Dünyası Enstitüsü (IMA) İdari Konseyinin Üyesi ve Mağrip ve Ortadoğu konusunda uzmanlaşmış Fransız Gazeteciler Derneğinin (AJMO) Başkanı'dır. Ortadoğu ve İsrail-Filistin çatışması üzerine kitapları bulunan Alain Gresh, Le Monde Diplomatique'in eski yazı işleri müdürü ve çevrim içi Orient XXI dergisinin kurucu ortağı ve yayın direktörüdür.

kontrolü ve etkisi olmayan ABD'de kademeli bir güven kazanımı yarattı. Ancak Filistin meselesi ve Suriye, Yemen ve Libya'daki savaşlar gibi bölgedeki ana sorunlara baktığımızda başlıca aktörler İran, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi görünüyor. Dolayısıyla ABD'nin artık bölgede birincil aktör olmadığını gözlemleyebiliyoruz. Örneğin, Yemen'de savaş başladığında Suudi Arabistan, ABD'ye danışmadı ve bu konuda tek taraflı bir karar aldı ki bu çok ilginç. Suriye örneğinde, İran, Türkiye ve Rusya'nın ortaya çıktığını görebiliriz. Elbette bu durumda, bir başka unsur da Rusya'nın bölgeye dönüşü ve bazılarının ABD ile Rusya arasındaki soğuk savaşa dönüş olarak değerlendirmesidir. Şahsen bu değerlendirmeye katılmıyorum. Rusya'nın emelleri artık Sovyetler Birliği'nde olduğu kadar küresel değil ve bunu yapacak kapasiteleri de yok. Ancak aktif müdahale ile savunmaya çalıştıkları bölgede çıkarları var. Aslında, Rusya'nın toplumunun ilginç noktalarından biri, pratikte herkesle iyi ilişkiler kurabilme kabiliyetleridir. En önemlisi İsrail, Suriye ve hatta Türkiye ile iyi ilişkileri var ancak bu hiçbir gerilim olmadığı anlamına da gelmiyor. Buna biraz paralel olan bir başka unsur da bu çatışmaların bir kısmının siyasi bloklar açısından nitelendirilmemesidir. Bu, 20. yüzyılın ikinci yarısında çatışmaların az çok "doğuya karşı batı" veya istikrarlı müttefikler arasındaki ikilemlerle tanımlandığı anlamına geliyor. Şimdi, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde de görebildiğimiz gibi farklı aktörler arasındaki ilişkiler zaman zaman çelişkili olabiliyor. Bu, çatışmaların

jeopolitik çıkarlar tarafından belirlendiği bir zamanda olmadığını anlamına gelmektedir ve 19. yüzyıldaki tabloya benzediğini söyleyebilirim.

Abdenour Toumi: Arap Baharı'nın ilk dalgasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Ayrıca, özellikle Cezayir, Lübnan ve Sudan'daki güncel olaylarla birlikte bugün gözlemlenen ikinci dalga hakkında ne düşünüyorsunuz?

Alain Gresh: Arap Baharı'nın bu ülkelerdeki iç siyasette iki unsurun kıskırılmasının bir sonucu olduğunu söyleyebilirim. Bunlardan ilki, bir başkanın görevden alınması durumunda rejimleri ortadan kaldırmayan ve özellikle polis kuvvetlerinin yardımıyla kendi vatan-daşlarına zarar veren eski otoriter geleneklerinin uygulanmasıdır. İkinci unsur, özellikle 21. yüzyılın ilk aşamalarında liberal politikaların yürürlüğe girmesinden sonra bu ülkelerdeki sosyo-ekonomik durumun, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ağırlaşmasıdır. Mesela Suriye ve Beşar Esad örneğinde, bu liberal politikalar, rejim ve seçkinler ile halk arasında bir uçurum imajı ortaya çıkardı. Bunlar, gelecek hayali olmayan ve ahlaki açıdan

üzgün bir gençliğin ayaklanmasıyla sonuçlanan iki unsurdur. Ancak bu ayaklanmaların başarısız olduğu unutulmamalıdır. Belki Tunus ve Sudan dışında bu ayaklanmalar, Demir Perde'nin düşmesinden sonra Doğu Avrupa örneğinde olduğu gibi beklendiği kadar derin değişiklikler yaratmadı. Bu başarısızlığın birçok nedeni var. Öncelikle Müslüman Kardeşler dışında bölgede güçlü ve örgütlü siyasi gruplar yok. Bölgedeki siyasi ortam, bu tür siyasi grupların oluşumunu kolaylaştırmamaktadır. Ayaklanmaların devlet başkanını devirecek kadar büyük olmamasına neden olan siyasi bölünmeler var. Bunun dışında, İran, SSCB veya Çin'de olduğu gibi rejim değişikliklerine neden olan 20. yüzyıldaki gibi devrimci eğilimi hızlandıracak stratejik kabiliyet, bu ayaklanmalarda yoktu. Öte yandan Arap Baharı, devletlerin son derece kırılğan olduğu bir zamanda gelişti çünkü bu devletler on yıllar boyunca nispeten küçük gruplar tarafından tekelleştirilmişti. Bu, rejim ile devletin birbirinden ayrıldığı ve rejimin kurulduğu devlet arasında bir füzyon yarattı. İç savaşların yaşandığı Libya, Yemen ve Suriye'de durum böyledir. Sonuç olarak, bundan çıkarabileceğimiz derslerden biri,

bu devletlerin her birinin istikrara ulaşmada sorun yaşayacak kadar geç hareket etmiş olmalarıdır. Bu nedenle, devletin çökmemesini garanti ederken değişimi çağırıştırmanın bir sese sahip olmak önemlidir.

Abdenmour Toumi: Biden yönetiminin Ortadoğu politikalarının nasıl olacağını düşünüyorsunuz?

Alain Gresh: Bence Biden'ın politikaları, tıpkı Obama ve Trump yönetiminde olduğu gibi ABD'nin o kadar güçlü olmadığı ve bölgedeki tüm meseleleri düzenleyemeyeceği fikrini dikkate alacaktır. Ayrıca 2003 yılında Irak işgalinde gördüğümüz gibi meselelere düzensiz bir şekilde müdahale etmeyi göze alamaz. Bu anlamda Irak'ın 2003'teki işgali bize tarihsel bir perspektif vermektedir. Hatırlayacak olursak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa ve Birleşik Krallık diğer ülkelere askerî olarak müdahale edebildiler ve söz konusu ülkelerde, örneğin Irak, Suriye ve Lübnan'da kontrolü hızla ele geçirebildiler. Günümüzde, özellikle sömürge döneminin sona ermesiyle ülkeler artık kendi topraklarında yabancı egemenliğin varlığını kabul etmiyorlar.

Bana göre 2003'te Irak'tan alınacak ders bu. Obama döneminde zaten ülkelere geri çekilmeye başlanmıştı. Tabii ki bu geri çekilme basit ve organize bir karar olmadığı için karmaşık olacaktı. Bunu 20 yıllık işgalin sonucunda Taliban'ın iktidara gelmesiyle sonuçlandı Afganistan'da gördük. Ancak maceracı olmama fikri, fazla müdahaleci olmamanın sonucudur. Bölgede drone saldırılarının kullanımında gördüğümüz gibi müdahale etmedikleri anlamına gelmiyor. Ancak ABD, özellikle petrol piyasası ve İsrail ile stratejik ilişkileriyle ilgili çıkarlarını korumak için varlığını sürdürüyor. Aynı zamanda kendini kibirli bir müdahaleci yaklaşımdan uzaklaştırmaktadır. Trump örneğinde, özellikle Ortadoğu bölgesindeki durumunu dikkate alırsak bölgedeki politikalarını bir fiyasko olarak değerlendirmiyorum. Askerî müdahalede bulunmama politikası vardı ve ABD'nin İsrail ile koşulsuz ilişkilerini sürdürerek ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e devri, İsrail'in Golan Tepeleri'ndeki iddialarının tanınması ve bazı Arap ülkeleriyle normalleşme anlaşmaları gibi geri dönüşü zor kararlar hayata geçirildi.

Abdenmour Toumi: Fas ve BAE gibi bazı Arap ülkelerinin İsrail ile normalleşme sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Alain Gresh: Trump yönetimi çok pragmatikti.

Diğer ortaklarıyla birlikte farklı taktikler kullandı. BAE, İsrail ile normalleşme sürecine girmeye en istekli aktör gibi görünüyordu çünkü stratejik ve güvenlik temelli iş birliği kurmak istiyorlardı ve dış politikada bazı ortak stratejik hedeflere sahiplerdi. Sudan ise ya İsrail'i tanıma ya da terörizme sponsorluk yapan devletler listesinde kalma seçenekleri arasında kaldı. Fas örneğinde, ana faktör Batı Sahra'nın durumuydu. Fas ve İsrail'in gizlice birbirleriyle iyi ilişkileri olduğunu herkes zaten biliyordu ama şimdi resmîleşti. Burada sormamız gereken asıl soru, ABD'nin Batı Sahra anlaşmazlığında Fas'ın egemenliğini tanıyan deklarasyonunun ABD'nin kendisi için bile herhangi bir ağırlığı olup olmadığıdır. ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınmasının aksine bu deklarasyonun Biden yönetimi tarafından en yüksek düzeyde önemseneneceğine inanmıyorum. Ancak genel olarak Filistin meselesinde, Arap devletleri arasındaki kırmızı çizginin kırıldığını ve bunun İsrail için bir zafer olduğunu düşünüyorum. Üstelik bunun Arap-İsrail gerginliği üzerinde olumlu bir etkisi olmayacak ve uzun vadede Filistin sorunu marjinalleşecektir.

Abdenmour Toumi: Fransa'nın rolüne değinmeden Ortadoğu bölgesi hakkında konuşamayız. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un dış politikasında özellikle Suriye, Libya ve Yemen'de neyin işe yaramadığını düşünüyorsunuz?

Alain Gresh: Öncelikle Fransa'nın büyük bir güç olmadığını, BM Güvenlik Konseyinde yeri olan ve nükleer silahlara sahip bir orta

güç olduğunu belirtmek isterim. Bununla birlikte, politikaları gerçekçi bir şekilde etkileyebileceği bir yer bulmakta zorlanıyor. Libya'da ilginç bir rolü vardı çünkü hem Trablus'taki hükümeti resmî olarak tanıyıp hem de Hafter'in güçlerini desteklediği nispeten çelişkili bir politikaya sahipti. Bence bu, sahada neler olduğunu gördüğümüzde kötü bir karardı. Bihahare, Fransa'nın Mısır ile ayrıcalıklı ilişkilerinden dolayı Fransız-Türkiye ilişkileri bir krize dönüştü. 2013 Mısır darbesinden beri Fransa ile Mısır arasındaki ilişkilerin mükemmel olduğunu unutmamalıyız. Mısır'ın Fransa'yı, Libya'da bu yöne ittiğine inanıyorum. Buraya önemli bir şey eklemek istiyorum. Daha önce, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki çatışmaların artık ideolojik farklılıklara dayanmadığını, pragmatik, politik ve jeopolitik faktörlerle tanımlandığını söylemiştim. Bu bağlamda, kısmen Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin vizyonundan kaynaklanan, iyi adamlarla İslamcılar arasında bir çatışma fikri yaratmak bence kötü bir analiz. Sorunun tüm aktörlerini dikkate alınmadan Libya'daki krizde çözüme ve zafere ulaşamazsınız. Aynı şey Yemen'deki sorun için de geçerli. Ne yazık ki Fransa'nın yaptığı müdahaleler, çatışmaları çözmek yerine daha da kötüleştirdi. Yemen örneğinde, Fransa'nın müdahalesi hem ekonomik hem de siyasi açıdan Suudi Arabistan ile olan ittifakı üzerinden şekilleniyor. Yine de Başkan Macron'un Suudi seçkinlerle ilişkilerinin mükemmel olmadığını da söylemeliyim. François Hollande'in başkanlığı sırasında gözlemlenen den daha az olumlu ilişkiler var.

Bununla birlikte, benim için bu çatışmalarla ilgili sorunlardan biri, benimsenen büyük analizlerin genellikle gerçek sorunların çözülmesine yardımcı olmamasıdır. Burada bahsettiğim büyük analiz "teröre karşı savaş" tır. Fransa bunu BAE ve Mısır ile paylaşıyor ve bunun hiçbir anlamı yok. Libya'da, Suriye'de ya da Yemen'de terör örgütü yok. DEAŞ gibi mücadele edilmesi gereken örgütler var ama terörizmin reklamını yapan herhangi bir ideolojik grup yok. Bu "kötü" ile mücadele vizyonu, çatışmaların çözümüne yardımcı olmaktan ziyade olumsuz sonuçlar doğurur. Libya, Yemen ve Suriye'de bu devletlerin bir ölçüde yıkılmasıyla bu ülkelerin her birinde ulusal birliğin yeniden inşasının çok uzun süreceğini ve uluslararası kurum ve aktörler bir dokunuş talep edildiğini görüyoruz. Eğer böyle olmazsa çözüm arayışı engelleniyor ve Fransa, Türkiye, Rusya gibi herkes bu çatışmalara müdahale ediyor, bu da nihayetinde bu sorunları daha da derinleştiriyor.

“

Fransa-Türkiye çekişmesi İslam-laiklik arasındaki bir çatışma veya “Doğu ile Batı” ikilemi gibi konular üzerinden ikili ilişkilerdeki gerilimlere de yansımıştır. Bu tehlikeli bir durum çünkü siyasi reflekslerle ve İslamofobi gibi korkularla oynanıyor ve dolayısıyla gerilimlerin artmasına sebep oluyor.

”

Abdennour Toumi: Türkiye'den bahsetmişken, Ankara bölgede çok güçlü bir aktör hâline geldi.

Doğu Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da meydana gelen son gelişmeleri nasıl analiz ediyorsunuz?

Alain Gresh: Türkiye tabii ki Suriye'de, Libya'da ve Azerbaycan'da olsun kendi çıkarlarını savunan güçlü bir aktör hâline geldi. Türkiye'nin liderlik konumunun güçlenmesi, Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerin Türkiye ile daha fazla rekabet içine girmesine neden oluyor. Bu durum uluslararası siyaset anlamında olumsuzluklara neden oluyor. Benzer şekilde, Fransa-Türkiye çekişmesi İslam-laiklik arasındaki bir çatışma veya “Doğu ile Batı” ikilemi gibi konular üzerinden ikili ilişkilerdeki gerilimlere de yansımıştır. Bu tehlikeli bir durum çünkü siyasi reflekslerle ve İslamofobi gibi korkularla oynanıyor ve dolayısıyla gerilimlerin artmasına sebep oluyor. Fransa'nın, onun için uygun olmasa bile Türkiye'yi bölgede güçlü bir aktör olarak kabul etmesi gerektiğini düşünüyorum. Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi söz konusu olduğunda konuşulması gereken aktörlerden biridir. Öte yandan Türkiye, Fransa ve diğer Batılı güçlerle çatışmanın İslam ile Hıristiyanlık arasındaki ideolojik çatışmalarla hiçbir ilgisi olmadığını ve büyük güçler arasındaki çıkarların normal bir çatışması olduğunu kabul etmelidir. Daha önce de bahsettiğim gibi çatışmalar artık Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ideolojilerle değil, jeopolitik ve çıkarlarla tanımlanıyor. Daha anlayışlı olmalıyız. Rusya ve ABD gibi büyük aktörlerin ve oyundaki diğer bölgesel aktörlerin çıkarları dikkate alınarak bölgesel uzlaşmalar kurulmalıdır. ■

ORTADOĞU'YU DAHA İYİ NASIL ÇALIŞABİLİRİZ?

PROF. DR. TUNCAY KARDAŞ

Öğretim Üyesi **SAKARYA ÜNİ.**

“

Bu yazı iki bölümden oluşmaktadır. Öncelikle Ortadoğu hakkında üretilen bilgi kümelerini şekillendiren ve yönlendiren hâkim yaklaşımları ve bunların neden yetersiz kaldıklarını kısaca açıklamaya çalışıyorum. İkinci bölümde ise Ortadoğu'yu daha iyi nasıl çalışabiliriz sorusuna verilebilecek beş cevabı dikkate sunuyorum.

”

Ortadoğu siyaseti hakkında akademik açıdan titiz ve kapsamlı çalışmalara bugün her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var. İdeolojik-kültürcü

yaklaşımların genelde dünyaya ve özelde Ortadoğu'ya yarardan çok zarar getirdiği artık herkesin malumu. Özellikle Ortadoğu siyasetini anlama ve açıklama yolunda, ideolojik değil gerçekçi bir perspektif kazanmak acil bir ihtiyaç. Ortadoğu'yu daha insani ve bilimsel bir yaklaşımla çalışmanın yollarını aramalıyız. Siyasetini, uluslararası ilişkilerini, iktisadi ve toplumsal yapılarını ve bunlar arasındaki bağlantıları daha iyi anladığımız bir bölgenin insanlarına daha faydalı olabiliriz. Bu yazı iki bölümden oluşmaktadır. Öncelikle Ortadoğu hakkında üretilen bilgi kümelerini şekillendiren ve yönlendiren hâkim yaklaşımları ve bunların neden yetersiz kaldıklarını kısaca açıklamaya çalışıyorum. İkinci bölümde ise Ortadoğu'yu daha iyi nasıl çalışabiliriz sorusuna verilebilecek beş cevabı dikkate sunuyorum.

HÂKİM AKADEMİK VAZİYET

Akademik yazında Ortadoğu siyaseti hakkında genelde üç temel yaklaşım hâkimdir. Birincisi kültür ve dil merkezli hermenötik yaklaşımdır ve kabaca şu aksiyomlara dayanır: Ortadoğu'yu bilmek, ona özgü dinamikler ve gerçekliğin nasıl yaşandığını anlamak demektir. Bu gerçekliği kuran temel vasat bölgeye has paylaşılan gelenek, kültür ve medeniyettir. Bunlar bilinmeden siyasi pratik anlam kazanmaz. Bu anlamı yakalamak için de yönetici elit-lider incelemeleri, kimlikler ve ideolojiler gibi konularda birincil kaynaklara ve saha çalışmalarına dayanarak araştırma yapmak esastır.

Bu yaklaşım Ortadoğu'yla ilgili bilgi birikimini bazı noktalarda artırmış olsa da sorunlu bir bakıştır. Anlam ve amaç kurgusunu kültür, medeniyet ve kimlik gibi

düşünsel kategorilere münhasır kılan bu yaklaşım araştırmayı indirgemeci kılma riskini taşır. Örneğin, “Arap zihni” veya “Arap sokağı” gibi tartışmalı (oryantalist) kodlamalar bilgimizi artırma değil kısıtlama sonucunu doğurabilir. Dil ve kültür “bilmek” ile elimizdeki araştırma sorusuna yanıt bulmak ayrı şeylerdir. Yerel dilleri ve kültürleri bilmek sorunsalımızı çözmeye yetmeyebilir.

İkincisi siyaset bilimi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda gözlemlenebilir olanın genelleme ve deney yoluyla belli bir düzene/kurama yerleştirilmesi ön plandadır. Bu minvalde Ortadoğu çalışmaları, genelde dış politika üretiminde kullanılmak amacıyla devreye sokulan bir malumat makinesi gibi çalışır. Üniversite müfredatlarından yayımlanmış makale ve kitaplara, think-tank raporlarında “risk” analizlerine kadar geniş bir yelpazede üretilen bilgiler kendi hâkim bilme koşullarını yeniden üretir. Modern Ortadoğu çalışmalarının şekillenmesinde oldukça etkili olan bu vizyon, bugün devasa bir bilgi mekanı ve lojistiğine sahiptir.

Bu yaklaşım, bu gücüne rağmen genelde Soğuk Savaş mantığından kalma bir refleksle ve güvenlik devleti fikrinden hareketle çalışmalar üretmiş, özellikle ABD ve Batılı ülkelerin ulusal çıkarlarının gerçekleşmesine fazlaca katkıda bulunmuştur. Örneğin, öne çıkan teori olan modernleşme yaklaşımı bölge siyasetini anlamada yetersiz kalmıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi için uluslararası finans kurumlarının adeta bir mantra gibi takip ettiği (neoliberal) yapısal reformların ekono-

mik sorunları/işsizliği sona erdireceği veya Avrupa Birliği’nin (AB) orta sınıf merkezli liberalleşme politikalarının toplumsal norm ve değerlerde demokratikleşme/değişim getireceği kabulü onlarca yıllık denemeler sonunda gerçekleşmemiştir. Yine örneğin, Arap Ayaklanmaları hakkında son yıllarda yapılan araştırmalarda ortaya çıkan resim ile isyanlar sırasında ve ertesinde yazılanlar birbirini tutmamaktadır. İsyanlarda öncü rol oynadığına sıklıkla inanılan kesimin ve taleplerinin yanlış/eksik yansıtıldığını bugün daha iyi anlıyoruz. Bu isyanlarda (özellikle Mısır ve Libya’da) genç değil orta yaş grubu ön planda olduğu ve taleplerin de demokrasi inşasından ziyade ekonomik mahrumiyetler (özellikle eğitim, sağlık ve beslenme) etrafında oluştuğu anlaşılmıştır. Böylece örneğin Ortadoğu’da otokratik yönetimlerin yerine demokrasiyi getirmesi beklenen genç-bireyselleşmesi, liberalleşme ve sekülerleşme ile sorunların çözüleceğine dair (belli bir tarih ve mekân tecrübesine dayalı) inançlar sorgulanmaktadır.

“

Bu yaklaşım sayesinde daha iyi biliyoruz ki oryantalizm, bu gibi yöntemleri kullanarak bölge üzerinde Batılı denetim ve kontrolü daha mümkün ve kabul edilebilir hâle getirmiştir. Doğu’yu bağımlı, edilgen despotik ve öteki olarak kodlayan çalışmaları eleştirmek, farklı toplumsal aktörleri ve alternatif tarih yazımlarını ön plana çıkarmak burada ana yaklaşımdır.

”

Üçüncüsü eleştirel yaklaşımlardır. Bunun bir ayağı oryantalist bakışa karşı duran ve akademik yazını siyasi bir eylem biçimi olarak gören post-kolonyal bakıştır. Hatırlamak gerekirse oryantalist bakış genelde Ortadoğu tarihini dönemselleştirir (1700’ler, 1800’ler ve günümüz), toplumunu kategorileştirir (toplumu dikey kesen 12 basamaklı birimler) ve siyasetini de keyifleştirip mutlaklaştırır (yapısı kendinden menkul, teatral iktidar). Bu yaklaşım sayesinde daha iyi biliyoruz ki oryantalizm, bu gibi yöntemleri kullanarak bölge üzerinde Batılı denetim ve kontrolü daha mümkün ve kabul edilebilir hâle getirmiştir. Doğu’yu bağımlı, edilgen despotik ve öteki olarak kodlayan çalışmaları eleştirmek, farklı toplumsal aktörleri ve alternatif tarih yazımlarını ön plana çıkarmak burada ana yaklaşımdır.

Eleştirel bakışın ikinci ayağı ise Ortadoğu bilgi üretiminde kurumsal-ekonomik amillere vurgu yapar. Bu bakış, akademik-kurumsal Ortadoğu çalışmalarının daha ilk ortaya çıkışında Rockefeller, Carnegie ve Ford Foundations gibi kuruluşların ve diğer “büyük para” kaynaklarının rolünü irdeler. Bu perspektif günümüzde özellikle alan çalışmalarının şekillenmesinde ve tahkim edilmesinde belli ülke lobbilerinin ve çıkar gruplarının rolüne odaklanır. Bu yaklaşım eleştirel bir anlayışla Ortadoğu bilgisinin politik ekonomisini dikkatimize sunar.

Bu iki ayaklı eleştirel yaklaşım Ortadoğu’nun failliğini tesis edip Batı’nın çok yönlü tahakkümünü faş etmede takdir edilesi bir başarı yakalamıştır. Son dönem Ortadoğu

siyaseti hakkında fikirlerimizi yeniden şekillendiren bu yaklaşımların artması sevindiricidir. Ancak bu eleştirel yaklaşımları da dikkatle ele almak gerekir. Zira bu yaklaşımlar eleştirdikleri Ortadoğu istisnacılığını başka yönlerden yeniden kurma riski taşırlar. Ayrıca bu yaklaşımlar gücün dünyasıyla öğrenmenin dünyasını iç içe geçirdiğinden Ortadoğu siyasetinde olan bitenin bilimsel-doğru yollarla açıklama çabasını sakil görüp ikinci plana atmaktadır.

ALTERNATİF YÖNTEMİN ESASLARI

Peki, Ortadoğu'yu daha iyi nasıl çalışabiliriz? Bu konuda sihirli bir formül elbette yok ancak daha verimli akademik çalışmalar için beş noktayı öne çıkarabiliriz.

Olaylara Reel Düzlemden Bakmak

Ortadoğu merkezli açıklamaya çalıştığımız herhangi bir hadiseye/krize hazır cevabı olmayan bir sorsunsel olarak yaklaşmak gerekir.

Açıklama yapmadan önce olgusal matrisi eksiksiz ortaya koymamız çok önemlidir ancak bu yetmez. İlgili kavramsal-analitik çerçeveyi doğru seçmek de önemlidir. Yöntemsel açıdan titiz ve tutarlı olmak, analiz birimi ve analiz düzeyini birbirine karıştırmamak, araştırma nesnesini doğru açıklama düzeyine oturtmak önemlidir. Unutmamak gerekir ki görünmeyen yapılar görünenler kadar araştırmaya muhtaçtır. Örneğin, Körfez siyasetini birkaç yönetici elit arası bir iktidar oyunu olarak görmek hatalı ve ek-

sik bir yaklaşımdır. Bölge ve ülke içi iktidar mücadelelerinin hangi uluslararası aktörler ve küresel ekonomik aygıtlarla yürütüldüğüne bakmak bizi meselenin hakikatine biraz daha yaklaştırır.

Hazır kalıplar, perspektifçi veya nesnel olmayan yaklaşımlar yerine gerçekçi bir bakış tercih edilmesi gereklidir. Elbette bilgi, deneyselci ve kuramdan bağımsız kavramlardan üretilemez. Gerçek ilişki ve sebeplerin bazen gözlemlenemez olduğunu bilmemiz gerekir. Yalnız

burada gerçekçi olmak herhangi bir disiplinin (mesela Uluslararası İlişkiler içindeki neorealizm) standartlarına bağlı kalmak değildir. Ortadoğu siyaseti hakkında gerçekçi olmak, yüzeydeki bilginin daha derin ve geniş tabakalarını yakalamaya çalışmaktır.

Konu Seçimi ve Kariyer Seçimini Karıştırmamak

Alan, ülke, kuram, vb. seçimleri yaparken kariyer yönelimi, günün ihtiyaçları, maddi kısıtlar ve hatta kişisel-sübjektif unsurlar rol oynar.

Ancak seçimlerimizi yaparken uzmanlaşmak istediğimiz alan/ülke kariyerimiz için bir son değil başlangıç olmalıdır. Ortadoğu siyasetini daha iyi anlamak istiyorsak seçilen alan/ülke bizi başka alan/ülkelerden uzaklaştıran demirden bir kafes değil, anahtar olmalıdır. Bu da olgusal ve analitik açıdan daha bütüncül bakmayı gerektirir. Konu seçimlerinde sadece başkent siyaseti değil, farklı toplumsal aktörlerin bölge ve dünya ile girdiği ilişki ağları da inceleme konusu olmalıdır. Yine Ortadoğu siyasi tarihinin günümüze bakan önemli olaylarını farklı (teorik) yaklaşımlarla yeniden çalışmak önemlidir.

“

Her bölge gibi Ortadoğu siyasetinin de yapısı ve işleyişi tarih-üstü veya kendinden menkul değildir, incelenmeye muhtaçtır. Ortadoğu toplumları hakkında görünen/görünmeyen gerçek mekanizmaları ve toplumu yeniden üreten süreçleri titiz ve tutarlı biçimde açıklamak gerekir.

”

Devlet-Toplum İlişkilerini Yeniden Düşünmek

Ortadoğu analizlerinde toplumsal aktörleri edilgen ve sadece belli bir siyasi bağlam içinde anlama çabasını terk etmek gerekir. Ortadoğu’da devletin otonom bir yapı arz ettiği doğrudur. Ancak yöneticileri ve icraatlarını, keyfi faaliyetler olarak kodlamak gerek kendi halkları gerekse ülke elitleleriyle düz-despotik bir ilişki temelinde görmek abartılıdır. Bu türden

bir devlet-toplum anlayışı bizi “mutlak iktidar” anlayışına götürür ve devletin hangi toplumsal aktörlerle nasıl bir ilişki ve pazarlık içinde olduğunun sorusunun üstünü örter. İktidarının sınırları ve fiilen nasıl işlediğiyle ilgili sorunsal görmezden gelinemez. Her bölge gibi Ortadoğu siyasetinin de yapısı ve işleyişi tarih-üstü veya kendinden menkul değildir, incelenmeye muhtaçtır. Ortadoğu toplumları hakkında görünen/görünmeyen gerçek mekanizmaları ve toplumu yeniden üreten süreçleri titiz ve tutarlı biçimde açıklamak gerekir.

Büyük Güçlerin Ortadoğu Siyasetini İyi Değerlendirmek

Büyük güçlerin Ortadoğu’da ülke siyasetlerine etkileri herkesçe kabul

edilen ancak ilginç şekilde az çalışılan konulardan biridir. Büyük güçlerin hususi bölge siyasetlerini ve kendi aralarındaki ilişkilerde Ortadoğu’yu nasıl kullandıklarını araştırmak elzemdir.

“

Rusya’nın, ABD’nin bıraktığı boşluğu dolduran bir pozisyon istemediğini düşünsek bile bir süredir Ortadoğu’da etkili pragmatist bir dış politika çizgisini nasıl sürdürdüğünü araştırmak gereklidir.

”

Yine az çalışılan başka bir husus da bölge ülkelerinin büyük güçleri nasıl algıladığıdır. Büyük güçlerin ülke iç işlerine müdahalesine nasıl

karşı konulduğunu, ülkelerin bu müdahaleleri diğer ülkelere karşı nasıl kullandığı gibi konular daha fazla çalışılmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka zorluk da büyük güçlerin değişen ve değişmeyen politikalarını ayırabilen miktardır.

Örneğin, ABD Başkanı değişse de dış politika yapımına on yıllardır ipotek koymuş liberal bürokratik kliğin Ortadoğu algısı ve anlayışı değişmemektedir. Bu muhteris klik, ideolojik ve bürokratik reflekslerle hareket ettiğinden dış politika yapımında hedef ve kapasite uyumu gibi mühim bir mevzuu anlamakta zorlanmaktadır. Bu ciddi kusura rağmen, kendi habituslarında ve sanki bir fanus

içinde dünyaya ve Ortadoğu'ya bakan bu iktidar klğinin, grand strateji-dış politika yapımına nasıl yön vermeye çalıştığı incelenmelidir. Özetle, ABD sanılanın aksine Ortadoğu'ya reel politik açıdan bak(a)mayan bir çizgidedir. Rusya'nın, ABD'nin bıraktığı boşluğu dolduran bir pozisyon istemediğini düşünsek bile bir süredir Ortadoğu'da etkili pragmatist bir dış politika çizgisini nasıl sürdürdüğünü araştırmak gereklidir. Büyük güçlerin Ortadoğu siyasetlerini mukayeseli çalışmak da önemlidir. Bunu yaparken Ortadoğu ülkelerinin bölgeye biri reel politik (Rusya) diğeri ideal-politik (ABD) pencereden bakan iki büyük güçle aynı anda ilişki kurmak durumunda kalabileceklerini görmek gerekir.

Yeni Bir Akademik Bakış Edinmek

Evrensel-bölgesel; sistem-birey, amaç-sebep, saha çalışması-akademik disiplin vb. ayrımlar yüzünden fazlasıyla istisnai hâle getirilen bölge, hak ettiği doğru analitik ve kavramsal çerçevelerden mahrum kalmaktadır. Bu da tarih-dışı kimliksel, kültürel özellikler ve hatta yönetim geleneklerini çalışmaya mahkûm (siyaset bilimi bir kaynaklı) akademik ilginin II. Dünya Savaşı'ndan beri hâkimiyetini devam ettirmesi demektir. Öte yandan, Batı dış politika ve akademik tecrübesine dayalı gelişen disiplinler de Ortadoğu'yu anlamada yetersiz kalacaktır. Mesela Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplininin hâkim modelleme, kavramsallaştırma, kategori ve değişkenleriyle Ortadoğu siyasetini anlamaya çalışmak anlama çabamıza fazla katkı sağlamamıştır.

“**Özellikle insani problemlere çözüm aramayan veya kulak tıkayan bir bilim anlayışının faydası nedir? Bilginin sekülerleşmesi ve çeşitlenmesinin bilim insanlarında “yabancılaşma” hissine yol açtığı doğrudur ancak bu, gerçekliğin (derin) tabakalarına ulaşmak için titiz çalışmak ve bilimsel faaliyetlerden vazgeçmeyi gerektirmez. Yabancılaşmadan korunmak istiyorsak araştırma konusu seçerken başta kadınlar, mağdur ve madunların nasıl etkilendiğini sorabiliriz.**”

“Normal ve evrensel” Batılı ülkelerden “farklı-deviant” bir araştırma nesnesi olarak Ortadoğu fikri ilgi çekici gelse de akademik açıdan bu ayrıksılığı sorgulamak şarttır. Ortadoğu, dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Burada maksat Ortadoğu ‘denklemini’ çözmeye çalışmaktan ziyade, mevcut karmaşık resmi daha anlaşılır ve açıklanabilir hâle getirmektir. Ortadoğu ne herhangi bir bölge gibidir ne de nevi şahsına münhasırdır. Ortadoğu siyaseti diğer bölgelerle benzerlikleri ve farklılıkları yoluyla daha anlaşılır kılabilir.

ORTADOĞU ÇALIŞMALARINDA ETİK BOYUTU

Modern tarihî tecrübe daha fazla bilimsel gelişmenin daha fazla özgürlük ve refah anlamına gelmediğini göstermiştir. Özellikle insani

problemlere çözüm aramayan veya kulak tıkayan bir bilim anlayışının faydası nedir? Bilginin sekülerleşmesi ve çeşitlenmesinin bilim insanlarında “yabancılaşma” hissine yol açtığı doğrudur ancak bu, gerçekliğin (derin) tabakalarına ulaşmak için titiz çalışmak ve bilimsel faaliyetlerden vazgeçmeyi gerektirmez. Yabancılaşmadan korunmak istiyorsak araştırma konusu seçerken başta kadınlar, mağdur ve madunların nasıl etkilendiğini sorabiliriz.

Ortadoğu siyasetine bilimsel bir bulmaca veya içinden çıkılmaz kültürel bir labirent gibi bakmak yerine, izahı mümkün karmaşık bir yapı olarak yaklaşmak daha doğrudur. Ortadoğu'nun siyasi-toplumsal yapıları ve ilişki ağları tarih-dışı değildir; dikkatli, titiz ve karşılaştırmalı araştırmalarla daha iyi bilinebilir. Mevcut entelektüel tikanıklıktan çıkış için bugün Ortadoğu'ya eleştirel ve interdisipliner bir bakışla yaklaşmak düşünülmesi gereken bir alternatiftir.

Unutmamak gerekir ki tahakküm pek çok yolla oluşur. Teorik ve metodolojik tutarlılık Batı akademisinin tekelinde kalmak zorunda değildir. Ortadoğu çalışmalarında Batı ile aramızdaki kurumsal güç dengesini tersine çevirmenin yollarını aramalıyız. Sonuç olarak, neyin araştırmaya açık olduğunu (ontoloji), bilgi üretim sürecini (epistemoloji), bunları nasıl ortaya çıkarabileceğimizi (metot) ve nihayet nasıl daha iyi açıklayabileceğimizi (teori) kapsamlı düşünerek dünyanın önde gelen üniversitelerini yakalamak ve geçmek mümkündür. ■

BATI'NIN DOĞULUSU, DOĞU'NUN BATILISI BİR LABİRENT ÜLKE

DOÇ. DR. SERTAÇ T. DEMİR

Öğr. Üyesi GÜMÜŞHANE ÜNİ.

“

Bir yandan Ortadoğu coğrafyasına uzun yıllar hükmetmiş bir imparatorluğun mirasçısı olan, diğer yandan Batılı tarzda modernleşmesinin yarımlığını taşıyan Türkiye, bugün yalnızca coğrafi olarak değil; politik olarak “Batı için Doğulu”, “Doğu için Batılı” olmanın / görünmenin çelişkileriyle doludur. Belki de bu nedenle birçok ülkeden yoğun olarak abartılı “imgeleştirme”lere hapsedilmektedir.

”

Hiçbir ülke, kendisinden ibaret ve dışardan görünüşü gibi değildir. Nitekim onun görünümünü belirleyen dışsallığın, yabancıliğin ve klişelerin tesiri vardır bu bakışta. Bu açıdan her ülke kendi varlık inşası sürecinde ikiye ayrılır: “Onu yaşayanlar” ve “ona bakanlar” arasındaki farkta

oluşur bu ayrım. Bir ülkeye -özelikle de uzaktan ve belli bir önyargıyla bakanlar için “orası” daima keskin ve çarpıcı anlatılara gebedir. Bir ülkeye turist olmak da böyledir.

Çünkü turistler, “gezilecek yerler”ine indirgenmiş mekânlarında esasında yapay bir tutkuyla ve aradıklarını bulmanın özlemiyle gezinirler. Başka bir ifadeyle onlar,

gittikleri yerin daima yüzeylerinde dolaşırlar. Fotoğraf makineleri şehrin yalnızca herkes için aynı güzelliğe sahip olan sembollerine yönelir. Yedikleri yemekler, giydikleri kıyafetler, söyledikleri o ülkenin diline ait kelimeler, bir bütün olarak o ülkenin vitrinidir. Öyle ki tüm bunlar, o ülkenin mukimleri tarafından bile çoktan terk edilmiş kültür öğeleri olabilir. İstanbul’u gezen turistlerin fes takması gibi.

“

Bu yazı, bu anlamda yalnızca Batı’nın bakışında değil; Doğu’nun da arzularında yer eden bir ülkeyi, Türkiye’yi, bu ikilem arasında incelemeye çalışmaktadır. Bu amaçla, Ortadoğu sinemasında Türkiye’nin nasıl işlendiğini bir İran filmi olan Çalgıcı (2019) üzerinden ele almaktadır.

”

Oysa bir ülke, genellikle kimsenin fazla uğramadığı arka sokaklarında, ikincil deneyimlerinde, kısır döngüleşmiş rutinlerinde, popüler olmayan objelerinde, önceden kestirilemeyen ilişkilerinde saklıdır. Bir ülkeyi ve bir yeri gerçek anlamıyla keşfedilmek için orada kaybolmak gerekir, diyen görüşün haklılığı burada aranabilir. Belli bir güzergâha bağlı olarak gezdirilen turistler o ülkeyi “görmüş” olurlar ama yaşamış olmazlar. Bir mekânı yaşamak, hedefsiz ve rotasız bir aylağın meraksızlığına şart koşar çünkü. Bir ülkeyi filmlerle tanımak da böyledir. Gişe filmleri, çoğunlukla çekildikleri ülkenin klişelerini yeniden üretirler.

Sahici bir filmi izlemek ise o ülkeye ait tümüyle sıradan biriyle sohbet etmeye benzer. Böylece izleyici, sadece görmüş olmaz; o ülkenin sosyolojisine tanık ve ortak da olmuş olur. Bu yazı, bu anlamda yalnızca Batı’nın bakışında değil; Doğu’nun da arzularında yer eden bir ülkeyi, Türkiye’yi, bu ikilem arasında incelemeye çalışmaktadır. Bu amaçla, Ortadoğu sinemasında Türkiye’nin nasıl işlendiğini bir İran filmi olan Çalgıcı (2019) üzerinden ele almaktadır.

FİLME BAKINCA

Çalgıcı (Mutrib) filmini analiz etmeden önce, Türkiye’ye olan sinemasal ilginin önemli bir bölümünü Batı sinemasının oluşturduğu dipnot olarak verilmelidir. İçinde Türkiye geçen Ortadoğu filmleri ise buna kıyasla oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada yalnızca Çalgıcı filminin incelenmesine gelince, bu onun birçok filmin tavrını ve açmazını temsil edebilecek nitelikte olmasıyla ilgilidir. Kaldı ki bu yazıda bir film kataloğu oluşturmaktan ziyade, içeriğe dair bir söylem belirleme çabası söz konusudur. Yine de içinde Türkiye olan Ortadoğu filmlerine bakıldı-

ğında suç, entrika ve aksiyon üzerinde vurguların kabarıp olduğu görülmektedir. Ayrıca Batılı bakışın tasarladığı “eğlenceli görünüm” ve Ortadoğu coğrafyasına kıyasla beliren sorunlu özgürlük tavrı da Türkiye’ye dair diğer bir temsildir.

Çalgıcı, oldukça popüler bir komedi filmidir. İran’da gişe rekoru kıran film, İran’ın politik ilişkileri kadar onun bir tür antitezi olarak Türkiye’nin gündelik yaşamına dair de izler taşır. En trajik olayları bile komedi dilinde ele almasıyla bilinen İranlı yönetmen Kiyai, bu filmde İran Devrimi sırasında hayatı değişen şarkıcı İbrahim’in hikayesini konu alır. Yazar Ayşe Pay bu film hakkında şöyle der: “Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların atasına telmihle İbrahim, farklı inançların ve kimliklerin bulunduğu bir coğrafya olarak İran’ın ya da merhametli baba anlamıyla tatlı sert bir iktidarın temsili şeklinde okunabilir. İbrahim Hoşsine, değiştirdiği tatlı ses anlamındaki “Hoşlehn” soyadı ile bir idol olarak İbrahim Tatlıses’e atıfta bulunur.” Yine Pay’ın altını çizdiği “rakip Türk” imgeleri filmin kilit noktasıdır. Esasında bu nokta, dostluğu

ve düşmanlığı kesin ve devamlı olmayan tüm Ortadoğu-Türkiye ilişkilerinin de bir özeti mahiyetindedir. İronik bir özet.

FİLMDEN / UZAKTAN BAKINCA TÜRKİYE

Filmin ilk sahnesi semboliktir. İbrahim ve ekibi İran'dan ayrılırken havaalanında X-Ray cihazına sürekli takılırlar. Yeni bir hayata başlamanın güçlüğüdür bu. Bilet sırasında şöyle der içinden İbrahim: "Çok stresliydim. Herkesten, her olaydan korkuyordum. Bu korku yıllardır benimle. Hayatımda ne zaman güzel bir şey olacak olsa her şey bozuluyordu. Tıpkı yıllar öncesi gibi..." Bu noktada yönetmen flashback'le o eski yıllara, devrim günü akşamına gider. Alkışlar arasında şarkıya başlayan İbrahim, silah seslerinin ardından tutuklanır. Af sonrası hapisten çıktıktan sonra düğün şarkıcılığı yapmaya başlar. Yıllarca hayal ettiği hayat elbette bu değildir. Bu yüzden duvarlarını yıkıp gerçek bir ses sanatçısı olarak anılmak ister.

“
Ziba'ya göre Amerika'ya uzanacak yol, önce Türkiye'den geçmektedir. Türkiye'nin "köprü" olduğuna dair fikrin tekrardır bu. İbrahim'in oğlu Fuat bu ikilemin vücut bulmuş hâlidir.

”
Türkiye hikâyesi tam bu noktada belirir. Kızı Ziba, babasının İstanbul'da düzenleneceği söylenen "İran Kültür Haftası"nda sahne almasına -bir şekilde- aracılık eder. Ziba'ya göre Amerika'ya uzanacak yol, önce Türkiye'den geçmektedir. Türkiye'nin "köprü" olduğuna dair fikrin tekrardır bu. İbrahim'in oğlu Fuat bu ikilemin vücut bulmuş hâlidir.

Çalgıcı filminin ana mekânı İstanbul'dur. Uzaktan (Batı'dan ya da Doğu'dan) bakınca Türkiye, İstanbul'dan ibaret hatta neredeyse ondan küçük bir ülke gibi görünebilir. İbrahim ve ekibi artık İs-

tanbul'dadır. Tahran'a aşık İbrahim için İstanbul gurbetin ta kendisidir. Etrafına bakarken gördüğü yüksek binalar ve onların arasında dalgalanan Türk bayrağı yabancılığını derinleştirir. İbrahim sanki New York'a ya da Tokyo'ya gelmiş gibi bir şaşkınlık içindedir. Bu arada radyoda İbrahim Tathises'in, sözleri Aşık Mahsuni'ye ait "domdom kurşunu" şarkısı çalmaktadır. Bu arada heybetli stadyumlar, eski camiler, yeni anıtlar, tesettürlü ve açık kadınların bir arada dolaştığı meydanlar, köprüler, vapurlar, martılar ve göz alıcı boğaz, ülkenin karakteristikleri olarak yönetmenin altını çizdiği güçlü detaylardır. Filmin başrollerinden Nazan karakterini oynayan Türk oyuncu Ayşegül Coşkun da bir nevi İran kıyaslamasının modern / seküler portresidir.

Akşam gezintiye çıkan ekip için her şey iyi gitmektedir. Bu arada kentin klişeleri tekrar edilir. Dondurmalar, baklavalılar, kalabalıklar, sokak şarkıcıları... Rehber olan

kişi, (Suriyeli) sığınmacıların gelişle ülkenin güvensiz hâle geldiğini söylediği sırada ekipten birinin çantası çalınır. İçinde para, pasaport ve diğer değerli eşyalar vardır çantanın. “Allah’ım bu nasıl şehir” der İbrahim. Elbette her şey oyunun bir parçasıdır. Eski ve yasaklı repertuarıyla fark edilen İbrahim ve ekibi için işler sarpa sarar. Göçmen kaçakçılarının da içine girdiği bir girdabın içine düşerler. Bu, hiç şüphesiz Batı’ya geçmek isteyen tüm Ortadoğulular için Türkiye’nin aldığı jeopolitik rolün bir sonucu olarak lanse edilir. Türkiye gerçekten köprü müdür?

SONUÇ: YAKINDAN BAKINCA

Bir yandan Ortadoğu coğrafyasına uzun yıllar hükmetmiş bir imparatorluğun mirasçısı olan, diğer yandan Batılı tarzda modernleşmesinin yarımlığını taşıyan Türkiye, bugün yalnızca coğrafi olarak değil; politik olarak “Batı için Doğulu”, “Doğu için Batılı” olmanın / görünmenin çelişkileriyle doludur. Belki de bu nedenle birçok ülkeden yoğun olarak abartılı “imgeleştirme”lere hapsedilmektedir. Yine kendi başına “tek” bir ülke olmaktan da çok, bir “ara ülke” formu yüklenmektedir. Dahası ülkeye, özelde İstanbul’a salt deko-

ratif temsilleri yoluyla mazisi dayatılmaktadır. Onun çok-kültürlü ve girift dokusunu görmezden gelen bu bakış, Hollywood klişeciliğinin benzer bir türevi olarak bu filmde ve birçok Ortadoğu filminde kemikleşmiş gibidir. Bu anlamda gişeye oynayan filmlerin yapımcıları, ülkenin imajını (olumlu ya da olumsuz anlamda) fazlaca parlatırken; onun gerçek kimliğini kaçınılmaz olarak tektipleştirmektedir.

Türkiye’nin yıllardır karşı karşıya olduğu terör sorunu ve buna rağmen gösterdiği gelişme ivme çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Bu kalıpcı bakışın “değişim”e kapalı bir tarafı olduğunu da ima etmektedir bu sinemasal ısrar. Arka sokaklar, dar yollar, küçük insanlar ve onların basit yaşamları anlatının çoğunlukla dışında bırakılmaktadır. Yüzeylerin kolay tüketilir doğası, ülkenin sosyolojisine derinlemesine nüfuz etme olanağının önünü tıkamaktadır. Öyle ki, ülke aktif olmamasına rağmen hâlâ sarayların veya mafyaların üzerinden ifade edilmektedir. Bir yanda sert yasaların ve aynı anda yasa dışılığın olduğu varsayımlarının çelişkilerine mahkûm edilmektedir. Şehrin bir zamanlar etrafını kuşatan surların bugün işlevsiz olduğu, o olağanüstü boğazın ise birçok İstanbullu için

bile yalnızca uzak bir hayalden ibaret olduğu, kıtaları birbirine bağlayan köprülerin de aynı zamanda çatışma ve kaosun da yansımalarından olduğu ihmal edilmektedir.

Köprü olmak, güce sahip olma fırsatı kadar, bir türlü izole olamamanın handikaplarıyla yüklüdür. Türkiye, sosyolojik ve siyasi olarak bir labirenttir. Çözülmesi kadar çözümlenmesi de güçtür. Belki de dünyanın mikro-kozmosu; geçmiş ve gelecek arasında gidip gelen bir laboratuvardır Türkiye.

Bir köprü olarak Türkiye’yi yalnızca farklılıkların birleştiği veya uzakların yakın olduğu bir ülke olarak resmetmek sorunludur. Zira köprü, aynı zamanda sakınmanın, geçiciliğin ve kopuşun da mekânıdır. Her yere “erişilebilir” olmanın sağladığı ayrıcalık bile çoğu kez yaşanan uluslararası diplomatik gerilimlerin nedenidir. Çünkü köprü olmak, güce sahip olma fırsatı kadar, bir türlü izole olamamanın handikaplarıyla yüklüdür. Türkiye, sosyolojik ve siyasi olarak bir labirenttir. Çözülmesi kadar çözümlenmesi de güçtür. Belki de dünyanın mikro-kozmosu; geçmiş ve gelecek arasında gidip gelen bir laboratuvardır Türkiye. Cemil Meriç’in de Orta-şarkın kilit taşı olarak gördüğü bu coğrafya aynı anda hem felaketin hem de umudun değişmez evidir. İyisiyle kötüsüyle, eskisiyle yenisiyle, Batı için Doğulu; Doğu için Batılı olmasıyla... ■

ETKİNLİKLER

Mart 2021

ÇEVİRİM İÇİ SEMPOZYUM

ÇEVİRİM İÇİ KONFERANS

ÇEVİRİMİÇİ SEMPOZYUM

ORSAM

**10. YILINDA
SURIYE DEVRİMİ**

17 - 18 Mart 2021

Onur Konuşmacısı: **NASİR HARİRİ**, Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı

17 Mart 2021

Birinci Oturum:
Suriye Krizine Siyasi Çözüm Çabaları

İkinci Oturum:
Suriye Krizini Tanımlamak: Araştırma Merkezleri Bakışı

Üçüncü Oturum:
Suriye'de Güvenlik Ortamı

18 Mart 2021

Birinci Oturum:
Suriye Krizinde Dış Aktörlerin Rolü

İkinci Oturum:
Suriye Krizinin Ekonomik Boyutu

Üçüncü Oturum:
Suriye Krizinde Medyanın Rolü

Dördüncü Oturum:
Suriye Krizinin İnsani ve Sosyal Boyutu

Toplantı dilleri Türkçe ve Arapçadır. Türkçe, Arapça ve İngilizce simillane tercüme yapılacaktır.

info@orsam.org.tr | www.orsam.org.tr | orsamorgtr

ORSAM

ÇEVİRİM İÇİ
KONFERANS SERİSİ-2
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖĞRENCİ KULÜPLERİ

**ORTADOĞU'DAKİ VEKİL GÜÇLER ÜZERİNDEN
İRAN'IN GÜVENLİK POLİTİKASI**

05
MART
2021
Cuma
18.00

Platform:
zoom

KONUŞMACI
Dr. İsmail Sarı
Körfez Çalışmaları Uzmanı/ORSAM

İletişim: gencorsam@orsam.org.tr

ORTADOĞU SEMİNERLERİ

Bahar Programı 2021

Türkçe Seminer

Tarih: 6 Mart-22 Mayıs 2021

ORTADOĞU SEMİNERLERİ
BAHAR PROGRAMI 2021

SON BAŞVURU TARİHİ
26 Şubat 2021

Program Dönemi
6 Mart 2021-22 Mayıs 2021

Platform: zoom Video Conferencing
Kurs Saati: Her Cumartesi 11.00

Başvuru sonucunu 6 Mart 2021 tarihinde açıklanacaktır. Başvuruya kabul edilmiş katılımcıların isimleri ORSAM web sayfasında ilan edilecektir. Başvurulara ilişkin sorularınıza cevaplar için lütfen aşağıdaki iletişim adreslerine yazarak sorularınızı sorunuz. Sorularınıza %85 oranında yanıtlanacaktır. Sorularınıza %85 katılım sağlayan öğrencilere e-sertifika verilecektir.

İNTİBAH
Türkçe Semineri
ortadoğu@orsam.org.tr
www.ortadoğu.org.tr

Head Office: Maslak Branch: 2108, Sok. No: 11 (Etiler) İstanbul
+90 212 360 1131
+90 212 360 1132
+90 212 360 1133
+90 212 360 1134
+90 212 360 1135
+90 212 360 1136
+90 212 360 1137
+90 212 360 1138
+90 212 360 1139
+90 212 360 1140
+90 212 360 1141
+90 212 360 1142
+90 212 360 1143
+90 212 360 1144
+90 212 360 1145
+90 212 360 1146
+90 212 360 1147
+90 212 360 1148
+90 212 360 1149
+90 212 360 1150
+90 212 360 1151
+90 212 360 1152
+90 212 360 1153
+90 212 360 1154
+90 212 360 1155
+90 212 360 1156
+90 212 360 1157
+90 212 360 1158
+90 212 360 1159
+90 212 360 1160
+90 212 360 1161
+90 212 360 1162
+90 212 360 1163
+90 212 360 1164
+90 212 360 1165
+90 212 360 1166
+90 212 360 1167
+90 212 360 1168
+90 212 360 1169
+90 212 360 1170
+90 212 360 1171
+90 212 360 1172
+90 212 360 1173
+90 212 360 1174
+90 212 360 1175
+90 212 360 1176
+90 212 360 1177
+90 212 360 1178
+90 212 360 1179
+90 212 360 1180
+90 212 360 1181
+90 212 360 1182
+90 212 360 1183
+90 212 360 1184
+90 212 360 1185
+90 212 360 1186
+90 212 360 1187
+90 212 360 1188
+90 212 360 1189
+90 212 360 1190
+90 212 360 1191
+90 212 360 1192
+90 212 360 1193
+90 212 360 1194
+90 212 360 1195
+90 212 360 1196
+90 212 360 1197
+90 212 360 1198
+90 212 360 1199
+90 212 360 1200

İngilizce Seminer

Tarih: 13 Mart-29 Mayıs 2021

MIDDLE EAST SEMINARS
SPRING PROGRAM-2021

APPLICATION DEADLINE
8 March 2021

Program Period
March 13th-May 29th 2021

Venue: zoom Video Conferencing
Course Date: Every Saturday 16.00-18.00

Application results will be announced on March 15th 2021. The results of the applications will be announced through ORSAM's website. Relevant links will be sent via e-mail to accepted candidates before the program. Course attendance is mandatory, and all students must attend 80% of all lectures. Students who attend at least the 80% of all lectures will receive an e-certificate of participation.

CONTACT:
English Branch: ortadoğu@orsam.org.tr
www.ortadoğu.org.tr

Head Office: Maslak Branch: 2108, Sok. No: 11 (Etiler) İstanbul
+90 212 360 1131
+90 212 360 1132
+90 212 360 1133
+90 212 360 1134
+90 212 360 1135
+90 212 360 1136
+90 212 360 1137
+90 212 360 1138
+90 212 360 1139
+90 212 360 1140
+90 212 360 1141
+90 212 360 1142
+90 212 360 1143
+90 212 360 1144
+90 212 360 1145
+90 212 360 1146
+90 212 360 1147
+90 212 360 1148
+90 212 360 1149
+90 212 360 1150
+90 212 360 1151
+90 212 360 1152
+90 212 360 1153
+90 212 360 1154
+90 212 360 1155
+90 212 360 1156
+90 212 360 1157
+90 212 360 1158
+90 212 360 1159
+90 212 360 1160
+90 212 360 1161
+90 212 360 1162
+90 212 360 1163
+90 212 360 1164
+90 212 360 1165
+90 212 360 1166
+90 212 360 1167
+90 212 360 1168
+90 212 360 1169
+90 212 360 1170
+90 212 360 1171
+90 212 360 1172
+90 212 360 1173
+90 212 360 1174
+90 212 360 1175
+90 212 360 1176
+90 212 360 1177
+90 212 360 1178
+90 212 360 1179
+90 212 360 1180
+90 212 360 1181
+90 212 360 1182
+90 212 360 1183
+90 212 360 1184
+90 212 360 1185
+90 212 360 1186
+90 212 360 1187
+90 212 360 1188
+90 212 360 1189
+90 212 360 1190
+90 212 360 1191
+90 212 360 1192
+90 212 360 1193
+90 212 360 1194
+90 212 360 1195
+90 212 360 1196
+90 212 360 1197
+90 212 360 1198
+90 212 360 1199
+90 212 360 1200

Arapça Seminer

Tarih: 20 Mart-5 Haziran 2021

محاضرات عن الشرق الأوسط عبر الإنترنت 2021

آخر موعد للتسجيل يوم 16 آذار/ مارس 2021

فترة البرنامج:
20 آذار/ مارس - 5 حزيران/ يونيو 2021

Platform: zoom Video Conferencing
Kurs Saati: Her Cumartesi 11.00

أساتذة تدريس المحاضرات في التاريخ 16 آذار/ مارس 2021 على موقع مركز أورتا دوğu. سيتم إرسال الروابط ذات الصلة مع هدية التسجيل الإلكتروني إلى المرشحين الذين تمت الموافقة على تسجيلهم. المحاضرات مجانية، وستتكون من 10 جلسات محاضرات لمدة 90 دقيقة على الأقل.

التواصل:
Arabic Seminars: ortadoğu@orsam.org.tr
www.ortadoğu.org.tr

Head Office: Maslak Branch: 2108, Sok. No: 11 (Etiler) İstanbul
+90 212 360 1131
+90 212 360 1132
+90 212 360 1133
+90 212 360 1134
+90 212 360 1135
+90 212 360 1136
+90 212 360 1137
+90 212 360 1138
+90 212 360 1139
+90 212 360 1140
+90 212 360 1141
+90 212 360 1142
+90 212 360 1143
+90 212 360 1144
+90 212 360 1145
+90 212 360 1146
+90 212 360 1147
+90 212 360 1148
+90 212 360 1149
+90 212 360 1150
+90 212 360 1151
+90 212 360 1152
+90 212 360 1153
+90 212 360 1154
+90 212 360 1155
+90 212 360 1156
+90 212 360 1157
+90 212 360 1158
+90 212 360 1159
+90 212 360 1160
+90 212 360 1161
+90 212 360 1162
+90 212 360 1163
+90 212 360 1164
+90 212 360 1165
+90 212 360 1166
+90 212 360 1167
+90 212 360 1168
+90 212 360 1169
+90 212 360 1170
+90 212 360 1171
+90 212 360 1172
+90 212 360 1173
+90 212 360 1174
+90 212 360 1175
+90 212 360 1176
+90 212 360 1177
+90 212 360 1178
+90 212 360 1179
+90 212 360 1180
+90 212 360 1181
+90 212 360 1182
+90 212 360 1183
+90 212 360 1184
+90 212 360 1185
+90 212 360 1186
+90 212 360 1187
+90 212 360 1188
+90 212 360 1189
+90 212 360 1190
+90 212 360 1191
+90 212 360 1192
+90 212 360 1193
+90 212 360 1194
+90 212 360 1195
+90 212 360 1196
+90 212 360 1197
+90 212 360 1198
+90 212 360 1199
+90 212 360 1200

ORTADOğU ANALİZ DERGİSİ ABONELİK FORMU

Adı/Soyadı : .....

T.C. Kimlik No. : .....

Kurum Adı : .....

Adres : .....

İl/İlçe : .....

Telefon : .....

Gsm : .....

E-Posta : .....

Tarihi : .....

Abonelik Tipi : 1 Yıllık Abonelik 165 TL (KDV dâhil)

- Dergimiz ayda bir olmak üzere yılda toplam 12 sayı yayınlanmaktadır.
- Abonelere kurumumuzun analiz, rapor vs. yayınları da dergi ile ücretsiz olarak gönderilecektir.

Hesap Adı : ORTADOğU ARAşTIRMALARI DERNEğİ İKTİSADİ İşLETMESİ
şubesi : Ziraat Bankası Mustafa Kemal
TL Hesabı : IBAN TR 0500 0100 2486 8886 2022 5001

Yukarıda bilgileri verilen hesaba abonelik ücretini yatırdıktan sonra formu eksiksiz doldurarak dekont ile birlikte abonelik@orsam.org.tr adresine e-posta gönderiniz.
Banka açıklama kısmına (ad-soyad) eklemeyi unutmayınız.

Mustafa Kemal Mah. 2128. Sk. No: 3 Çankaya / Ankara

ORSAM Yayınları

ORSAM, süreli yayınları kapsamında Ortadoğu Analiz ve Ortadoğu Etütleri dergilerini yayınlamaktadır. Aylık periyotla Türkçe olarak yayınlanan Ortadoğu Analiz, Ortadoğu'daki güncel gelişmelere dair uzman görüşlerine yer vermektedir. Ortadoğu Etütleri, ORSAM'ın üç ayda bir yayınlanan uluslararası ilişkiler dergisidir. Türkçe, İngilizce ve Arapça yayınlanan, hakemli ve akademik bir dergi olan Ortadoğu Etütleri, konularının uzman akademisyenlerin katkılarıyla oluşturulmaktadır. Alanında saygın, yerli ve yabancı akademisyenlerin makalelerinin yayımlandığı, Ortadoğu Etütleri dergisi dünyanın başlıca sosyal bilimler indekslerinden Applied Sciences Index and Abstracts (ASSIA), EBSCO Host, Index Islamicus, International Bibliography of Social Sciences (IBBS), Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) tarafından taranmaktadır.

Ortadoğu Çalışmaları alanında bilimsel, nitelikli ve objektif araştırmaların kalıcı eserler olarak Türkçe literatüre kazandırılması hedefiyle ORSAM, Ortadoğu Yayınlarını hayata geçirmiştir. Yayınevimiz, Ortadoğu'ya dair tarih, siyaset, toplum ve ekonomi başta olmak üzere bilimsel çalışmalarını okuyucularla buluşturmayı amaçlamaktadır.

Mustafa Kemal Mah. 2128. Sok. No:3 Çankaya/Ankara

+90 (850) 888 15 20 www.orsam.org.tr orsamorgtr

ORTADOĞU YAYINLARI

www.ortadoguyayinlari.com

